

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÜLFEZ ELÇİBEY VE AİLE HAYATI

CHILANAY SAMADBAYLI

2501171119

TEZ DANIŞMANI:

PROF. DR. İLYAS TOPSAKAL

İSTANBUL- 2021

ÖZ

EBÜLFEZ ELÇİBEY ve AİLE HAYATI

Chılanay SAMADBAYLI

Azerbaycan Bağımsızlık Lideri Ebülfez Elçibey'in çocukluk yıllarından vefatına kadarki süreç içerisindeki yaşamını ve aile hayatını konu edindiğimiz tezimizde bunun yanı sıra kendisini bir devlet adamı, bir ideolog ve bir demokrat olarak şekillendiren yaşamsal dinamikleri ele aldık. Kendisinin hem yaşamını hem de mücadelesini inceleme aşamasında karakterini, aile hayatını, kurmuş olduğu dostlukları ve sosyal çevresini de konu kapsamında değerlendirmek kaydıyla bir Elçibey portresi çizebilmeyi amaçladık.

Henüz çocukluk yıllarından itibaren Azerbaycan'ın tarihsel süreç içerisinde yaşadığı değişimlere ilgi duymaya başlamış olan Elçibey, zamanla bölünerek Rus ve Fars egemenliğine girmiş olan Azerbaycan'ın geçmişini öğrenmiş, geleceğini inşa etmiştir. Gençlik yıllarından itibaren SSCB egemenliğindeki Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna mücadeleye başlayan Elçibey, bir sonraki hedefini İran egemenliğindeki Güney Azerbaycan'a endekslemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve bütünlüğü adına bir ömür harcayan Elçibey'in asıl kenetlenme noktası ise her zaman için Türk Birliği ideali olmuştur.

Kuzey Azerbaycan'da liderlik yaptığı bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasının ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilen Elçibey, görevini sürdürdüğü kısa süre içerisinde Azerbaycan'ı bağımsız bir Türk Cumhuriyeti olarak yeni baştan yapılandırmıştır. SSCB ve İran'ın ölüm uykusuna yatırdığı Türklük bilincini hem Kuzey Azerbaycan'da hem Güney Azerbaycan'da bir daha uykuya dalmamak üzere uyandırmıştır. Demokrasinin vazgeçilmezliğini savunan Elçibey, gerçekleştirmiş olduğu tüm devrimlerde çağdaşlık esasına bağlı kalmış, Azerbaycan'ı SSCB'nin bırakmış olduğu çağ dışı düşünsel kelepçelerden arındırmıştır.

Anahtar kelimeler: Elçibey, aile, Kuzey Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Türk.

ABSTRACT

ABULFAZ ELCHİBEY and HIS FAMILY LIFE

Chilanay SAMADBAYLI

In our thesis about the political life and family life of the Azerbaijani Independence Leader Abulfaz Elchibey from his childhood years until his death, we also discussed the vital dynamics that shaped him as a statesman, an ideologist and a democrat. We aimed to draw a portrait of Elchibey by evaluating his character, family life, social environment and friendships he has established, in the process of examining both his life and his struggle.

Elchibey, who started to be interested in the changes that Azerbaijan went through in the historical process since childhood, learned the past of Azerbaijan which was divided into Russian and Persian rule, and build its future. Elchibey, who started to fight for the independence of Northern Azerbaijan under the rule of USSR from his youth years, has indexed his next target to Southern Azerbaijan under the Iranian rule. The real focus point of Elchibey, who spent a lifetime for the independence and integrity of Azerbaijan, has always been the Turkish Union idea.

Elchibey, who was elected as the President of Azerbaijan after the success of the independence movement he led in Northern Azerbaijan, restructured Azerbaijan as an independent Turkish Republic in a short period of time. He awakened the consciousness of Turkishness, which the USSR and Iran put into dying sleep, both in Northern Azerbaijan and Southern Azerbaijan, never to fall asleep again. Elchibey, who defended the indispensability of democracy, adhered to the principle of modernity in all the revolutions he realized, and cleansed Azerbaijan from the outdated intellectual handcuffs left by the USSR.

Keywords: Elchibey, family, Northern Azerbaijan, Southern Azerbaijan, Turkish.

ÖNSÖZ

Ebülfez Elçibey'in tarihteki konumunu objektivite ve rasyonalite çerçevesinde inceleyebilmenin en temel yolu, değerlendirme sürecinde birçok farklı perspektifi bir bütün içerisinde buluşturabilmektir. Bu perspektifin en az dile getirilen ve en solgun görünen ögesi ise Elçibey'in aile hayatıdır. Elbette bir şahsiyeti tarihin sayfalarında ebedileştiren onun faaliyetleridir. Ancak bu faaliyetlerin incelenme aşamasında ilgili şahsiyetin nasıl bir sosyal ortamda yetiştiğini, nasıl bir aile hayatının içerisinde şekillendiğini, nasıl bir atmosferden beslenmiş olduğunu göz önünde bulundurmadan yapılacak bir değerlendirmenin eksik bir değerlendirme olarak karşımıza çıkacağı açıktır.

Bunu göz önünde bulundurarak yapmış olduğumuz üç bölümlü çalışmamızın birinci bölümünde Elçibey'in soy ağacından, ailesinin henüz kendisi Dünya'ya göz açmadan izlemiş olduğu göç güzergahından, çocukluk yıllarından ve lisans eğitimi kapsayan üniversite yıllarından bahsettik. Elçibey'i küçük yaşlarından itibaren Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve bütünlüğü meselesi üzerine düşünmeye sevk eden sosyal etkileşimleri de barındıran bu bölümde, kendisinin Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna attığı ilk adımlara da değinmeyi zaruri gördük. Bu zaruretin, çalışmamızın ilerleyen bölümlerindeki gelişmeleri herhangi bir kopukluğa olanak tanımadan aktarma çabamızdan kaynaklandığını belirtmemiz de yerinde olacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümü ise Elçibey'in çalışma hayatına başladığı 1962 yılından, Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketinin liderliğine uzanan kapsamlı bir süreci içermekte ve bölümümüz 1992 yılında noktalanmaktadır. Tüm bu süre zarfında yaşanan gerek ailevi gerek siyasi ve toplumsal gelişmelerin birbirini kesintiye uğratmamak kaydıyla aktarılmasına çalışılmıştır. Elçibey'in hayatı, bu bölümde siyasi sürecin bütünselliği baltalanmadan mercek altına alınmıştır. Burada ele alınan dönemler içerisinde Elçibey'in sosyal çevresi tabii olarak Azerbaycan Halk Cephesi ile özdeşleşmiş ve aile hayatına dair yaşanan gelişmeler de bu kontekstte ele alınmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde öncelikle Elçibey'in, ulusal varlığı hiçe sayılmış ve bir Sovyet enkazına dönüştürülmek suretiyle çökertilmiş olan

Azerbaycan'ı yeniden inşa ediş sürecini aksettik. Buradan devamla Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı döneminden vefatına kadar geçen 8 yıllık sürede yaşanan tüm gelişmeleri Cumhurbaşkanlığı dönemi, Keleki köyü dönemi ve ana muhalefet liderliği dönemi olmak üzere üç kısımda inceledik.

Elçibey'in yaşamını ve aile hayatını konu alan tezimizin kapsamını, benliğini ülkesinin varlığına eklemlemiş olması dolayısıyla genişletme gerekliliğimiz, çalışmamızın ilk bölümlerinden itibaren hayatının her bir evresini inceleme aşamasında kendini tekrar tekrar gösterdi. Bunun bir getirisi olarak çalışmamız yalnızca Elçibey'in aile hayatını değil, aynı zamanda kendisinin mücadele hayatının ana hatlarını da içeriğinde barındırmaktadır.

Çalışma konumuzun belirlenme aşamasındaki teşviklerinden, çalışmamızın yapım aşamasındaki destek ve katkılarından dolayı tez danışmanım Prof. Dr. İlyas Topsakal'a minnettarlığımı bildiririm. Çalışmamızın ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen oğlum Elturran Samadbaylı'ya, ayrıca desteklerinden dolayı Arş. Gör. Samet Atalay'a teşekkürlerimi sunarım.

Chılanay SAMADBAYLI

İstanbul-2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÜLFEZ ELÇİBEY'İN ÇOCUKLUK VE EĞİTİM YILLARI

1.1. Ebülfez Elçibey'in Ailesi.....	10
1.2. Keleki Köyü.....	14
1.3. Elçibey'in Çocukluk Yılları.....	15
1.4. Elçibey'in Okul Hayatı.....	19
1.4.1. Unus Köy Okulu Eğitim Yılları.....	19
1.4.2. Elçibey'in Ordubad'daki Eğitim Hayatı.....	22
1.5. Elçibey'in Üniversite Yılları.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

ELÇİBEY'İN ÇALIŞMA HAYATI ve BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

2.1. Mısır'daki Çalışma Yılları.....	34
2.2. Doktora Eğitimi Dönemi.....	38
2.3. Öğretmen Elçibey.....	41
2.4. Teşkilat.....	48

2.5. Elçibey'in Tutuklanması.....	52
2.5.1. Tutuklanmaya Götüren Süreç.....	52
2.5.2. Tutuklanma Süreci.....	57
2.5.3. Elçibey KGB Zindanında.....	59
2.5.4. Duruşma Süreci.....	62
2.5.5. Karadağ Taş Ocağında Siyasi Mahkum.....	67
2.6. Bilimler Akademisinde Bir Aydın.....	69
2.7. Elçibey'in Evliliği ve Aile Hayatındaki Başlıca Gelişmeler.....	71
2.8. Elçibey'le Bağımsızlığa Doğru.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURBAŞKANLIĞINDAN VEFATINA KADARKİ SÜREÇ (1992-2000)

3.1. Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı Dönemi.....	90
3.1.1. Elçibey ve Tam Bağımsız Azerbaycan.....	90
3.1.2. Elçibey Dönemi Dış Politikası.....	94
3.1.2.1. Elçibey'in Dış Politika Tutumu ve Faaliyetleri.....	94
3.1.2.2. Elçibey'in Resmi Yurtdışı Ziyaretleri.....	97
3.1.3. Elçibey'in Karabağ Mücadelesi.....	100
3.1.4. Milli Hükümete Darbe.....	104
3.1.5 Cumhurbaşkanlığı Dönemi Aile Hayatı.....	107
3.2. Keleki'de Geçen 4 Yıl 4 Ay 12 Gün.....	108
3.2.1. Elçibey Keleki'de.....	108
3.2.2. Keleki Baskı Altında.....	109

3.2.3. Keleki’de Yaşam.....	114
3.2.4. Elçibey’in Keleki’deki Siyasi ve Sosyal Faaliyetleri.....	116
3.3. Elçibey’in Bakü’ye Dönüşü.....	118
SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA.....	126
EKLER.....	133
FOTOĞRAFLAR.....	137

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADU	: Azerbaycan Devlet Üniversitesi
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AHCP	: Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
BAB	: Bütöv Azerbaycan Birliği
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DASB	: Demokratik Azerbaycan Seçim Bloğu
DK	: Dağlık Karabağ
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
Ed.	: Editör
GATA	: Güllhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi
GK	: Güvenlik Kurulu
Haz.	: Hazırlayan
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
KP	: Komünist Partisi
MK	: Merkezi Komite
No.	: Numara
ÖİK	: Özel İdare Komitesi
PKK	: Partiya Karkeren Kürdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
SİDSUH	: Seçki İslahatları ve Demokratik Seçkiler Uğrunda Herekat
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
t.y. : Tarih yok
Yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Elçibey'in mücadelesini, karakterini, idealarını ve genel anlamıyla yaşamını farklı prizmalardan yapılacak bir değerlendirmeye doğru biçimde algılayabilmek adına, Azerbaycan'ın en azından yakın tarihi seyri bu değerlendirme kapsamının içerisinde tutulmalıdır. Kendisinin tanımla "Ezeli ve Ebedi Türk Yurdu" olan Azerbaycan, tarih boyunca çok sayıda Türk Devleti'nin doğum ve ölüm sahnesi olmuştur. Fakat Afşar Hanedanı'nın kurucusu olan İran hükümdarı Nadir Şah'ın 1747'de ölümü üzerine, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da zaten başlamış olan hanlıklaşma süreci hız kazanmıştır. 19. Yy'ın neredeyse ortalarına kadar Azerbaycan topraklarında devam eden hanlıklar dönemi, bu hanlıkların aralarındaki güç çekişmesi nedeniyle çalkantılı geçmiş ve Rus İmparatorluğu bu çalkantıyı kendi lehine kullanarak istila sürecini başlatmıştır. Bunun üzerine Kaçar Hanedanı'nın yönetiminde bulunan İran, Rus İmparatorluğu'na Kafkasya'yı terk etme talebinde bulunmuşsa da Ruslar bu talebi reddetmiş ve Kaçarlar 1804 yılında Ruslara savaş ilan etmiştir. Zorlu geçen savaş süreci İran'ın yenilgisiyle sonuçlanmış ve 1813 yılında yapılan "Gülistan Antlaşması" ile Ruslar, Kuzey Azerbaycan'da 7 hanlığı, İran ise 2 hanlığı topraklarına katmıştır. "Gülistan Antlaşması" Azerbaycan'ı tarihte ilk kez bir Rus devletine bağlayan anlaşma olmuştur.¹

Rusların Kafkasya'da barınmasını tehlike olarak algılayan İran, 1826 yılında Rus İmparatorluğu'yla tekrar bir savaşa girdi ve bu savaş da 1828 yılında Rus tarafının zaferiyle sonuçlandı. Bu zaferin üzerine iki devlet arasında "Türkmençay Antlaşması" imzalandı. Bu anlaşmayla Ruslar Kuzey Azerbaycan'da bulunan 3 hanlığı daha ele geçirmek suretiyle Kuzey Azerbaycan'ın neredeyse tamamını fethettiler ve Azerbaycan, Rus İmparatorluğu ile İran arasında ikiye bölünmüş oldu. Bunların yanı sıra Güney Azerbaycan'da bulunan hanlıklar da zaman içerisinde İran tarafından zapt edildiler.²

1826-1828 yılları arasında gerçekleşen Rusya-İran savaşına eşzamanlı olmak üzere ve ardından 1828-1830 yılları arasında, 40.000 İran Ermenisi ve ayrıca 84.060 Türkiye Ermenisi Güney Kafkasya bölgesine yerleştirilmiştir. 1828 ve 1854

¹ **Azerbaycan Tarihi: En Gedim Zamanlardan XX Esredek**, C.1, Ed. Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1994, s. 576-577.

² Ş. Tağıyeva, E. Rehimli, S. Bayramzade, **Güney Azerbaycan**, Orhan, Bakü, 2000, s. 27-34.

yıllarında olmak üzere iki kez Doğu Anadolu'ya yaptıkları seferde Ruslar, her dönüşlerinde ayrı ayrı olacak şekilde bu bölgede yaşayan 100.000 Ermeni'yi Kafkasya'ya yerleştirmişlerdir. Buraya yerleştirilen Ermenilere Rus İmparatorluğu tarafından 218.000 hektarı aşkın hazine toprağı ayrılmış ve bölge Müslümanlarından alınan toplamda 2.000.000 manatlık değeri olan arsalar hibe edilmiştir. Genel itibariyle 20. Yy. başlarında Güney Kafkasya'da yaşayan yaklaşık 1.300.000 Ermeni'nin 1.000.000'u aşkın bir kısmı Ruslar tarafından bölgeye yerleştirilmiştir. Ermenilerin Kafkasya'ya yerleştirilmesi bölgenin demografik dengesini bozmuş ve Azerbaycan'ın batısında etnik yapının telafisiz değişimine neden olmuştur.³

Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler ne yazık ki 1905 yılına kadar örgütlü bir şekilde hazırlanmak suretiyle Azerbaycan Türkleri'ne saldırılar düzenlemişlerdir. Rus destekli Taşnak-Hınçak çeteleri tarafından 1905 yılından 1907 yılına kadar Azerbaycan Türkleri'nin yaşadıkları çok çeşitli bölgelere organize saldırılar düzenlenmiş, çok sayıda köy tamamen harabeye çevrilmiş, hiçbir kategorizasyona gerek duyulmadan insanlar katledilmiş, yakılmış ve akıl almaz işkencelere maruz bırakılmıştır.

Tüm bu yaşananlar Azerbaycan'da milletleşme ve devletleşme sürecini hızlandırmıştır. Azerbaycan'ın önde gelen isimleri tarafından oluşturulan birçok siyasi-içtimai teşkilattan biri de 1902 yılında Mehmet Emin Resulzade'nin kurduğu "Müslüman Gençlik Teşkilatı" olmuştur. 1904 yılında bu teşkilat "Müslüman Demokratik Müsavat Cemiyeti" adını almış ve gizli faaliyet yürütmeye başlamıştır.⁴ Bu yıllardan itibaren Azerbaycan'da bunun gibi çok sayıda teşkilat sayesinde Ermenilerin tutumuna ve eylemlerine karşı kapsamlı bir yapılanma süreci başarıyla yürütülmüştür. Bunun yanı sıra siyasi görünümlü olup da askeri nitelik taşıyan teşkilatlar da bu süreçte büyük rol oynamışlardır. 1905 yılında kurulan "Difai" partisi Ermeni ve Rus birliklerine karşı silahlı mücadele yürüten oluşumların en etkiliisi olmuştur.⁵

Ancak ne yazık ki bu faaliyetler de Ermeni vahşetini önleyebilmek adına yeterli olmamıştır. 1905 yılından 1917 yılına kadar aralıklı olarak saldırılarını

³ Mais Emrahov, **XX Esrde Azerbaycanda Milli Azadlıg Herekatı**, ADPU'nun Neşriyyatı, Bakü, 2009, s. 68-69.

⁴ M. Emrahov, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁵ Mirze Bala Memmedzade, **Milli Azerbaycan Herekatı**, Nicat, Bakü, 1992, s. 39.

sürdüren Ermeniler, 1917 yılının sonlarında soykırım faaliyetlerine başladılar. Özellikle 1918 yılının mart ayında tüm şiddetiyle sergilenen soykırım faaliyetleri sonucunda 131.970'i Revan'dan olmak üzere 200.000'i aşkın Kuzey Azerbaycanlı soykırıma uğratıldı. Ancak maalesef Ermeni vahşeti Kuzey Azerbaycan'la sınırlı kalmadı. Güney Azerbaycan'ın Urmiye, Selmas ve Köhneşehr bölgelerinde de 130.000'den fazla Azerbaycanlı Ermeni çeteleri tarafından katledildi. Aynı dönemde 8.000 silahlı Ermeni Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrine saldırı düzenledi ve sayısız insan vahşice öldürüldü.⁶

Yaşanan bu insanlık dramlarının ardından her türlü zorluğa rağmen 1918 yılının 28 Mayıs günü, Mehmet Emin Resulzade öncülüğünde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu. Rusların doğrudan destekledikleri Ermenilerin yaptığı korkunç soykırımın Azerbaycan Türkleri arasında milli birlik hissi oluşumunu tetiklemesi, Asya'nın büyük bir bölümüne nüfuz etmeye başlayan milliyetçilik akımının Azerbaycan'da oluşan Türkçü atmosferle birleşmesi, Rusya'da yaşanan “Şubat Devrimi” ile iç karışıklıkların büyümesi gibi birçok etkenin de tesiriyle Azerbaycan'ın siyasi varlığı bir kez daha tarih sahnesine bağımsız bir şekilde çıkmış oldu.⁷

Resulzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin temelini “Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslamlaşmak” üçlüsü üzerine inşa etti. 9 Kasım 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bayrağı olarak kabul edilen, renklerinin sırasıyla cumhuriyetin niteliklerini ve devletin yaşam yönergesinde bu üç siyasi esasın benimseneceğini gösteren bayrak, Resulzade tarafından “*Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez!*” ifadeleriyle Azerbaycan Parlamentosu'nda ebedileştirildi.

1918 yılında Nuri Paşa önderliğindeki Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne başkent yapabilmek adına Azerbaycan gönüllüleriyle birlikte Rus-İngiliz-Ermeni birliklerine karşı kazanmış olduğu zafer, Azerbaycan için bir dönüm noktası oldu. Mehmet Emin Resulzade Bakü'nün Azerbaycan için önemini şöyle vurguluyordu: “*Bakü'süz bir Azerbaycan, başsız bir*

⁶ M. Emrahov, a.g.e., s. 122-123.

⁷ **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopediyası**, C.1, Ed: Yagub Mahmudov, Lider Neşriyyat, Bakü, 2004, s. 155.

bedene benzer.”⁸ Ne mutlu ki Nuri Paşa Azerbaycan’ı başsız koymadı ve yaptığı Bakü seferi sonucunda Azerbaycan Türkleri tarihe ulus olarak imza atacak zamanı kazanabildi.

Mehmet Emin Resulzade henüz 18 yaşında iken kurmuş olduğu ve yukarıda da adını belirttiğimiz “Müslüman Gençlik Teşkilatı” ile siyasi-içtimai mücadelesine başlamış, 2 yıl sonra 1904’te teşkilat “Müslüman Demokratik Müsavat Cemiyeti” adını almıştı. “Müslüman Demokratik Müsavat Cemiyeti”nin bir özeği de Güney Azerbaycan’da faaliyet göstermeye başlamıştı. Resulzade’nin kurucusu olduğu “Müsavat Partisi”nin siyasi temeli böylece oluşum sürecine girmişti. Yine 1904 yılı içerisinde Resulzade birçok faal isimle birlikte, Kafkasya Müslümanlarını aydınlığa, çağdaşlığa, bilinçlenmeye davet eden “Himmet” isimli teşkilatı kurmuş ve aynı isimli gazeteyi teşkilatın basın organı olarak yayınlamaya başlamışlardı.

Ömrünü Azerbaycan’ın bağımsızlığına adayan Resulzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasına önderlik etmeden önce 1909 yılında Güney Azerbaycan’da Settar Han ve onun silah arkadaşı Bağır Han önderliğinde Muhammed Ali Şah’a karşı yürütülen harekata katılmıştı. Ayrıca kendisi Güney Azerbaycan’da bulunduğu dönemde “Yeni İran” gazetesinde redaktör olarak çalışmıştı.⁹ Resulzade’nin bağımsızlık öncesi faaliyet alanı Güney ve Kuzey Azerbaycan’la da sınırlı kalmamış, kendisi 1911 yılında gittiği İstanbul’da “Türk Yurdu” dergisinin çıkarılmasında da rol almıştı. 27 Nisan 1920’de Bolşeviklerin Azerbaycan’ı işgal etmelerinden kısa bir süre sonra tutuklanan Resulzade, cezaevinden çıktıktan sonra hayatının geri kalanını Azerbaycan dışında geçirmek zorunda kalmıştır. Karısı, iki kızı, bir oğlu ve torunları Kazakistan’a sürgüne gönderilen Resulzade’nin büyük oğlu Resul Bey ise 1937’de kurşunlanarak şehit edilmiştir. Karısı Ümbülbanu Hanım oğlunun ölümüne ve sürgün yaşamına dayanamamış, geçirdiği kalp krizi sonucunda 1939’da Kazakistan’da hayatını kaybetmiştir. Tüm bu yaşananlara rağmen Resulzade mücadelesinden son nefesine kadar vazgeçmemiş, 1955 yılında Ankara’da hayata gözlerini kapamıştır.¹⁰

⁸ Nesiman Yagublu, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015, s. 74.

⁹ M. Emrahov, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁰ N. Yagublu, **a.g.e.**, s. 37, 41-43.

Siyasi yaşamını içeriksel zenginliği dolayısıyla bu bölümde detaylandırmaktan kaçındığımız Mehmet Emin Resulzade, hayatı boyunca demokratik değerler doğrultusunda Türklük mücadelesi veren, Azerbaycan Türkleri'nin üzerindeki atalet küllerini savurup ortaya dinamik bir ulus çıkaran, Dünya Tarihi'ne Azerbaycan Türklüğü'nün mührünü basan, tarihte bıraktığı izlerle Azerbaycan'ın ebedi yolbaşçısına dönüşen eşsiz bir şahsiyetti.

1920 yılında Kuzey Azerbaycan'da kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti işgal edilmişse de aynı yıl Güney Azerbaycan'da Şeyh Muhammed Hiyabani tarafından Tebriz merkezli Azadistan Cumhuriyeti kurulmuştu. Ancak Azadistan Devleti'nin ömrü 6 ayı geçmeden İran Başbakanı Hasan Pirniya'nın emri doğrultusunda yok edilmiş ve Şeyh Muhammed Hiyabani şehit edilmiştir.¹¹

Güney Azerbaycan'ın bir diğer devletleşme girişimi de 1945 yılında gerçekleşti. Azerbaycan Demokrat Fırkası kurucusu Seyid Cafer Pişeveri öncülüğünde kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Pişeveri'nin siyasi ideolojisi ve SSCB'nin kendisine desteği doğrultusunda sosyalist bir cumhuriyet olarak Güney Azerbaycan'ın büyük bir kısmını kapsamak suretiyle varlık gösterdi. Çok kısa bir süre içerisinde başarılı bir şekilde yapılanan Azerbaycan Milli Hükümeti, gerçekleştirdiği reformlarla Güney Azerbaycan Türkleri'ne İran hükümetinin kasıtlı veya kasıtsız olarak ne kadar başarısız ve zalim bir yönetim olduğunu göstermiş oldu. 1946 yılında Güney Azerbaycan'a SSCB desteğinin kesilmesi ve ABD'den İran'a silah yardımı gelmesi üzerine İran Ordusu Azerbaycan'a hücum ederek cumhuriyeti lağvedip tüm strüktürlerini dağıtmışsa da sonraki aşamalarda İran rejimi burada kurulmuş olan Türk Devleti'ni ortaya çıkaran potansiyeli sürekli olarak göz önünde bulundurmaya mecbur olmuştur. İran Ordusu'nun Azerbaycan'a hücumu sonucunda sayısız Azerbaycan Türkü katledilmiş, tutuklanmış, ömürlük hapse ve idam cezasına mahkum edilmiştir. Güney Azerbaycan'da Türklük şuurunu yıllar sonra yeniden alevlendirmiş olan halkçı lider Pişeveri, 1947 yılında Kuzey Azerbaycan'da geçirdiği şüpheli bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir.¹²

SSCB kurulduktan sonra da Kuzey Azerbaycan'da Türklük bilincinin uyandırılması adına büyük ölçekli çalışmalar yürütülmüş, sonu ölüm, işkence,

¹¹ Ş. Tağıyeva, E. Rehimli, S. Bayramzade, **Güney Azerbaycan**, s. 190-198.

¹² Ş. Tağıyeva, E. Rehimli, S. Bayramzade, **Güney Azerbaycan**, s. 249-258.

sürgünle biten kahramanca mücadeleler verilmiştir. SSCB'nin Josef Stalin başkanlığında yönetildiği, 1922-1952 yılları arasında, özellikle önceden Ruslar tarafından işgal edilmiş olan bölgelerde tarihte eşine rastlanmayan korkunç siyasi baskı süreçleri başlatılmıştır. Bu baskılar SSCB'nin devlet politikası gereği bir süreklilik içerisinde yürütülmüşse de özellikle bazı yıllar aralığında dehşet verici niteliğe bürünmüştür. 1936-1938 yılları arasında devam eden ve tarihte “*Büyük Temizlik*” adıyla anılan siyasi baskı dönemi Stalin öncülüğünde tüm Sovyetler Birliği'ni kasıp kavurmuştur. Yalnızca 1937-1938 yılları arasında Azerbaycan'da 70.000-80.000 aydın, şair, yazar, bilim insanı, sanatçı, öğretmen, din adamı ve hatta devlet görevlisi yok edilmiştir.¹³ Stalin'in ölümü sonrasında Nikita Kruşçev'in başkan olmasıyla SSCB'nin iç ve dış politikadaki sert tutumu yerini kısmen ılımlı bir politikaya bırakmıştır. Kruşçev döneminde SSCB genelinde baskı ve sansür azalmış, binlerce insan sürgün kamplarından serbest bırakılmıştır. “*Kruşçev Çözülmesi*” diye adlandırılan bu sürecin sonucunda Azerbaycan'da 1960'lı yıllarda yazınsal ve kültürel anlamda millileşme eğilimleri artmaya başlamıştır. SSCB genelinde “*Kruşçev Çözülmesi*” ile başlayan bu esneklik nihayet 1991'de Mihail Gorbaçov ile noktalanmış ve SSCB dağılmıştır.

24 Haziran 1938 doğumlu Elçibey, SSCB'nin en hırçın dönemlerinde Dünya'ya göz açmıştı. Zorlu yaşam şartlarının hakim olduğu bir ailede babasız büyüyen Elçibey, küçük yaşlarından itibaren paslı Sovyet çarklarının olumsuzluklarını deneyimlemişti. 8 yaşında Güney Azerbaycan Türkleri'nin varlığından tesadüfi bir olay sonucunda haberdar olan Elçibey, başarılı bir öğrenci olarak sürdürdüğü eğitim hayatı boyunca her zaman Kuzey ve Güney Azerbaycan meselesi üzerine muhakemeler yürütmüştü. Lisans eğitiminin 3. yılında ideolojik temellerini sağlamlaştıran Elçibey, Mısır'da kaldığı dönemde SSCB'deki basım-yayım sansürü dolayısıyla erişilemeyen çeşitli kaynaklara erişim sağlayabilmiş ve kendisinin düşünce yapısını şekillendiren bilgiler edinmişti. Azerbaycan'a döndükten sonra doktora eğitimine başlamış ve doktora eğitimini¹⁴ tamamladıktan sonra

¹³ Ziya Bünyadov, **Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör**, Çev. Sebahattin Şimşir, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 8-9.

¹⁴ SSCB'ye has bir akademik aşama olan “Aspirantura”, batı ülkelerindeki “Doktora” ile aynı niteliğe sahipti. Ancak SSCB'de yüksek lisans derecesi ve eğitimi bulunmadığından, lisans eğitimi

Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştı. Çalışma hayatının ilk dönemlerinden itibaren örgütlenme çalışmalarına başlamış ve çeşitli üniversitelerde öğrencileri teşkilatlandırmak suretiyle ulusal bilinçlenme faaliyetleri yürütmüştü. Bu nedenle 6 ay KGB zindanında, 1 yıl Islah ve Emek Kampı'nda tutuklu kalmış, birçok kez suikast girişimine uğramıştı. Tutukluluk yıllarının ardından Bilimler Akademisi'nde çalışmaya başlamış ve burada çalışmaya başladığı yıllarda Azerbaycan Bağımsızlık Harekatı'nın tek kişilik bir özeği gibi faaliyet yürütmeye başlamıştır. Kısa süre içerisinde etrafına topladığı insanlarla teşkilatlanma çalışmalarının kapsamını büyütmüş, 1989'da Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurmuş ve SSCB'ye karşı ulusal bağımsızlık mücadelesine önderlik etmiştir.

1991'de Azerbaycan bağımsızlığına kavuşmuş ve Elçibey 1992 yılında yapılan seçimle Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'ın bir devlet olarak ve Azerbaycan Türkleri'nin bir ulus olarak tekamülünü sağlamıştır. Azerbaycan için ulusal faaliyet yönergesi niteliği taşıyan "Bütövleşme"¹⁵, Milletleşme, Devletleşme" esasları üzerine Azerbaycan'ın geleceğini inşa eden Elçibey, Türk Birliği'nin, Türkler'in yazgısı olduğunu anlatmıştır. Yapmış olduğu devrimlerde eşsiz bir hayranlık ve sevgi duyduğu Mustafa Kemal Atatürk'ün çizgisini benimsemiştir. Mücadelesinin Azerbaycan özelindeki parçası bağlamında ise Settar Han, Bağır Han, Mehmet Emin Resulzade, Şeyh Muhammed Hiyabani, Seyid Cafer Pişeveri gibi tarihi kişilikler kendisinin motivasyon kaynağı olmuş ve özellikle Resulzade'nin fikriyatı onun için yol gösterici bir nitelik taşımıştır.

Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmekte iken baş gösteren darbe girişimi üzerine Elçibey, olası bir iç savaşı önleyebilmek adına kısa bir süre sonra geri dönmek kaydıyla Bakü'yü terk etmiş ve ardından makamı, Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Haydar Aliyev tarafından gasp edilmiştir. Elçibey Keleki'de geçirdiği yıllarda siyasi faaliyetlerini sürdürmüş ve ana muhalefet lideri olarak siyasi yaşamına

tamamlayanlar "Aspirantura" eğitimi alıp "Doktor" unvanı ile eşdeğer olan "Aspirant" unvanına sahip oluyorlardı.

¹⁵ "Bütövleşme" ifadesi kelime anlamı olarak bütünleşme / birleşme anlamı taşımaktadır ve çalışmamızın içerisinde yer verdiğimiz "Bütöv Azerbaycan" kavramı da "Bütün Azerbaycan" veya "Birleşik Azerbaycan" tanımlamalarına karşılık gelmektedir.

devam etmiştir. Burada bulunduğu dönemde siyasi mücadelesini Güney Azerbaycan davası üzerine yoğunlaştırmış, Keleki’de geçirdiği 4 yıl 4 ay 12 gün sonrasında Bakü’ye dönmüş ve “Bütöv Azerbaycan Birliği” adlı teşkilatı vücuda getirmiştir. Azerbaycan Halk Cephesi Partisi Genel Başkanı olarak tüm muhalefeti ortak bir çatı altında birleştirmiş, ömrünün sonuna kadar Azerbaycan’da demokratik ve çağdaş esaslar doğrultusunda Türkçülük-Turancılık idealine hizmet etmiştir. Elçibey 22 Ağustos 2000’de prostat kanseri nedeniyle Ankara’da hayata gözlerini kapamıştır.

Çalışmamızın hazırlanma aşamasında kullanmış olduğumuz çeşitli kaynakların yanı sıra kendisinin yaşamının belirli bir bölümüne bizzat tanıklık etmiş olmamız dolayısıyla Elçibey’in hayatını genel hatları ile aksetmede yer yer kendi birikimlerimizden faydalandık. Fakat şahsı ve özel hayatı ile ilgili anlatıda bulunmaktan hoşlanmayan Elçibey’in halkı ile tümleşik yaşamını, bu nokta özelinde kendi dilinden aktarabilmek adına röportajlarının, makalelerinin, söyleşilerinin, sohbetlerinin ve kendisiyle ilgili hatıraların yer aldığı farklı kaynaklara başvurmaya özen gösterdik. Bununla birlikte Elçibey’in kaleme almış olduğu eserlerin içerisinden ilgili konularda itinayla seçtiğimiz parçalardan da faydalandık. Çalışma boyunca doğruluğuyla ilgili ikilemde kaldığımız ve farklı kaynaklar aracılığıyla gerçekliğini teyit edemediğimiz bilgilere yer vermedik.

Elçibey’in aile hikayesi ile başlamış olduğumuz yaşam öyküsünün özellikle çocukluk yılları kısmında ağabeyi Murad Bey’in kaleme almış olduğu “Gardaşım Elçibey Haggında Hatirelerim”¹⁶ adlı hatıra kitabından yararlandık. Öğrencilik yılları, Mısır’daki çalışma yılları, örgütlenme yılları ve tutuklanma yıllarını inceleme aşamasında ise Elçibey’in “Bütöv Azerbaycan Yolunda”¹⁷ kitabından seçtiğimiz ilgili bölümleri kullandık. Bunların dışında kendisinin “Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag”¹⁸ kitabında yer alan aynı isimli röportajına, “Elçibey Bele Deyirdi” isimli kitabın 1.¹⁹ ve 2.²⁰ ciltlerinde derlenmiş olan röportaj ve makalelerine, kendisiyle

¹⁶ Murad Bey, **Gardaşım Elçibey Haggında Hatirelerim**, Ünsiyyet, Bakü 2012.

¹⁷ Ebülfez Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, Ecdâd Yayınevi, Ankara 1997

¹⁸ Ebülfez Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, Gençlik, Bakü 1992.

¹⁹ **Elçibey Bele Deyirdi**, Ed. Melekhanım Hacıyeva, C. I, Kitabistan, Bakü 2018

²⁰ **Elçibey Bele Deyirdi**, Ed. Melekhanım Hacıyeva, C. II, Kitabistan, Bakü 2019.

ilgili “Savalan’da Görüşenedek BEY!”²¹ kitabında bulunan yazılara da çalışmamızın ilk iki bölümünde sıklıkla başvurduk.

Tezimizin ana kaynakları arasında Elçibey’in Bilimler Akademisi’nden çalışma arkadaşı olan ve ilerleyen yıllarda kendisinin basın sekreterliği görevini yürüten, ünlü gazeteci, tarihçi ve filolog Prof. Dr. Adalet Tahirzade’nin kitapları ise en başta yer aldı. Tezimizin ilk iki bölümünde kendisinin “Elçi Bey”²² eserini, üçüncü bölümünde ise yalnızca Elçibey’in Cumhurbaşkanlığı dönemini kapsayacak şekilde “Prezident Elçibey”²³ eserini kullandık. Adalet Tahirzade’nin Elçibey’le yapmış olduğu röportajlardan ve sohbetlerden müteşekkil olan “Gurtuluş ve Bütövlük Yolu”²⁴ kitabından tezimizin tüm bölümlerinde faydalandık. Ayrıca yine Tahirzade’nin “Meydan: 4 il 4 ay”²⁵ adlı iki ciltlik eserinden de kendisinin 1988-1991 yıllarında Elçibey önderliğinde yürütülen “Milli Bağımsızlık Harekatı”nı detaylı bir şekilde kayıt altına almış olması sebebiyle çalışmamızın “Elçibey’le Bağımsızlığa Doğru” başlığı altında yararlandık.

Elçibey’in Cumhurbaşkanlığı yıllarına geldiğimizde ise Tahirzade’nin “Prezident Elçibey” eseri haricinde başlıca kullandığımız kaynaklar Elçibey’in yazmış olduğu “Müstegillik: İkinci Cehd”²⁶ makalesi, Nazim Cafersoy’un “Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası”²⁷ kitabı ve Fazil Gezenferoğlu’nun “Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe”²⁸ kitabı oldu. Ayrıca çalışma boyunca yukarıda belirttiğimiz eserlerin dışında çeşitli kitaplar, gazete yazıları, röportajlar, makaleler, videolar, çevrimiçi kaynaklar ve kişisel görüşmeler aracılığıyla elde edilen bilgiler de kullanmış olduğumuz kaynaklar arasında önemli bir yer kapladı.

²¹ **Savalanda Görüşenedek, BEY!**, Ed. Adalet Tahirzade, Nurlar Neşriyyatı, Bakü 2017.

²² Adalet Tahirzade, **Elçi Bey**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Bakü 1999.

²³ Adalet Tahirzade, **Prezident Elçibey**, Yeni Müsavat Gazetesin Neşri, Bakü 2001.

²⁴ Adalet Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, “Elçibey Kitabhanası” Neşriyyatı, Bakü 2003.

²⁵ Adalet Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 1, Ay-Ulduz Neşriyyatı, Bakü 1997.

²⁶ Ebülfez Elçibey, “Müstegillik: İkinci Cehd”, Elçibey-Bizim Cümhuriyyet Gazetesi Özel Yayını, t.y., s. 41-53.

²⁷ Nâzim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, ASAM, Ankara, 2001.

²⁸ Fazil Gezenferoğlu, **Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe**, Prestij Matbaacılık, İstanbul 1995.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÜLFEZ ELÇİBEY'İN ÇOCUKLUK ve EĞİTİM YILLARI

1.1. Ebülfez Elçibey'in Ailesi

Hicri takvimin 1172 (Miladi 1758/59) yılında Elçibey'in büyük dedelerinden Mir Muhammed'in hazırlatmış olduğu ve beş mühürle tasdiklenmiş bir şecere bulunmaktadır. Elçibey'in baba tarafına ait olan ve Arapça-Farsça yazılan bu soy ağacında 30'dan fazla kişinin ismi kayıtlıdır.²⁹ Bilindiği kadarıyla Elçibey'in büyük dedeleri Tebriz ve Zunuz arasındaki Kürkemer³⁰ kasabasında ikamet etmekteydi. Bu soydan Seyyid Mir Ali Hoca'nın evlatları Zunuz'a yerleşmiş, sonralar onun soyundan olan Mir Yusif'in nesli buradan ayrılarak Karabağ'a, bir süre sonra oradan da Zengezur'a göç etmiştir. Burada Kafan bölgesinin Pirdavdan³¹ köyüne yerleşmişlerdir. Önceleri Seyyidler adıyla tanınan bu aileye sonralar Elçibey'in dedelerinden Mir Yusif'in adıyla Yusufiler denmiştir. Ayrıca bu soyun Şeyh Sadreddin Musa Erdebili'nin oğlu Hoca Ali ünvanıyla tanınan Alaeddin Erdebili'ye³² dayandığı, Elçibey ve büyük dedeleri tarafından belirtilmiştir.³³ Bilindiği gibi Şeyh Sadreddin Musa, Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyyüddin Erdebili'nin oğlu idi.

Elçibey'in annesi Mehrinisa Caferkızı'nın büyük dedelerinden Kasım Bey'in Azerbaycan'a geliş tarihi ise kesin olmamakla birlikte kendisinin Anadolu'dan gelerek Zengezur'un Pirdavdan köyüne yerleştiği bilinmektedir. Pirdavdan köyünde ikamet eden dört soydan biri de Kasım Bey'in neslinden gelmesi dolayısıyla "Kasımlılar" adlandırılan ve Elçibey'in anne tarafının ait olduğu bilinen soy idi.

²⁹ Elçibey'in Özel Arşivi, bkz. ek 1.

³⁰ Bu kasabanın adı Kükemer diye de bilinir.

³¹ Pirdavdan köyünün ismi bazı kaynaklarda Pirdavud yahut Pircavidan olarak geçiyor.

³² Nihat Azamat, "Erdebîlî Alaeddîn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XI, İstanbul 1995, s. 279; Yılmaz Karadeniz, "Erdebil Tarikati'nden Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi", **Akademik Matbuat**, <http://dergipark.gov.tr/matbuat>, C. 3. S. 1. 2019.

³³ **Elçibey Bele Deyirdi**, Ed. Melekhanım Hacıyeva, C. 1, Kitabistan, Bakü, 2018, s. 43.

1906 yılında Elçibey'in ailesi, Pirdavdan ahalisinin tamamıyla birlikte Ermeni teröründen kaçarak Ordubad'a gelmiş, köylüler yaralıları, kadın ve çocukları burada emniyete aldıktan sonra Ordubad erkeklerinin oluşturduğu gönüllü savunma birlikleriyle geri dönüp Ermenilere karşı savaşmış, köylerini Ermeni çetelerinden alarak tekrar Pirdavdan'a yerleşmişlerdir.³⁴ Fakat 1919 yılının Kasım-Aralık aylarında Ermenilerin tekrar saldırıya geçmeleriyle birlikte köy halkının yarısından fazlası şehit olmuş, küçük bir kafil kış günü canlarını kurtarmak amacıyla Zengezur dağlarını aşarak yayan bir şekilde Ordubad'a göç etmiştir.³⁵ Coğrafi yapının elverişsizliğinin yanına havanın karlı ve ayazlı olması da eklenince göçün şartlarının ne kadar ağır olduğu tahmin edilebilir mahiyettedir.³⁶

Zor koşullar sebebiyle birçok insanın yolda öldüğü kafileden, sağ-salim Ordubad'ın Pezmeri köyüne ulaşanların içinde Elçibey'in babası Kadirkulu Merdanoğlu ve annesi Mehrinisa Caferkızı da vardı. 1889 doğumlu Mehrinisa,

³⁴ 1828 yılında yapılan Türkmənçay Antlaşması sonrasında Çarlık Rusya, Türkiye ve İran'da yaşayan Ermenilerin planlı bir şekilde Azerbaycan'a göçünü sağlamış; Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirilen Ermeniler, çeteleşerek Azerbaycan Türklerine saldırmaya başlamışlardır. Bu saldırılar 1905-1906 yıllarında Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde sistemli bir şekilde gerçekleşmiş, çocuk-yaşlı demeden herkesi katliama tabi tutan Ermeniler, birçok yerleşim bölgesini dağıtmış, insanlara karşı görülmemiş vahşilikler yapmışlardır. Ermenilerin bu katliam ve yağma faaliyetlerinden en çok zarar gören bölgelerden biri de Zengezur bölgesi olmuştur. Elçibey'in anne ve babasının yaşadığı Pirdavdan köyü, Zengezur'a bağlı Kafan (Kapan) bölgesinin Okçu Deresi'ne ait köylerden biriydi ki bu köylerin hepsi Ermenilerin saldırılarına maruz kalmıştır. Saldırıları kahramanca direniş gösteren Okçu Deresi köylüleri birçok şehit vermiş, sağ kalanlar Ordubad'a göç etmiş, yaralıları, çocuk ve kadınları burada bırakıp Ordubad ahalisinin oluşturduğu gönüllü birliklerle karşı saldırıya geçmiş, Ermeni çetelerinden geri aldıkları köylerine tekrar yerleşmişlerdir. Memmed Seid Ordubadi, **Ganlı İller**, Gafgaz, Bakü, 2007, s. 101-113; Musa Urud, **Zengezur**, Nurlar, Bakü, 2005, s. 68-72.

³⁵ "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek üzere Rus İmparatorluğu'ndan aldıkları destekle harekete geçen Ermenilerin, 1917 yılından itibaren Azerbaycan'da tekrar başlattıkları soykırım ve etnik temizlik girişimleri 1918-1920 yıllarında daha şiddetli ve aralıksız bir hal aldı. Zengezur bölgesinde de 1917'de tekrar başlayan katliamlar 1918'de Ermeni terörist Andranik Ozanyan'ın bölgeye gelmesiyle çok büyük ölçüde keskinleşmişti. Sadece rapor edile bilinen resmi rakamlara göre bu dönemde Zengezur'un 115 köyü Ermeniler tarafından yakılarak yeryüzünden silinmiş, kadın ve çocuklar dahil 10.068 Müslüman Türk soykırıma uğratılmıştı. Zengezur'un Kafan bölgesinin Okçu Deresi köyleri de Ermeniler tarafından 1919'da yakılarak yok edilmiş, ahalisi katliama tabi tutulmuştur. Bu köylerden esasen kadın ve çocuklardan oluşan az sayıda insan katliamdan kurtularak Ordubad'a göç etmiş, fakat soğuk kış gününde birçoğu yolda hayatını kaybetmiştir. Nisan 1920'de Azerbaycan'da SSCB'nin kurulmasının ardından Zengezur'un Ermenistan'a verilmesinden sonra ise bir daha yurtlarına dönememişlerdi. Atahan Paşayev, **Açılmamış Sehifelerin İzi İle**, Bakü, 2001, s. 240-253; Vilayet Eliyev, **Zengezur'da Galan İzzimiz**, Nurlan, Bakü, 2004, s. 47-54.

³⁶ Bkz. "Açıngıl Aşırımı", **Nahçıvan Ensiklopediyası**, C. I, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Nahçıvan Bölmesi, 2. Baskı, Nahçıvan, 2005, s. 45; Mir Yehya Yusifli, **Elçibey**, C. 1, Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü, 2004, s. 8-20.

Ermenilerin saldırılarında tüm ailesini kaybetmiş, göç sırasında yanına aldığı kendisinden 4 yaş küçük kız kardeşi Kumru yolda ölmüş, aileden sadece kendisi ve kendisinden 6 yaş küçük kardeşi Ferruh sağ kalmıştı.³⁷ Kafile Ordubad'ın Pezmeri köyüne ulaştıktan sonra Mehrinisa Hanım, göç sırasında ayazdan donmuş ayak parmaklarını kangren olmamak için kendi elleriyle "gemerti" denilen büyük bıçakla kesmiş, akabinde ağrıdan bayılmıştır.³⁸ 1896 yılında dünyaya gelen Kadirkulu'nun ailesinden de kendisiyle birlikte erkek kardeşi Mehdikulu ve kız kardeşi Bilgeyis sağ kalmış, küçük kız kardeşi Şamama'yı Ermeniler katletmişti. Kadirkulu Bey'in acılara dayanamayan annesi Gülzar Hanım da göç sırasında kalp krizi nedeniyle hayatını kaybetmişti.³⁹

Zengezur'dan göç etmek zorunda kalan ahali Nahçıvan'ın ve Karabağ'ın çeşitli bölgelerine, yurtlarına dönme umuduyla geçici olarak yerleşmişlerse de Ermeniler tarafından yakılıp yok edilen evlerine bir daha dönememiş, Zengezur'un Ermenistan'a verilmesinin ardından büyük çoğunluk temelli olarak buralara yerleşmek zorunda kalmıştır. Elçibey'in akrabalarından bazıları Güney Azerbaycan'daki ata yurtlarına dönmüş, bazıları Zengilan-Kubadlı bölgelerine, birçoğu Ordubad'a, özellikle Keleki, Anagut ve Eylis köylerine yerleşmişlerdir. Elçibey'in ailesiyle birlikte akrabalarının büyük kısmı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ordubad ilinin Keleki köyünde ikamet etmişlerdir.⁴⁰

Keleki köyüne yerleştikten sonra Mehrinisa Hanım, Bünyat Memmedov'la evlenmiş, bu evlilikten İbrahim ve Murad isminde iki oğlu olmuştur. Bünyat Bey'in genç yaşta vefatıyla bir süre dul kalan Mehrinisa Hanım, daha sonra Kadirkulu Bey'le evlenmiş ve bu evlilikten Almurad ve Ebülfez adlı iki erkek evlatları Dünya'ya gelmiştir. Ebülfez Elçibey'in babası Kadirkulu Merdanoğlu Aliyev⁴¹, anlatılanlara göre hayırsever, sıcakkanlı, cömert ve yiğit bir insandı. Sözlü halk edebiyatı örneklerini, Dede Korkut destanı dahil birçok destanı çok iyi bilir,

³⁷ Murad Bey, **Gardaşım Elçibey Haggında Hatirelerim**, Ünsiyyet, Bakü 2012, s. 3.

³⁸ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 132.

³⁹ M. Yusifli, **a.g.e.**, C. 1, s. 22.

⁴⁰ Adalet Tahirzade, **Elçi Bey**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Bakü, 1999, s. 13-14.

⁴¹ Aliyev soyadını SSCB kurulduktan sonra dedesi Mir Ali Hoca'nın isminden dolayı almıştır.

anlatırdı.⁴² Kolektifleştirme döneminde kolhozda⁴³ baş çoban olarak çalışmış, 1942 yılında İkinci Dünya Savaşı'na gitmiş ve bir daha dönmemiştir. Savaşa gidene kadar ise bu dört çocuğu bir-birinden ayırmamış, bir çatının altında topladığı ailesine çok iyi babalık yapmıştı. Bu ortamdan, birlikte büyüyen kardeşler arasında hayatlarının sonuna kadar eşine az rastlanacak sıcak ve samimi ilişkiler doğacaktı.⁴⁴

Kadirkulu'nun ölümünden sonra Mehrinisa, en küçüğü dört yaşında olan Ebülfez'le birlikte dört erkek çocukla dul kalmıştır. Her zaman cesareti, çalışkanlığı, zekası ile anılan Mehrinisa Hanım, savaşın ve yoksulluğun getirdiği tüm zorluklara rağmen çocuklarını sağlıklı bir şekilde büyütmeyi başarmıştır.⁴⁵ Babasını küçük yaşta kaybeden Elçibey'in yetişmesinde annesinin rolü büyük önem taşımaktadır. Elçibey bu hususu, *“Ben insanları sevmeyi annemden öğrendim.”* diyerek özetlemektedir.⁴⁶ Mehrinisa Hanım geleneksel tıbbı, sözlü halk edebiyatını iyi bilen, yardımsever, dindar bir kadındı. Elçibey, hayatta en çok sevdiği insan olan annesi ile ömrünü uğruna feda ettiği millet davası arasında seçim yaparken zorlandığını bu sözlerle itiraf etmektedir:

*“Benim hayatımda iki varlık, her zaman zıddiyet oluşturmuştur: annem ve halkım. Çoğu zaman onların hangisini bir diğerine tercih edebileceğimi düşünüyordum. Hiçbir zaman da bu soruya yanıt bulamadım. Öyle anlar oluyordu ki hırslanıyor, annemin ve diğer herkesin dava uğruna kurban edilebileceğini düşünüyordum. Ama daha sonra kendi kendime anne meselesi de çok ağır diyordum. Yani evlat, aile, kardeş, bunların hepsi bir dava uğrunda kurban edilebilir; bir tek anneden başka.”*⁴⁷

⁴² Ebülfez Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, Gençlik, Bakü, 1992, s. 28; M. Yusifli, **a.g.e.**, C. 1, s. 47.

⁴³ Kolhoz: SSCB döneminde, SSCB sınırları içerisinde faaliyet gösteren tarım üretim kooperatifine verilen isimdir.

⁴⁴ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 3-41.

⁴⁵ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁶ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 90.

⁴⁷ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 29-30.

1.2. Keleki Köyü

Keleki, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ordubad iline bağlı, Küçük Kafkas sıra dağlarının Zengezur silsilesinin eteklerinde, üç tarafı kayalıklarla sarılı, deniz seviyesinden yaklaşık 1500 metre yükseklikte bulunan, Ordubad il merkezinden 45 km uzaklıkta yer alan küçük bir köydür. Sırasıyla birbiriyle komşu olan Dırnıs, Keleki, Unus ve Pezmeri köyleri SSCB döneminde Dırnıs Sovyetliği idari yönetimine bağlı olmuştur. Günümüzde her köy kendi ismiyle kurulan belediye idaresine tabidir.⁴⁸ Ordubad ilinin en büyük nehirlerinden olan Venendçay nehri, Zengezur Sıradağlarının güneybatısında 3400 metre yükseklikten doğarak Keleki dahil birçok köyün içinden geçip Aras nehrine dökülmektedir.⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce yaklaşık 30 ev bulunan köyün ahalisinin tamamına yakını, 1919 yılında Zengezur'un Pirdavdan köyünden gelen göçkünlerden oluşuyordu.⁵⁰ Şimdilerde 100'e yakın evin bulunduğu, aşağı-yukarı herkesin birbiriyle akraba olduğu köyün ahalisi, buraya yerleştikleri ilk günden beri büyük bir aile gibi yaşamaktadır. Keleki, Ebülfez Elçibey'in doğup büyüdüğü köy olmasının yanı sıra Elçibey'in cumhurbaşkanlığı görevini bırakmak zorunda kaldıktan sonra 4 yıl 4 ay 12 gün gibi bir süre zarfında yaşadığı yer olarak birçok tarihi olay ve gelişmeye ev sahipliği yapmış, tanıklık etmiştir.

Pirdavdan köyünden gelen ahali Keleki köyüne yerleştikten sonra yoksulluk ve hastalıklarla baş etmek zorunda kalmış, özellikle kolektifleştirme ve savaş dönemlerinde yerli ahaliyle birlikte göçkünlerin de durumu oldukça ağırlaşmıştır. Komşu köylerin yerli ahalisi geçimlerini esasen tarımla sağlarken Zengezur'dan gelenler hayvancılığı çok iyi bildiğinden burada da hayvancılıkla uğraşmaya devam etmişlerdir. Bu nedenle kıtlık dönemlerinde maddi durumları yerli ahalininkinden daha iyi düzeyde olmuştur. Ordubad ahalisi Ermeni zulmünden kaçarak buraya gelen

⁴⁸ Bkz. "Keleki", **Nahçıvan Ensiklopediyası**, C. I, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nahçıvan Bölməsi, 2. Baskı, Nahçıvan, 2005, s. 285.

⁴⁹ Bkz. "Venend", **Nahçıvan Ensiklopediyası**, C. II, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nahçıvan Bölməsi, 2. Baskı, Nahçıvan, 2005, s. 349.

⁵⁰ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 66.

Zengezur halkına nasıl kucak açıp, ağırlayıp, yerleşmesine yardım etmişse Zengezur göçmenleri de hayvan yetiştiriciliğinden elde ettikleri hayvansal ürünleri komşu köylerin ahalisiyle paylaşarak kıtlık günlerini atlatmalarına destek olmuşlardır. Elçibey'in hayırsever annesi Mehrinisa Hanım'ın zor zamanlarda yaptığı yardımlar ve paylaşımlar da köylüler arasında uzun süre anlatılmıştır.⁵¹

Köyde hayvancılıkla uğraşanlar yaz aylarında ailecek hayvanlarını alıp eşyalarıyla birlikte atlara yüklenerek yaylalara çıkıyor, yaz boyunca burada kurdukları çadırlarda yaşıyor, kış için yiyecek ve başka ihtiyaçları temin edebilmek adına hazırlıklar yapıyorlardı. Elçibey'in ailesi de geçimini esasen hayvancılıkla sağlıyordu. Aile eskiden sadece kendi hayvanlarını yetiştirirken kolhoz kurulduktan sonra babası Kadirkulu Bey kolhozda baş çoban olarak, annesi Mehrinisa Hanım da imalat işçisi olarak çalışmaya başlamıştır.⁵²

1950 yılında dağlardaki madenleri işlemek için gönderilen Jeolojik Araştırma Grubu, idare merkezi olarak Keleki köyünü seçmiş, bu olay köyün gelişimine büyük katkı sunmuştu. Köy elektrik enerjisiyle temin edilmiş, köyde sinema, kulüp, kütüphane açılmıştı. SSCB'nin farklı yerlerinden aileleriyle birlikte gelerek buraya yerleşen uzmanlar, Keleki köyünün konuksever, sıcakkanlı insanları ile kaynaşmış, iyi arkadaşlıklar ve münasebetler kurulmuştur. En önemli gelişme ise yeni işyerlerinin açılmış olmasıydı ki bu da Keleki ve komşu köylerde ekonomik durumun iyileşmesine olanak sağlamıştır.⁵³

1.3. Elçibey'in Çocukluk Yılları

Ebülfez Kadirkulu oğlu Aliyev, “*elat*”ın⁵⁴ “*oba*”ya⁵⁵ daha yeni çıktığı bir yaz gününde, 24 Haziran 1938 yılında Halil Yurdu yaylasında, “*alaçığ*” denilen bir çadırdaki Dünya'ya gelmiştir. “Ebülfez” ismini köyün aksakalı, Elçibey'in “*baba*”

⁵¹ M. Yusifli, a.g.e., C. 1, s. 23-25.

⁵² Murad Bey, a.g.e., s. 31.

⁵³ M. Yusifli, a.g.e., C. 1, s. 92-94.

⁵⁴ Kışın köylerde, yazın yaylalarda yaşayan topluluk.

⁵⁵ Bir göçebe topluluğun konaklama noktası.

dediği akrabası Mir Yahya Ağa vermiştir.⁵⁶ Elçibey'in bebekliğinde bir yılanın onun beşiğinin yanında birkaç kere görülmesi olayından bahseden ağabeyi Almurad Bey, Mir Yahya Ağa'nın söylediklerine istinaden yılanın Ebülfez'i koruduğuna inandıklarından dolayı hayvana dokunmadıklarını, onun da hiç kimseye zarar vermediğini söylemektedir. Elçibey 3-4 yaşlarındayken yaylada bir yılan tutup annesine göstermek için getirmiş, annesi yılanı bırakması için telkinde bulununca serbest bırakmış, bu olay köyde de duyulmuştu. Annesinin ve kardeşlerinin anlattıklarına göre bu tür olaylar sonralar da yaşanmış, Ebülfez'i birçok kez yılanlarla oynarken bulmuşlardı.⁵⁷ Yılanlara olan ilgisi sonralar da devam eden Elçibey, 1997 yılında Keleki'de bir gazeteciyle konuşmasında zehirsiz yılanları vücuduna dolamaktan hoşlandığını, Mısır'dayken yaşadığı evin bahçesinde “kobra” yılanı beslediğini,⁵⁸ cumhurbaşkanlığı döneminde ise Rus gazeteci Yelena Semençenko'ya verdiği röportajda kobra ve pantere hayranlık duyduğunu anlatmıştır.⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı'na 1941'de SSCB'nin katılımıyla başlayan süreç zaten zor olan hayat koşullarını daha da ağırlaştırmış, babasını savaşta kaybeden Elçibey'in çocukluğu savaş döneminin diğer çocukları gibi zorluklar ve mahrumiyetlerle geçmiştir. Elçibey'in güçlükle hatırladığı babası Kadirkulu Aliyev, 1942 yılında İkinci Dünya Savaşı'na gitmiş, kaybolduğuna dair eve resmi bildiri gelmiştir.⁶⁰ Kaybolanlardan geri gelenler olduğu için aile hep bir umut taşısa da Kadirkulu Bey'le ilgili hiçbir haber alınamamış, ailesi sadece 1975 yılında Elçibey'in

⁵⁶ 17; OBYEKTIV tv, “ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY HAQQINDA QARDAŞI ALMURAD ƏLİYEV LƏ MÜSAHİBƏ”, <https://youtu.be/ty1C8PDI6H4>, (Erişim Tarihi: 07.03.21); Mir Yahya Ağa, Kadirkulu Bey'in babası Meşhed Merdan'ın amcasının oğluydu. Keleki'ye yerleşince Mir Yahya Ağa anne ve babaları hayatta olmayan Kadirkulu'yu ve Mehdikulu'yu yanına alarak, onları himaye etmiş, Kadirkulu Bey evlendikten sonra da bir süre Mir Yahya Ağa'yla birlikte yaşamış, Elçibey ve kardeşleri Mir Yahya Ağa'ya dede anlamında “baba” diyerek müracaat etmişlerdir. Aynı zamanda Elçibey'in eşi Halime Hanım Mir Yahya Ağa'nın torunudur.

⁵⁷ OBYEKTIV tv, “ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY HAQQINDA QARDAŞI ALMURAD ƏLİYEV LƏ MÜSAHİBƏ”, <https://youtu.be/ty1C8PDI6H4>, (Erişim Tarihi: 07.03.21); bu olayı Halime Hanım'a ve başkalarına Mehrinisa Hanım aynen böyle anlatmıştır.

⁵⁸ “Ebülfez Beyle Birinci Görüşden Bezi Megamlar”, **Yeni Müsavat** Özel Yayını No-10, Haziran, 1997, Bakü, s. 7.

⁵⁹ Yelena Semençenko, “Ebülfez Elçibey: Sülh Olar-Biz De Gülümesemeyi Öyrənerik...”, **Hayat**, 22 Eylül, 1992, s. 1-2.

⁶⁰ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 7.

mahkemesinde Kadirkulu Aliyev'in ölümü hakkında kesin bilgi sahibi olabilmıştır.⁶¹

Kadirkulu Bey savaşa gittikten sonra ailenin tüm yükü kolhozun mandırasında imalat işçisi olarak çalışan Mehrinisa Hanım'ın omuzlarına binmiştir diyebiliriz. Fakat kolhoz başkanı olan kardeşi Ferruh Bey'in desteğini her zaman hissetmiştir. Kız kardeşini ve yeğenlerini çok seven Ferruh Bey, her daim aileyi koruyup kollamış, gözetmiş, himaye etmiştir. Ferruh Bey'in yedi çocuklu ailesiyle, dört çocuklu Mehrinisa Hanım'ın ailesi bir aile gibi yaşamış, bu sıcak münasebetten dolayı iki ailenin çocukları birbiriyle ömürlerinin sonuna kadar sürecek kardeşlik ilişkileri oluşturmuşlardı.⁶²

Esasen hayvancılıkla uğraşan ailenin geçimi orta düzeyde olsa da savaş zamanı ve savaştan sonra baş gösteren kıtlık herkes gibi onları da etkilemiştir. Özellikle 1945'ten sonra geçim şartları daha da ağırlaşmış fakat şehirlere nazaran hayvancılık ve tarımla uğraşan köylerin ekonomik durumu daha iyi olmuştur. Elçibey'in ailesi de SSCB genelinde maruz kalınan bu durumdan nasibini almış, ailede giyim ve benzeri ihtiyaçların temininde sıkıntılar yaşanırken en azından yeme içme ihtiyaçlarını karşılaya bilmiş, açlık çekmemişlerdi.⁶³ Elçibey hayatının o zorlu dönemlerini sonralar böyle hatırlayacaktı:

*“Büyüyüp yaylağa gider, 8-10 yaşımızda dağlarda koyun güderdik. Çocukların çoğu öyleydi. Facia idi. Yalnız erkeklerin değil, kızların da ayakları çıplak olurdu ve taşlar yarardı. Çok kötü bir hayattı. Köle yaşamı dahi böyle olmazdı. Bu sık sık insanın aklına geliyor.”*⁶⁴

Elçibey'in kardeşleri İbrahim, Murad ve Almurad ailenin sorumluluğunu ve yükünü kendi güçlerine göre paylaşıyor, annelerine her daim destek oluyorlardı. Ağabeyi Murad, Ebülfez'in daha dört yaşındayken annesine yardım amaçlı yaylada kanaldan su getirdiğini söylemektedir. Beş-altı yaşlarına geldiğinde ise kardeşleriyle birlikte atı ve kuzuları sulamaya götürüyor, küçük işlerde annesine yardım

⁶¹ Murad Bey, a.g.e., s. 107.

⁶² Adalet Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, “Elçibey Kitabhanası” Neşriyyatı, Bakü, 2003, s. 183.

⁶³ OBYEKTIV tv, “ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY HAQQINDA QARDAŞI ALMURAD ƏLİYEV LƏ MÜSAHİBƏ”, <https://youtu.be/ty1C8PDI6H4>, (Erişim Tarihi: 07.03.21).

⁶⁴ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 25.

ediyordu.⁶⁵ Bebekliğinden itibaren yaylalara gidip gelirken annesinin kucağında at üzerinde olan Elçibey, bu yaşlarında at binmeyi öğrenmişti ve Murad Bey'in anlattığına göre atı sulamaya artık binerek götürüyordu.⁶⁶ Çocukluğunda edindiği birçok alışkanlık ve hobilere hayatının sonraki dönemlerinde de yer veren Elçibey, gençliğinde binicilikle ilgilenmiş, iyi bir at binici olmuştur. Sonralar bir televizyon kanalıyla yaptığı söyleşide atlara olan tutkusunu anlatırken atlarla ilgili belgesel ve filmleri izlemekten büyük haz ve mutluluk duyduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Elçibey'in çocuklukta en sevdiği aktivitelerden biri de yüzmektir. Keleki köyünün gençleri yaz aylarında köyün içinden geçen Venendçay nehrinin önünü taşlarla kesip havuz yapıyor, sıcak yaz günlerinde soluğu bu gölde alıyorlardı. Elçibey daha çocuk yaşlarında burada yüzmeyi öğrenmiş, üniversite öğrencisiyken de yüzmeye yarışlarına katılmıştı. Üniversite öğrencisi olduğu yıllarda yaz tatillerini Keleki'de geçiren Elçibey, havuz yapımına kendisi öncülük eder, dinlenme saatlerini burada yüzerek geçirir, köyün gençlerine ve çocuklarına yüzmeye teknikleri öğretirdi. Sonralar da Keleki'de olduğu tüm zamanlarda bu gelenek hep devam etmiştir.⁶⁸

Yaz aylarını ailesiyle birlikte yaylada, doğayla koyun koyuna geçiren Elçibey'in doğaya olan sevgisi daha çocukken başlamış, ömrünün sonuna kadar doğaya olan hayranlığı devam etmiştir.⁶⁹ İlkbahar aylarında zamanını bahçede geçirmeyi seven Ebülfez, 5 yaşındayken en sevdiği çiçeklerden olan menekşeyi toplayıp eve getirir, su dolu bardağın içine koyardı.⁷⁰ Elçibey Keleki'de "*sürgün*"de olduğu dönemde de ilkbaharda çoğu zaman masasının üzerine, içinde menekşeler olan su dolu bir bardak bırakırdı. İnsanları "*türkeçare*"yle⁷¹ tedavi eden annesi Mehrinisa Hanım, Ebülfez'i sık sık şifalı bitkileri toplamaya gönderirdi. Bu vesileyle Elçibey bitkilerin isimlerini ve faydalarını annesinden öğrenmişti. Sonralar kendisinin insanları sağlığına kavuşturmanın yapılabilecek en iyi iş olduğunu

⁶⁵ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 42, 47.

⁶⁶ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁷ Hasan Hasanov, "Abulfez Elchibey Temiz Sohbet 26 11 98 ANS", <https://youtu.be/Lv9pSqKYCWI> , (Erişim Tarihi: 07.03.21).

⁶⁸ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 67; M. Yusifli, **a.g.e.**, C. 1, s. 188, 226

⁶⁹ Yelena Semençenko, "Ebülfez Elçibey: Sülh Olar-Biz De Gülümesemeyi Öyrenerik...", **Hayat**, 22 Eylül, 1992, s. 1-2.

⁷⁰ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 47.

⁷¹ Türkeçare: Alternatif tıbbın halk arasında bilinen adı.

düşünmesinin yanı sıra annesinin onu şifalı bitkileri toplamaya göndermesinin de orta okul yıllarında doktor olmayı istemesinde etkili olduğunu düşünüyordu.⁷²

Nevruz geleneklerinin korunduğu ve en yoğun yaşandığı bölge olan Ordubad'da Sovyet Rejiminin yasaklamasına ve zorluklara rağmen her sene Nevruz bayramı kutlanır, Nevruz'a ait tüm adetler uygulanırdı. Elçibey de diğer çocuklar gibi Nevruz etkinliklerinin hepsine iştirak eder, bu bayramı çok severdi. Bir Nevruz etkinliği olan "*cangülüm*"⁷³ ve "*yumurta dövüştürmek*"⁷⁴, çocukken onun en sevdiği bayram etkinliklerindendi.⁷⁵

1.4. Elçibey'in Okul Hayatı

1.4.1. Unus Köy Okulu Eğitim Yılları

Elçibey köy çocuklarının yetişmesinde köyün yaşlılarının önemini vurgulayarak daha okula gitmeden önce onların peygamberlere, filozoflara, bilgelere dayanarak anlattıklarını dinlediğini, diğer köy çocukları gibi kendisinin de yetişmesine bunun büyük katkısının olduğunu söylemektedir. Destan, sözlü halk edebiyatı geleneğinin köylerde yaşatılması, ozanların şehir şehir, köy köy dolaşarak bu birikimi halka aktarması, annesinin ve akrabalarının da sözlü halk edebiyatını iyi bilmesi Elçibey'in daha okula gitmeden bir eğitim sürecinden geçmesini sağlamıştı. Bu tür sohbetlere ve etkinliklere ilgisinin fazla olduğu anlaşılan Elçibey 4-5 yaşlarında iken annesinden sık-sık ona masal anlatmasını isterdi. Aynı zamanda bu yaşlarından itibaren oruç tutar, ara sıra annesiyle birlikte namaz kılardı.⁷⁶

Keleki köyünün çocukları köyde okul olmaması nedeniyle komşu Unus köyündeki, yedi yıllık eğitim veren okula gidiyorlardı. 1945 yılında okula başlayan Elçibey ilk sene çok sevinerek gittiği okulu, öğretmenlerden birinin kendisine

⁷² E. Elçibey, *Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag*, s. 31.

⁷³ Su dolu büyük bir tasın içine atılan kişiye ait yüzük ve benzeri metal eşyalar, küçük yaşta bir çocuk tarafından sırayla tasta çıkarılır, yaşlı kadınların söylediği mani tasta çıkarılan eşyanın sahibi için yorulur.

⁷⁴ İki kişi arasında, her kişide birer tane olmakla boyanmış yumurtalar çarpıştırılıyor, kırılmayan yumurtanın sahibi kazanan taraf oluyor.

⁷⁵ Murad Bey, *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁶ E. Elçibey, *Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag*, s. 7, 27-28; Murad Bey, *a.g.e.*, s. 44.

davranışı sebebiyle küstüğü için 1 ay sonra bırakmış, ertesi sene okula tekrar birinci sınıftan başlamıştır.⁷⁷ Unus köy okulunda iyi bir öğrenim gören Elçibey, çok çalışkan ve okumayı çok seven bir öğrenciydi. Annesinin “*yeter artık*” ikazlarına rağmen petrol lambasının aydınlığında, yerde halının üzerine uzanarak sabahlara kadar ders çalışır, bazen orada öylece uyuya kalırdı.⁷⁸ Başarılı ve çalışkan bir öğrenci olan Elçibey, zamanla Unus köy okulundaki öğretmenlerinin gözdesi olmuş, derslerindeki başarısından dolayı okul müdürü sınıf atlamasını önermişse de dayısı Ferruh Bey, yeğeninin zorlanmaması adına bu teklifi kabul etmemiştir. Okuldaki eğitiminin son yıllarında öğretmenler bazen kendi yerlerine dersleri yürütmesi için onu göndermişlerdi.⁷⁹

Öğretmenleri hakkında konuşurken Elçibey: “*Şu açıdan şanslıydım ki öğretmenlerim hep iyiydi ve ömrüm boyunca da öğretmenlerimden razı oldum.*” demektedir. Elçibey’in ilkokuldan itibaren üniversite eğitimi de dahil eğitim hayatı boyunca hep donanımlı, bilgili öğretmenlerden ders almasının yetişmesine büyük katkısı olmuştur. Kendisinin öğrencileri azarlamayan, şiddet uygulamayan biri olarak andığı ilkokul öğretmeni Asker Hacıyev’in, Elçibey’in ilk sene küsüp bıraktığı okulu tekrar sevmesinde payı olduğu düşünülebilir. Unus köy okulunun müdürü, Azerbaycan dili ve edebiyat öğretmeni İsmail Kazımov hakkında konuşurken, onun Azerbaycan, Şark ve Rus Edebiyatı’nı çok iyi bildiğini, Azerbaycan dilini çok sevdiğini ve çok iyi tedris ettiğini vurgulayan Elçibey: “*Ben sonralar da onu gördüğümde kendimi çocuk gibi hissediyordum.*” demektedir.⁸⁰ Elçibey’in öğretmenlerinin, arkadaşlarının söylediklerinden ve özgeçmişinin sonunda yazdığı “*İtaatim: Öğretmenlerime*” sözlerinden de anlaşıldığı gibi öğretmenlerine her zaman derin şükran ve saygı duymuştur.⁸¹

⁷⁷ OBYEKTIV tv, “ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY HAQQINDA QARDAŞI ALMURAD ƏLİYEV LƏ MÜSAHİBƏ”, <https://youtu.be/ty1C8PDI6H4>, (Erişim Tarihi: 07.03.21).

⁷⁸ Murad Bey, a.g.e., s. 64.

⁷⁹ OBYEKTIV tv, “ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY HAQQINDA QARDAŞI ALMURAD ƏLİYEV LƏ MÜSAHİBƏ”, <https://youtu.be/ty1C8PDI6H4>, (Erişim Tarihi: 07.03.21).

⁸⁰ E. Elçibey, *Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag*, s. 25.

⁸¹ E. Elçibey, *Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag*, s. 10.

Elçibey daha 8 yaşındayken, 1946 yılının aralık ayında bir gece yarısı tanımadıkları davetsiz misafirlerin kapılarını çalışı, Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve birleşmesi ile ilgili ilk düşünce tohumlarının atılmasına vesile olmuştur. 1945 yılında Seyid Cafer Pişeveri önderliğinde kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti'nin, İran Şah Rejimi tarafından devrilmesi sonucunda yaşanan sürgün ve katliamlardan korunmak isteyen insanlar canlarını kurtarmak için Azerbaycan'ın kuzeyine geliyorlardı. Araz nehrinin soğuk sularını geçerek Ordubad'a ve Ordubad köylerine sığınan insanlar Keleki köyüne kadar gelmişlerdi. Bu durumdaki ailelerden biri de bir gece Mehrinisa Hanımı'nın kapısına gelmiş, misafirperver Mehrinisa Hanım, misafirlerini devlet yetkilileri alana kadar birkaç gün evinde barındırmıştır. Canlarını kurtarmak için iki çocuğunu, kaynının yardımıyla alıp kaçan annenin anlattıklarına göre kadının Şah Rejimine hizmet eden kardeşi, kadının karşıt görüşlü eşini öldürmüştü. Duydukları 8 yaşındaki Ebülfez'in merakına sebep olmuş, misafirlerin kimliğini, bu aile faciasının nedenlerini öğrenmek istemiş ve tabii ki ilk sorularını annesine yöneltmiştir. *"Bu çocuğun babasını kim öldürmüştü?", "Giysileri niçin kanlı?"* gibi sorularına annesinin verdiği cevaplardan aklında en çok kalanları *"Ne bileyim? Bedbahtlar işte.", "Kardeş kardeşi öldürmüştü.", "Bizimkiler gitti savaşta öldü, bu bedbahtlar da birbirini öldürüyor.", "Hitler'in Allah belasını versin, Stalin'in de bıyığı yerde kalsın."* gibi cümlelerdi. Annesinin söyledikleri Ebülfez'in kulağında hep yankılansa da merakını tam olarak gidermemiş, kardeşi kardeşe kırdıran sebepler onu hep düşündürmüştü, sorularına cevap bulana kadar da rahat etmemiştir.⁸² Bu olayın etkisinden kurtulamayan 8 yaşlı Ebülfez, artık sık sık millet kelimesini kullandığı için köyde ona *"millet"* diye sesleniyorlardı.⁸³ Kafasını sürekli meşgul eden, artık hayatı bu yönden sorgulamasına neden olan bu olayla ilgili sorulara ise ilk defa yalnız Ordubad'da okuduğu zamanlarda kısmen cevap bulacaktı.

1949 yılında Elçibey'in kolhoz başkanı olan dayısı Ferruh, Keleki'ye kara yolunun açılmasında patlayıcı madde kullandığı gibi anlamsız bir sebep gerekçe gösterilerek kolhoz başkanlığından azledilmiş, sonra hapse atılmıştı. Bu olay hem

⁸² A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 188-189; Ebülfez Elçibey, **Bu Menim Taleyimdir**, Genclik, Bakü, 1992, s. 159.

⁸³ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. I, s. 51; OBYEKTIV tv, "ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY HAQQINDA QARDAŞI ALMURAD ƏLİYEV LƏ MÜSAHİBƏ", <https://youtu.be/ty1C8PDI6H4>, (Erişim Tarihi: 07.03.21).

Mehrinisa Hanım'ın hem de Ferruh Bey'in ailesini manevi ve maddi yönden sarsmıştı. Fakat evin büyük çocuklarının yeni açılan jeoloji idaresinde çalışması ekonomik açıdan aileleri kısmen rahatlatmıştı. Ferruh Bey'in tutukluluğu 1954 yılına kadar devam etmiştir.⁸⁴

1.4.2. Elçibey'in Ordubad'daki Eğitim Hayatı

Unus köyünde 7 yıllık eğitim veren okulundaki eğitim sürecini bitirdikten sonra maddi sıkıntılar dolayısıyla Elçibey'in eğitimine devam etmesi 1 sene ertelenmişti. Büyük ihtimalle kardeşleri gibi komşu Dırnıs köy okulunda eğitimini sürdüreceken 1954 yılının yazında dayısı Ferruh Bey'in Ordubad il merkezinden kendisini ziyarete gelen, içlerinde idare müdürleri ve öğretmenlerin olduğu arkadaş gurubuna verdiği ziyafette Elçibey misafirlerin dikkatini çekmiş, bir anda eğitim hayatı için güzel bir fırsat doğmuştu. Misafir öğretmenler evdeki çocukların öğrenim düzeyini merak ettikleri için onlara sorular sorunca Elçibey'in cevaplarından memnun kalmışlardı. Ordubad İl Eğitim Müdürü Tovuz Sadıgzade, yemekte bulunan Ordubad'ın 1 sayılı şehir okulunun müdürü Ali Genberli'ye, Ebülfez'i okula alması için hemen orada talimat vermişti. 1954 yılının Eylül ayının 1'i Elçibey M. T. Sidgi adına Ordubad 1 sayılı okulunda eğitimine devam etmiş ve 1957'de başarıyla mezun olmuştur.⁸⁵

Bu okul, o zaman Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin en iyi okullarından biriydi. Eğitim kalitesi yüksek, donanımlı öğretmenlerin görev yaptığı okul, disipliniyle de fark yaratıyordu. Böyle yüksek düzeyli eğitimcilerden kaliteli eğitim almasının yanında Ordubad gibi bir kültür merkezinde yaşamasının da Elçibey'in gelişimine büyük oranda katkısı olduğu aşıkardır. Buradaki siyasi ve sosyal durum Elçibey'in çocukluğundan beri aradığı birçok soruya yanıt bulmasına olanak sağlamıştır. Kendisi bu okulun gelecekteki siyasi görüşlerinin şekillenmesindeki rolünü “*çok büyük*” olarak değerlendirmiştir.⁸⁶

⁸⁴ Murad Bey, a.g.e., s. 61-64.

⁸⁵ Murad Bey, a.g.e., s. 65; E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 31.

⁸⁶ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 26-27.

Ordubad 1 sayılı okulunun öğrencisi olan Elçibey'in mütalaası, mantığı, cesareti, sorgulama yeteneği ve olaylara yaklaşımı onu yaşıtlarından kesin şekilde ayırıyordu. Meraklı ve çalışkan bir öğrenci olan Elçibey kitap okumayı çok seviyor, öğretmenlerine çeşitli konularda devamlı sorular sorarak onlardan öğrenebileceği her şeyi öğrenmeye çalışıyordu. Kimi zaman da sorduğu sorular eğitimcileri zor durumda bırakıyor, bu nedenle sık sık öğretmenler odasına çağırılıyordu. Öğretmenlerine karşı çok saygılı olsa da kendi düşüncelerini savunmaktan geri durmuyor, onlarla tartışmaktan da çekinmiyordu. Bu özellikleri Ordubad 1 sayılı okulunda sınıf arkadaşı olan Şaban Rzayev'in, Elçibey'in yeteneğinin "*Allah vergisi*" olduğunu düşünmesine neden olmuştur. Şaban Bey, Elçibey'in daha o zaman Azerbaycan'ın birleşmesine dair düşüncelerinin olmasını hayretle anımsamaktadır:

*"...Evde de okulda da (hatta teneffüslerde de) okurdu; elinden kitap düşmezdi. Onun için tüm derslerden "5" alırdı... Ebülfez henüz sekizinci sınıfta okurken bize, Azerbaycan'ın ikiye bölündüğünü, Azerbaycan'a ve onun halkına karşı büyük haksızlık yapıldığını söylüyordu. Azerbaycan'ın birleşmesi ve tek devlet olması gerektiğini bildiriyordu. Bugün bana, Elçibey'in daha o zamanlar: "Azerbaycan'ı biz gelecek nesiller birleştireceğiz." demesi çok garip geliyor. O dönem bu sözler bize bir masal gibi geliyordu."*⁸⁷

Elçibey'in özellikle tarihi meselelere olan merakından dolayı, zihninde oluşan soruların esas muhatabı, haliyle tarih öğretmeni Mahmut Seyidov olmuştur. Elçibey ileride Mahmut hocayı "*Asla kabalık bilmezdi.*" tanımıyla anarken kendisinin de 8. Sınıftayken Karl Marks'ın Kapital eserini okuyup "*ızafe değeri*", "*substansiya*" gibi terimlerin anlamını sorarak öğretmenini yorduğunu itiraf edecektir. Elçibey'in tüm sorularını yanıtlamaya çalışan Mahmut öğretmen, sonunda soruların yoğunluğundan yorulmuş olacak ki Elçibey'i öğretmenler odasına götürmüş "*Bu çocuğun kafası bozulacak, ders işlememe izin vermiyor, Kapital'den el çekmiyor*" diye öğretmenlere sitem etmiştir. Bunun üzerine Elçibey, öğretmenlerin "*Kapital*"den kendisine yönelttikleri soruları yanıtlamak zorunda kalmıştı.⁸⁸ 9'cu

⁸⁷ A. Tahirzade, *Elçi Bey*, s. 16.

⁸⁸ E. Elçibey, *Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak*, s.26.

sınıftayken ders esnasında yine Mahmut hocayı zora sokacak bir soruyu, Azerbaycan'ın parçalanmasının sebebini sormuştur. Mahmut hoca biraz anlatmaya çalışmış, sonra dışarı çağırarak bu ayrı bir mesele; bir daha böyle sorular sorup başıma iş açma diye ikaz etmiştir. Bu sorgulama merakı ve okumaya olan düşkünlüğü nedeniyle Elçibey okul arkadaşları tarafından “*filozof*” lakabıyla anılmıştır.⁸⁹

Ordubad 1 sayılı okulun daha ilk senesinde Elçibey'in okulda konuşulmasına neden olan bir olay baş göstermişti. Öğrencileri İran sınırındaki Araz nehri kıyısına, sınır karakolunun güvenlik güçlerine yardım etmek için götürmüşler, burada öğrenciler sınırın diğer tarafındaki, Azerbaycan'ın güneyindeki kendi yaşlarında bir çocuğa taş atınca Elçibey bu öğrenci arkadaşlarıyla kavga etmiştir. Bu tepkinin sebebi kendisinin söylediğine göre Azerbaycan'ın kuzeyindeki Türklerin özgür, güneyindeki Türklerin ise zulüm altında olduğunu düşünmesi idi. Bu konu öğretmenlere kadar ulaşmış, içlerinden biri “*Onlar bizim kardeşimizdir.*” diyerek Elçibey'e hak vermiştir. Elçibey'in bu tepkisinde muhakkak kendisi henüz 8 yaşındayken Güney Azerbaycan'dan gelen Tanrı misafirlerinin yarattığı duygusal etkinin de payı vardı. Öğretmenlerinden birinin kendisini desteklemiş olmasıysa düşüncesinin kesinleşmesine muhtemelen etki etmiştir.⁹⁰

Okulun son sınıflarındayken milli ve politik meselelere daha fazla yönelen Elçibey bir grup öğrenciyle bu konularla ilgili sohbet ve müzakerelere katılıyordu. Ordubad şehri Elçibey'in aradığı soruların yanıtlarını bulması için uygun bir ortam sunmuş, Azerbaycan'ın güneyiyle ilgili düşünce ve tasavvurunun genişlemesinin önünü açmıştır. Kendisi burada eğitim aldığı yıllarda Azerbaycan'ın güneyinde kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Başkanı Seyid Cafer Pişeveri hakkında bilgiler edinmiştir.⁹¹

Elçibey Ordubad 1 sayılı okulundaki 3 senelik eğitimi sürecinde ilk sene akrabası Şamı Halilov'un evinde, sonraki iki sene öğrenci yurdunda kalmıştır. Öğrenci yurdunda yaşadığı yıllarda tanışmış olduğu Abbas Musayev, o zamanlarda

⁸⁹ Abbas Musayev, “Elçibeye Bigane Galmag Mümkün Deyildi”, **Azadlıq**, 21 Ağustos, 2008, s. 9.

⁹⁰ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 189.

⁹¹ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 189.

Elçibey'in kimsesizlere ve yardıma muhtaç insanlara arka çıkmaya, el uzatmaya çalıştığını gözlemlemiştir: *“Herkes yardımaya hazır olması, insanlara ilgisi ve dürüstlüğü beni kendine çekti. O ömrünün sonuna kadar böyle kaldı.”*⁹² diyerek dostluklarının başlamasında Elçibey'in karakteristik yapısının rolünü belirtmiştir. İlerleyen yıllarda üniversitedeyken güzel bir rastlantı olmuş, Malik Mahmudov'la aynı sınıfta okuyan ve aynı yurt odasını paylaşan Elçibey arkadaş olmuş, arkadaşı Malik Bey'i yurttan sık sık ziyarete gelen Abbas Musayev'le başlayan arkadaşlıkları da bir ömür devam etmiş, yakın ve ailevi ilişkiler kurmuşlardır. İster çocukluğundan isterse üniversite yıllarından olsun, dostluğa çok önem veren Elçibey politik kimliğine rağmen çocukluk ve gençlik yıllarında oluşturduğu arkadaşlıkları bir ömür sürdürme gayretinde bulunmuş, bu dostluklarının birçoğu yaşamı boyunca devam etmiştir.

Unus köy okulunda öğrenci olduğu zamanlarda Elçibey'in, yapılabilecek en iyi işin insanları sağlığına kavuşturmak olduğunu düşündüğünden doktor olma arzusu vardı. Fakat 8. Sınıftayken Nizami'yi, Hakani'yi asıl kaynaklarından okumak için Farsça öğrenmek isteği oluşmuştu. Son sınıflardayken kullandığı kelimeleri anlamakta zorlandığı Fuzuli'yi daha iyi anlama arzusu ise düşüncesinin kesinleşmesini sağlamış, okulun son senesinde Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde⁹³ Arap dili bölümü açıldığını duyunca başvuru yapmaya karar vermiştir. Bölümün zor olduğuna dair uyarılar olsa da kararından dönmemiştir.⁹⁴

1.5. Elçibey'in Üniversite Yılları

S. M. Kirov adına Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nin 11 kişilik kontenjana sahip Arap Filolojisi Bölümü'ne 90'dan fazla kişi başvuru yapmış, Elçibey de zorlu geçen sınavın ardından bu bölümde okumaya hak kazanmıştır. Yeni açılan bölümün ilk eğitim senesi olmasına rağmen üniversitenin Arap Filolojisi Bölümü'nün kurucusu olan Prof. Dr. Elesger Memmedov'un bizzat tedris ettiği Arap

⁹² Abbas Musayev, “Elçibeye Bigane Galmag Mümkün Deyildi”, **Azadlıq**, 21 Ağustos, 2008, s. 9.

⁹³ Şimdiki Bakü Devlet Üniversitesi.

⁹⁴ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 31.

dili eğitimi çok başarılı olmuş, sonraki dönemlerin mezunlarıyla birlikte bölümün ilk mezunları da SSCB’de önemli Arap dili uzmanlarından sayılmışlardır. Elçibey yurtdışındayken, Azerbaycan’dan gelen Arap dili uzmanlarının bu dili SSCB’nin diğer bölgelerindeki uzmanlarından daha iyi bildikleri yönünde övgüler aldığını, hatta birlikte çalıştıkları Moskova ve Petersburg mezunlarının da bunu itiraf ettiğini söylemektedir. Öğretmenlerinden yana her zaman şanslı olduğunu dile getiren Elçibey, 5 senelik eğitim sürecinde Prof. Dr. Mircelal Paşayev, Prof. Dr. Memmed Cefer Ceferov, Prof. Dr. Hemid Araslı, Prof. Dr. Elesger Memmedov, Prof. Dr. Elövset Abdullayev, Prof. Dr. Nesir Memmedov, Prof. Dr. Ağamusa Ahundov ve Prof. Dr. Feride Vezirova gibi alanlarında uzman olan birçok önemli isimden ders almıştır.⁹⁵

1957 yılında 5 senelik üniversite eğitimine başlayan Ebülfez Elçibey, Bakü’nün Kolozdeznaya⁹⁶ sokağında yer alan devlet yurdunda, 5 kişilik bir odada, Arap dili bölümünün öğrencileri Malik Mahmudov, Zakir Memmedov, İsmayıl Memmedov ve 1960 senesinde onlara katılan Rafik İsmayılov’la birlikte yaşamıştır. 41 numaralı bu odanın genç sakinlerinin aynı bölümde okumalarının yanında birçok ortak yönleri vardı. Hepsi köyden gelmiş, babasız, fakir gençlerdi. Bu çalışkan, bilgili gençler davranış ve düşünce şekillerine göre de birbirlerine benziyorlardı. Odanın sakinleri ise kendileri ve arkadaşları arasında oda numaraları dolayısıyla “41’ler” olarak anılıyordu. Ülke ve Dünya gündemi müzakerelerinin yapıldığı, ilmi, siyasi, felsefi, edebi ve başka çeşitli konuların konuşulduğu, öğrenciler arasında bir nevi resmi olmayan dernek işlevi gören bu odada Azerbaycan’ın bağımsızlığının temelleri atılmıştır dememiz yanlış olmayacaktır. Misafiri eksik olmayan, ilgi çekici sohbet ve tartışmalarla ünlenmiş bu odanın pek tabii en önemli ve en çok konuşulan konusu Azerbaycan’ın ve halkının kaderi, geleceğinin kaygısı idi. Elçibey’in yakın arkadaşı, 41 numaralı odanın sakinlerinden, Elçibey dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Müşavirliği yapmış Rafik İsmayılov: *“Özellikle “41”de gelişen ortamın etkisiyle bu odanın sakinleri de daimi misafirleri de Azerbaycan*

⁹⁵ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 32-33.

⁹⁶ Şimdiki adı Rastropoviç’tir.

ilminin, siyasetinin tanınan yüzleri oldular.”⁹⁷ diyerek bu odada oluşmuş olan atmosferin oda sakinleri ve diğer arkadaşlarının üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.

Üniversite’nin ilk yılında yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve aynı zamanda aileden uzakta bulunmanın, yeni bir ortama uyum sağlamanın güçlükleri genç Ebülfez’e eğitimini bırakmayı düşündürmüştü. Kendisi yaşamış olduğu bu sıkıntılı durumu böyle yorumluyor: *“Yoksul hayatı çok ağırdı; hatta üniversiteden çıkıp gitmeyi düşünüyorduk. Ancak öğretmenlerimiz o kadar cana yakındılar ki bizimle yakından ilgileniyorlardı. Bir de iyi arkadaşlar edinmiştik. Bilgili, becerikli ve vatanını seven.”* Ağabeyi Murad Bey, henüz çocukken asker olmak isteyen Elçibey’in üniversitede 1. Sınıfı bitirdikten sonra askeri okula geçiş yapmak istediğini belirtiyor. Ancak öğretmenlerinin ve arkadaşlarının etkisiyle Elçibey’in üniversiteyi bırakmak ve askeri okula geçiş yapmak fikrinden de vazgeçtiği görülüyor.⁹⁸

Jeoloji Araştırma İdaresi’nde çalışan ağabeylerinin maddi destekleriyle üniversite eğitimini tamamlayan Elçibey’in bu dönemde ekonomik zorluklar yaşadığını kendisinin ve arkadaşlarının anlattıklarından net bir şekilde görebiliyoruz. Ailesinden aldığı maddi destekle belki hayatının belirli bir düzeyde idamesini sağlayabilecekken, yoksulluğun ne demek olduğunu iyi bilen genç Ebülfez’in parasını yalnızca kendine harcamadığı, ihtiyacı olanlarla paylaştığı için ekonomik sıkıntılar yaşadığı da bir gerçektir. Arkadaşı Prof. Dr. Vasim Memmedeliyev’in söyledikleri bu durumu açıklar niteliktedir: *“Fakir olmasına rağmen çok cömert ve eli açıktı. Kardeşlerinin gönderdiği paranın hepsini arkadaşları için harcardı.”*⁹⁹

Elçibey üniversite eğitiminin ilk yılında adaptasyon sürecinde zorlansa da 2. Sınıftan itibaren şehir ve üniversite hayatına uyum sağlamış, üniversite etkinlik ve faaliyetlerine, turnuvalara aktif katılım göstermiştir. Üniversite’de güreş sporu ile uğraşmış, güreş turnuvalarında üniversite birincisi olmuştur. Yine üniversitede

⁹⁷ Mense Settarova, “Ebülfez Bey Peyğember Hisletli İnsan İdi”, **Elçibey-65** (Özel gazete yayını), (t.y.), s. 23.

⁹⁸ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. I, s. 44.

⁹⁹ Cavid Cabbaroğlu, “Elçibey Hemişe Deyerdı ki, Prezident Olacam”, **Yeni Müsavat** Özel Yayını, 7 Eylül, 2000, s. 6.

yüzme sporu dersleri ve yarışlarında başarı kazanmıştır.¹⁰⁰ Rafik İsmayılov'un söylediğine göre üniversite yaşamının ilerleyen yıllarında şehir hayatına adapte olan 41 numaralı odanın sakinleri her şeyi bilmeye çalışıyor, şehir yaşantısına ayak uydurarak modaya uygun, zevkle giyiniyor, Avrupa dansları öğreniyorlardı.¹⁰¹

8 yaşından itibaren Azerbaycan'ın bölünmesi meselesi üzerinde muhakeme yürüten Elçibey'in bu konuya olan ilgisi üniversitenin 2. Sınıfında iyice artmış, Azerbaycan'ın birleştirilmesi düşüncesi artık Elçibey için bir ideal, bir ülkü haline gelmiştir. Üniversite yıllarında tarihe, politikaya, ulusal meselelere olan ilgisi daha da çoğalmış, farkına vardığı, öğrendiği tarihi gerçeklikler düşüncesinde devrim niteliğinde değişiklikler yaratmıştır.¹⁰² Kendisi de lisans eğitimiyle birlikte rasyonel bir biçimde evrimleşmeye başlayan düşüncelerini böyle aktarıyor:

*“Birkaç öğrenci arkadaşımızla üniversite 2. Sınıfta Stalin'i alçak, yaramaz, gaddar bir manyak olarak tanımış, ondan nefret etmiş, 3. Sınıfta Lenin'in iç yüzünü görmüş, eserlerini okuyup analiz etmiş, fırsatını bulunca resimlerini duvarlardan koparıp çıkarmıştık. Bir zamanlar Lenin'i ve Stalin'i tenkit edenlerle kavga çıkaran bizler kendi aramızda Lenin'i ve Stalin'i tamamen reddetmiş, Marksizm ve Sosyalizmin uyduruk ideolojiler olduğunu anlamıştık.”*¹⁰³

Arkadaşları Malik Mahmudov'un ve Zakir Memmedov'un “Türkü” demesine karşın “Azerbaycanlı” olduğunu savunan genç Ebülfez, bunun da Sovyetlerin asimle politikalarından biri olduğunu 3. Sınıfta öğrenmişti. Bunun gibi tarihi gerçeklere daha derinden vakıf olma arzusu Elçibey'in tarih ilmine yönelmesine sebep oluyordu. Elçibey üniversitedeki Azerbaycan tarihi öğretmeni Şamil Memmedbeyli'nin de bu yönelimine etkisinin az olmadığını vurgulamıştır. Şamil Hoca, Azerbaycan tarihinde Şemseddin İldeniz'i ve Şah İsmail Hatayi'yi Azerbaycan'ı birleştirdikleri için ayrı bir yere koyar, diğerlerini vatani ve halkı düşünmedikleri için tenkit ederdi. Elçibey'in yaralı yeri olan Azerbaycan'ın

¹⁰⁰ Hasan Hasanov, “Abulfaz Elchibey Temiz Sohbet 26 11 98 ANS”, <https://youtu.be/Lv9pSqKYCWI>, (Erişim Tarihi: 07.03.21).

¹⁰¹ Hasan Hasanov, “Abulfaz Elchibey Temiz Sohbet 26 11 98 ANS”, <https://youtu.be/Lv9pSqKYCWI>, (Erişim Tarihi: 07.03.21); Mensure Settarova, “Ebülfez Bey Peyğember Hisletli İnsan İdi”, **Elçibey-65** (Özel gazete yayını), (t.y.), s. 23.

¹⁰² A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 189.

¹⁰³ **a.g.e.**, Ed. M. Hacıyeva, C. II, Kitabistan, Bakü, 2019, s. 233

parçalanması sorununa sık sık dokunması Şamil Hoca'ya sevgisini, tarih ilmine ilgisini çoğaltıyordu.¹⁰⁴

Üniversitenin son yıllarında Elçibey, arkadaşları Alim Hacıyev, Rafik İsmayılov, Rüstem Eminov, Mehdi Ağalarov, Abbas Musayev, Zakir Memmedov'la birlikte Azerbaycan'ın sömürge, Azerbaycan Türklerinin ise köle olduğuna kanaat getirerek bağımsızlık uğrunda sonuna kadar mücadele etmeye söz verdiler.¹⁰⁵ Bir yandan eğitimlerini başarılı bir şekilde sürdürürken bir yandan da profesyonel ve programlı bir şekilde mücadele etmenin yöntem ve metotlarını araştırıp öğrenmeye çalışan gençler, Elçibey'in teklifiyle her sabah saat 6'da radyoda Azerbaycan SSC marşı çaldığında yataktan kalkıyor, saygı duruşuna geçerek marşı dinliyorlardı. Elçibey'in bu teklifi herhalde önceleri herkes tarafından pek de sıcak karşılanmamış olacak ki kendisi arkadaşlarını uykudan uyanmaya zorlamış, birçok kez uyanamayanların üzerine su dökerek uyandırmıştır. Ama nihayetinde bunu başarmıştı ve artık herkes tam zamanında marşı birlikte okumak için uyanıyordu. Elçibey sonralar bu yaptığını her ne kadar "*gençlik romantizmi*" olarak nitelendirse de muhtemelen bu tür hareketler gençlerin motivasyonunu artırmaya etki ediyor, güne ülküleri uğruna mücadele azmiyle başlamalarına katkıda bulunuyordu.¹⁰⁶ Artık üniversite arkadaşları ona tıpkı çocukluğundaki gibi "*millet*" diye sesleniyorlardı. Sonrasında milliyetçilik düşüncesini benimsemiş gençler, milliyetçi sözcüğünün karşılığı olarak Türkçe "*elçi*" kelimesini kullanmayı uygun görmüşlerdi. Milli Bağımsızlık Hareketi başladıktan sonra içlerinden biri Elçibey'e üniversite yıllarında kullandıkları "*Elçi*" adını lakap gibi almasını önermiş, o da kabul etmiştir.¹⁰⁷

Elçibey radikal anti emperyalist görüş ve tavırlarını 41 numaralı odanın dışına taşıyor, ulusal bilincin etki alanını olabildiğince çok insanı bilinçlendirerek genişletmeye çalışıyordu. Elçibey'le tanıştıktan sonra 41 numaralı odanın misafirlerinden biri olan Azerbaycan'ın önemli siyaset bilimci ve diplomatlarından Vefa Kuluzade, Elçibey'le 1960 yılında üniversite öğrencileri olarak rutin bir zorunluluk gereği Sabirabad'a pamuk toplamaya götürüldüklerinde tanıştıkları

¹⁰⁴ Ebülfez Elçibey, *Bütöv Azerbaycan Yolunda*, Ecdâd Yayınevi, Ankara, 1997, s. 183.

¹⁰⁵ E. Elçibey, *Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag*, s. 7-8.

¹⁰⁶ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. 1, s. 44.

¹⁰⁷ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. 1, s. 51.

sırada, daha ilk konuşmalarında Elçibey'in Rus dilinin tuğyan etmesine, milli kültürün Ruslaştırılmasına karşı itirazını açık şekilde dile getirdiğini, pamuk toplamayı ise asla düşünmediğini söylüyor:

*“O tamamen özgürlük seven, bu tür kurallara riayet etmeyen (zorunlu olarak pamuk toplatılması kastediliyor), gece yarısına kadar çeşitli meseleleri müzakere eden bir gençti. Kanal başında oturup onunla konuşur, müzakereler ederdik. Benim, halis şehir genci, onun ise halis köy genci olmasına rağmen arkadaş olduk. O zamanlar onun gelecekte devlet başkanı olmak gibi bir iddiası yoktu; içinde güçlü şahsiyet vardı ve hiçbir şekilde tahkirle, kabalıkla barışmazdı. Kendisi de kimseye karşı böyle münasebet göstermezdi. Pamuk toplamaya ne o ne de ben gidiyordum.”*¹⁰⁸

Elçibey'in fakülteden ve yurttan arkadaşı olan Prof. Dr. Aydın Abıyev bu ifadelerle Elçibey'in ulusal değerlerle özdeşleşmiş karakterinin barındırdığı insani değerleri de böyle dile getirmiştir:

*“Ebülfez Bey ilk zamanlardan itibaren bazı özellikleriyle dikkatimizi çekmişti. O, milletini sevmesi, halkına sınırsız bağlılığı, ana dilimize çılğıncasına vurgunluğu, insanlara sevgisi, sadeliği, sevecenliği, doğruluğu, açık yürekliliği, aynı zamanda şenliği, güler yüzlülüğü ve iyimserliğiyle çoğu insandan seçilirdi. Onun cesareti, hiç kimseden korkmadan, çekinmeden sözünü söylemesi bizi hayrete düşürüyordu. Öğretmenlerle, özellikle de tarih, felsefe, siyaset ve iktisat öğretmenlerimizle milli, siyasi, sosyal ve toplumsal konularla ilgili tartışmalar yapar, onlara o zaman için tehlikeli olan sorular sormaktan da çekinmezdi. Birçok insan onun ya tutuklanacağını ya da üniversiteden ihraç edileceğini düşünüyordu.”*¹⁰⁹

Beş senelik üniversite eğitimi sürecinde yurttan kalan Elçibey, yaz ve kış dönemi sömestr tatillerini doğup büyüdüğü köyü Keleki'de, ailesinin yanında geçirmiştir. Elçibey'in her gelişi köyde bayram gibi kutlanıyordu ki hayatının tüm dönemlerinde bu gelenek hiç değişmemiştir. Keleki'nin ilk üniversitelisi olan Elçibey'in yolunu sabırsızlıkla bekleyen köyün gençleri, köyde olduğu sürece onun

¹⁰⁸ Vefa Guluzade, **Ömründen Şahifeler**, ADA Üniversitesi, Bakü, 2015, s. 26.

¹⁰⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 17-18.

sohbetlerini dinlemek için hep etrafını sararlardı. O gençlerden biri olan Dr. Aydın Kasımov bu ortamın kendilerine etkisini böyle özetlemiştir.

“Köyde onun gençler için oluşturduğu özel bir ortam gelişmişti. İlk önce o gençlerde bilime büyük ilgi uyandırmıştı. Düşünün ki küçük bir köyden sonralar ne kadar genç yüksek okullarda okumaya hak kazandı. Her kes Elçibey’e benzemek istiyordu. Hatta başka köylerin gençleri de tüm imkanlarını bunun için kullanıyorlardı.”¹¹⁰

O dönemde Bakü’den Ordubad’a sadece trenle gidilir, genç Ebülfez de senede birkaç kere trenle yolculuk yapmak zorunda kalırdı. Gel gelelim ki Ordubad, İran sınırında olduğundan oraya gitmek için izin belgesi almak gerekiyordu. Üstelik trendeki Kızıl Ordu’nun Rus kökenli askerleri Ordubad’a kadar trende nöbet tutuyor, yol boyunca ve trenden indikten sonra toplam birkaç kez yolcuların belgelerini kontrol ediyorlardı. Elçibey’in arkadaşlarından Abbas Musayev’in Elçibey’le birlikte Ordubad’a yaptıkları yolculukları anarken kullandığı: *“Trenin penceresinden nehrin Güney Azerbaycan tarafını parmakla göstermeye, hatta bakmaya bile cesaret edilemezdi.”* cümlesi nasıl bir kontrol yoğunluğunun olduğunu anlamamız açısından aydınlatıcıdır. Elçibey’e ülkesinin içinde izin belgesiyle seyahat etmek ağır gelmiş ve bu yüzden seyahat izni belgesi almamıştır. Bundan dolayı birkaç kez sınır kuvvetleri tarafından İl Polis Merkezine götürülmüştür. Elçibey’e bu yolculuklarda birkaç kere eşlik eden arkadaşı Abbas Musayev’in anlattığına göre yolculuklarının birinde, Ordubad tren istasyonunda Rus askerleri bir kız öğrenciyi alıkoymak isteyince Elçibey olaya müdahale etmiş, askerlerle sert konuşunca kendisinin belgeleri kontrol edilmiş ve gözaltına alınmıştı. Bu sırada durumu fırsat bilen vatandaşlar kızı olay yerinden uzaklaştırmışlardı. Elçibey’i ise askerler yayan olarak sınır karakoluna götürdüklerinde hızlı olmasını söyleyince yine bir tartışma yaşanmıştır. Doğup büyüdüğü topraklarda kendilerine böyle davranmalarının doğru olmadığını anlatmaya çalışan Elçibey’i korkutmak için askerlerden biri havaya ateş etmiştir.¹¹¹ Yalnız öğrenci olduğu zamanlarda değil, sonraki dönemlerde de Bakü-Ordubad yolculuklarında birçok kez bu tür tatsız durumlarla yüz yüze kalmıştır.

¹¹⁰ Serkerde Serhanoglu, “Elçibey Haggdır”, **Elçibey-65** (Özel gazete yayını), (t.y.), s. 5.

¹¹¹ Abbas Musayev, Serhed Dersleri, **Olaylar**, 21-22 Ağustos, 2001, No 50. s. 10

Elçibey 1960 ve 1961 senesinde yaz tatillerini ise Kelbecer'in Tutgun Nehri'nin¹¹² kenarında, Beylik isimli bölgede yerleşen Jeoloji-Araştırma İdaresi'nde çalışan kardeşleri Murad ve Almurad'ın yanında geçirmiştir. Burada “*Gerçek Aydın*” diye nitelendirdiği, Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuğunda “Dedem Gözün Aydın” isimli iki dörtlükten ibaret şiirini ithaf ettiği büyük bilim ve dava adamı Prof. Dr. Hudu Memmedov'la tanışmıştır. Bu tanışmaya vesile olan, Azerbaycan Jeoloji Araştırma İdaresi'nde önemli nüfusu olan Nesir Aliyev daha önce Keleki Jeoloji Araştırma İdaresi'nin müdürü olmuş, burada Elçibey'in ailesi ve kendisiyle iyi ilişkiler kurmuştur. Elçibey'in tanımıyla cesur, korkusuz, açık sözlü, ilme ve gelişime önem veren bir aydın olan Nesir Bey'in dikkatini kendisi daha lise öğrencisiyken çekmişti. Nesir Bey Elçibey'i her gördüğünde matematik, fizik ve coğrafya ile ilgili sorular sorar, eğitimiyle ilgilenirdi. Elçibey'in üniversiteyi kazanması onu çok sevindirmiş, hatta üniversitenin 1. Sınıfındayken yurttan kendisini ziyarete gitmiş, başarılı öğrencileri soruşturmuş, onlarla da tanışmıştı.¹¹³

Nesir Aliyev daha sonra Kelbecer Jeoloji Araştırma İdaresinin müdürü olduğu, Elçibey'in kardeşleri Murad ve Almurad'ın da bu idarede çalıştığı dönemlerde burada komşu olmuşlar, yakın ailevi ilişkiler kurmuşlardı. Elçibey 1960 yılında üniversitenin 3. Sınıfını bitirdikten sonra yaz tatilini geçirmek için Kelbecer'e, kardeşlerinin yanına gittiğinde Nesir Bey'in misafirlerinden Ord. Prof. Mireli Kaşkay'la bir odada 2 hafta kalmıştır. Herkes işe gittiği için ikisi bu süreyi birlikte geçirmiş, gezmiş, okudukları kitaplar hakkında konuşmuş, sohbet etmişlerdir. Mireli Kaşkay gittikten birkaç gün sonra Nesir Bey Elçibey'e başka bir misafirin, Hudu Memmedov'un geleceğini haber vermiş ve onun Elçibey'i gıyaben tanıdığını söylemiştir. Anlaşıyor ki Nesir Bey arkadaşı Hudu Memmedov'a Elçibey'den daha önce bahsetmiştir. Yine her kes çalıştığı için Hudu Bey'e öğrenci Ebülfez yarenlik etmiş, zamanlarını birlikte balık yakalayıp, gezip, kitap okuyup, sohbet ederek geçirmişlerdi. Bu süre zarfında Elçibey'le Hudu Memmedov arasında tarihten kültüre, gündemden siyasete birçok alanda konuşmalar yapılmıştı. Elçibey artık düşüncelerine aşina olduğu Hudu Bey'e öğrencilerin mevcut siyasi rejimle ilgili

¹¹² Tutgu Nehri diye de bilinir.

¹¹³ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 175; a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. 2, s. 231.

düşüncelerini ve arkadaşlarıyla birlikte SSCB'nin dağılması ve Azərbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması uğrunda mücadeleye başlama kararı aldıklarını söylemişti.¹¹⁴

Üniversite'nin son senesinde Elçibey'in sınıf ve oda arkadaşı Malik Mahmudov Irak'a bir senelik eğitime gönderilmiş, Malik Bey Bağdat'ta Irak Türkü ve Türkiye Türkü öğrenci arkadaşlarının yardımıyla Müsavat Parti'sinin ikinci programını elde etmiştir. Malik Bey sıkı kontrolün olduğu SSCB gümrüğünden normal şartlarda geçirilmesi imkansız olan programı Arapça ders notlarının olduğu defterde satırların içine yazarak geçirmeyi başarmıştır. Ebülfez Elçibey, Malik Mahmudov, Rafik İsmayilov, Abbas Musayev ve Alim Hacıyev hep birlikte programı müzakere etmiş, düzeltme ve ilaveler yaparak mücadelelerinin ilk programlarını oluşturmuşlardır. Bundan sonra sistemli bir şekilde mücadeleye karar vermişlerse de Elçibey'in çalışmak için Mısır'a gönderilmesi mücadelenin durgunlaşmasına, iki senelik bir kesintiye uğramasına neden olmuştur.¹¹⁵

¹¹⁴ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. 2, s. 232-234.

¹¹⁵ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 7-8; E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 171.

İKİNCİ BÖLÜM

ELÇİBEY'İN ÇALIŞMA HAYATI ve BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

2.1 Mısır'daki Çalışma Yılları

1962 yılında üniversiteyi iyi bir ortalamayla bitiren Ebülfez Elçibey'in kısa bir süre sonra tayini çıkmış, Mısır'da SSCB'nin teknik ve ekonomik desteğiyle yapılan Asuan (Asvan) Barajı'nın inşaatında Arapça-Rusça çevirmeni olarak çalışmasına karar verilmiştir. Mısır'a gitmeden önce SSCB'nin Hidroloji Enstitüsü'nün Bakü şubesinde kurallar gereği 7 ay gibi bir süre tercüman olarak çalıştıktan sonra 4 Ocak 1963 yılında Moskova'ya, oradan da Mısır'a gitmiştir. 1964'ün ekim ayına kadar, Mısır'da çevirmen olarak çalışmıştır.¹¹⁶

1963-1964 yıllarını Mısır'da geçiren Elçibey'in günlüğünden¹¹⁷ ve ağabeyi Murad Bey'e yazdığı mektubundan, Elçibey'in orada sıkılıp özlem duyduğunu ve bir an önce Azerbaycan'a dönmek istediğini anlıyoruz. Elçibey Murad Bey'e yazdığı 16 Mayıs 1964 tarihli mektupta işlerinin çok iyi gittiğini, dönünce doktora yapmak için kaynak topladığını bildirmiştir. İlâveten çalışma süresinin ekim veya aralık ayına kadar bitecek olmasına rağmen onu bir süre daha Mısır'da tutmak istediklerini fakat kendisinin bunu istemediğini ve ülkeye geri döneceğini belirtmiştir.¹¹⁸ Arkadaşı Abbas Musayev'den, Mısır'da kısa süre zarfındaki çalışma hayatında başarıyı yakalayan Elçibey'in, iş anlaşmasının süresi dolduktan sonra Mısır'daki Sovyet büyükelçiliğinde çalışma teklifi aldığını, ama kabul etmediğini öğreniyoruz.¹¹⁹

¹¹⁶ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 34; Elçibey'in Özel Arşivi: Mısır Günlüğü.

¹¹⁷ Mısır'da küçük not defterine kaydetmiş olduğu az sayıda yazısını barındıran günlük.

¹¹⁸ Murad Bey **a.g.e.**, s. 81-83.

¹¹⁹ Abbas Musayev, "Serhed Dersleri", **Olaylar**, 21-22 Ağustos, 2001, No 50. s. 10

Elçibey hem işi gereği hem de gezi amaçlı Asuan'da ve başka şehirlerde bulunmuş olsa da iki seneye yakın çalışma döneminin büyük kısmını Kahire'de geçirmiştir. Mısır'da kendisi gibi tercüman olarak çalışan, üniversiteden arkadaşları olan Zakir Bey ve Resul Bey'le de fırsat buldukça görüşmüşler.¹²⁰

Genç Ebülfez küçük günlüğüne düştüğü kısa notlarda her ne kadar Mısır'da geçirdiği günleri “boşa geçen zaman” ve “zindan” gibi kelimelerle tanımlasa da sonralar Mısır'daki yaşamıyla ilgili konuşurken ve yazarken birçok kez Mısır hayatının kendisine çok şey öğrettiğini ifade etmiştir. Elçibey burada iş dışında geçirdiği zamanı çok iyi değerlendirmiş, işten geri kalan zamanını okuyup araştırarak geçirmiş, aynı zamanda tercüman olmasının getirdiği avantajları kullanarak aktif sosyal ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Mısır'da işi gereği politikacılar ve devlet görevlileriyle çalışması ve onlarla ilişkilerinin iyi olması, gelecekteki hayatında başvurmak üzere ona politik ve diplomatik tecrübe kazandırmıştır. Aynı zamanda Sovyetlerde asla bulamayacağı literatüre kolaylıkla ulaşabilmesi siyaset, tarih, edebiyatla ilgili birçok dalda bilgilerini zenginleştirmesine imkan tanımıştır.¹²¹

Mısır'da olduğu zamanlarda her zümreden insanlarla çok iyi ilişkiler kuran Elçibey'in yaşadığı ve çalıştığı ortamda tercümana her daim ihtiyaç duyulur, aynı zamanda çevirmen de doktor gibi mahrem sayılır ve ailenin bir ferdi olarak görülürdü. Elçibey hem bu nedenle hem de Müslüman oluşu dolayısıyla Mısırlılardan kendisine karşı her zaman saygı ve iyi münasebet gördüğünü kaydediyor.

*“Bilim insanı, öğretmeni, mühendisi, işçisi, köylüsü, idare müdürü, bakanı, generali benimle çok samimi davranıyordu. Sık sık benim orada bulunmam dolayısıyla Sovyet uzmanlarını misafir ediyor, çok yönlü ilim, siyaset, kültür, yaşam konulu sohbet ve müzakere meclisleri organize ediyorlardı. Bu toplantılardan da çok şey öğrendim. Tarihi ve siyaseti öğrenmek için iyi bir ortama düşmüştüm.”*¹²²

Müslüman ve çevirmen olmasının yanında Elçibey'in insanlara olan sevgi ve saygısı, açık yürekliliği, cesareti, dürüstlüğü gibi kişisel özelliklerinin de Mısır'da

¹²⁰ Elçibey Özel Arşivi: Mısır Günlüğü.

¹²¹ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 8

¹²² E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 183-184.

farklı görev ve mevkilerden olan insanların onu sevmesine ve saygı göstermesine yol açtığı kesindi. Kendisinin bu söyledikleri de düşüncemizi doğruluyor. *“Hem Sovyet hem de Mısır siyasetçileri beni doğruyu söyleyen insan olarak görüyorlardı. Birbirlerini aldatmak istediklerinde yalanlarını ortaya çıkarıyordum; bana bakıp gülümsüyorlardı.”*¹²³

Elçibey Mısır’da kaldığı sürede Sovyetler Birliği’nde bulunması mümkün olmayan bir sıra anti Sovyet literatürüyle tanışmış, Dünya’nın önemli devlet ve siyaset insanları hakkında çeşitli alanlarda yazılan kitapların açık satışı bu literatürün örneklerine ulaşımı kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda dünya tarihine ve edebiyatına dair SSCB’de olmayan kitapları Mısır’da bulmasını *“mutluluk”* olarak gören Elçibey boş zamanlarını daha çok mütalaa ile geçirmiştir. Özellikle tarih ilmi dalında kendini daha da geliştirmiş ve eğitimini tarih alanında devam ettirmeye burada karar vermiştir:

*“Daha çok Yakın ve Orta Doğu Tarihi’ne, İslam tarihine dair kitaplar okuyor, ayrı ayrı ilim adamları ve öğrencilerle sohbet ediyor, fikir alışverişinde bulunuyor, tartışıyordum. Burada Arap, İslam, Yakın ve Orta Doğu Tarihi hakkında çok şey öğrendim; kendimi bu alanda tarih bölümünü iyi derecelerle bitirmiş mezunların seviyesinde görüyordum ve biliyordum ki filolojiden tarihe geçiyorum.”*¹²⁴

Elçibey’i sürekli kitap okurken gören, birlikte çalıştığı Grajdankin soyadlı Rus mühendis, merak edip ne okuduğunu sormuştu. Elçibey’in Adolf Hitler’in “Kavgam” eserini ve Anastas Mikoyan’la ilgili gerçeklerin yazılı olduğu bir kitap okuduğunu söylemesi mühendisi çok korkutmuş, *“İkimizi de Sibirya’ya sürerler.”* diyerek bir daha bu tür kitaplar okumaması için tembihlemişti. Grajdankin Elçibey’in okuma merakını farklı taraflara yönlendirmek için bundan böyle Mısır’da çıkan günlük gazeteleri okuyup Sovyet uzmanlarını ve eşlerini bilgilendirmesini istemiştir. Grajdankin fırsat bulunca kendisi de gazete özetlerini dinlemeye geliyordu. Elçibey o günden itibaren günlük gazeteleri, özellikle de gazetelerdeki SSCB aleyhinde olan yazıları okuyup her gün bilgi veriyor ve bu da Rusların Araplara karşı kızgınlığına

¹²³ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 8.

¹²⁴ E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 184-185.

sebeup oluyordu. 3 ay devam eden gazete haberlerini aktarma görevini, Sovyet ve Mısır uzmanları arasındaki ilişkilere zarar verdiğini düşünerek artık durdurmuşlardı. O günden sonra Elçibey kendi istediği kitapları okumaya devam etmiş, iş arkadaşları da artık ne okuduğuyla ilgilenmemişlerdi.¹²⁵

Ebülfez Elçibey 1963-1964 yıllarında Mısır'da yaşadığı dönemde, ülkeye dönünce Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna sürdüreceği mücadelesinin altyapısını oluşturmak adına sürekli arayış içindeydi. Burada Müsavat Partisi ve programı ile ilgili araştırmalarda bulunmuş, fakat hiçbir şey bulamamıştı. Bulabildiği iki Azerbaycanlının ise bu konuda bilgisi yok denecek kadar azdı.¹²⁶ Elçibey birkaç defa Türkiye ve Amerika elçiliklerine giderek birileriyle tanışmak istemişse de kendisinin onlarla yakınlaşması bir sorun doğurabileceğinden ve itimatsızlık oluşma durumunda Azerbaycanlılara yurtdışı yasağı getirilmesinden çekinerek bu düşüncesinden vazgeçmiştir.¹²⁷

Elçibey Mısır'da olduğu zamanlarda Mısır'ın Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır ve iktidarının Türklere ve Türkiye'ye karşı tutumunu, SSCB'nin Komünist Partisi Birinci sekreteri Nikita Kruşçev'i ve her ikisinin baş gösteren Kıbrıs sorununa yaklaşımını eleştirmekten çekinmemiştir. Yine Mısır'da çalıştığı yıllarda asla ödün vermediği bu eleştirel tavrı başını belaya sokmuştu:

“Bir gün Luksor şehrinde küçük bir Sovyet uzman grubuyla devlet başkanlarını, Kruşçev'i, Nasir'i, Irak Cumhurbaşkanı Arif'i, Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Alihanov'u, Cezayir'in Cumhurbaşkanı Ahmed Bin Bella'yı ve başkalarını karşılıyorduk. Durum öyle gelişmişti ki, herkes tokalaşıyordu. Ben yalnız iki kişiye, Ahmed Bin Bella'ya ve büyük sanatçımız Reşit Behbudov'a el uzatıp görüştim; diğerlerine gelince elimi cebime koydum (Şimdi bu hareketim kendime de garip geliyor).” Tabii ki bu hareketler karşılıksız kalmamış, Elçibey sorgulamaya tabii tutulmuş, Bakü'ye döndükten sonra KGB tarafından tehdit edilmiştir.¹²⁸

¹²⁵ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 184-185.

¹²⁶ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 173.

¹²⁷ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 8

¹²⁸ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 8-9.

Kimliğini bilmediğimiz birinin ricası üzerine Elçibey'in küçücük not defterine yazdığı kısıtlı notlardan gördüğümüz kadarıyla kendisi Mısır'da geçirdiği her günü Azerbaycan ve Azerbaycan Türklüğü için mücadeleye ara verdiğinden, boş gün olarak değerlendirmişti: *“Şunu bil ki okuyucu, halkımı düşünmemiş olduğum herhangi kötü veya iyi, sevinçli tek bir anım dahi olmadı. Halkımı, toplumumu düşünüyorum, ancak yardıma elim yetmiyor.”* Öte yandan günlüğe düşülen son not Elçibey'in o anki duygu ve düşüncelerini ifade etmesi açısından manidardır: *“Ah, ölü yıl, ölü günler, ölü defter, ölü kalem, sizin gibi bunca ölüyü bir çarpınan kalp nasıl harekete geçirsin!”*¹²⁹

2.2. Doktora Eğitimi Dönemi

Ebülfez Elçibey Mısır'daki görevini 1964 yılının ekim ayında tamamlayıp Azerbaycan'a döndü. 1 ayını Keleki köyünde ailesinin yanında geçiren Elçibey, sonrasında Bakü'ye gelerek doktora eğitimi için üniversite başvurusunda bulundu ve 1965 yılının ocak ayından itibaren Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nin Asya ve Afrika Ülkeleri Tarih Kürsüsünde doktora eğitimine başladı.

O dönemlerde yurtdışında çalışanlar yüksek maaş alıyor, maaşlarının geri kalan kısmını da ülkeye döndükten sonra burada gönderildikleri kurumdan alıyorlardı. Yurtdışından gelenlerin neredeyse tamamı ülkeye araba ve iyi bir miktar parayla dönüyor, ilaveten gayrimenkul sahibi oluyorlardı. Elçibey'in ise Mısır'dan getirdiği sadece bir bavul kitap ve ailesine, arkadaşlarına almış olduğu hediyeler idi.¹³⁰ Elçibey Bakü'ye döndükten sonra maaşının burada kalan kısmını alınca Bakü'de iki odalı bir ev aldı.¹³¹ Arkadaşı Malik Mahmudov'la birlikte yaşadığı 41 numaralı bu evi 1969 yılında evlenen Malik Bey'e bırakıp çıkarak kirada kalmaya başlayacaktı.¹³² O zamana kadar ise bu ev maddi durumu yetersiz, ihtiyaç sahibi öğrenciler ve Keleki köyünden okumaya gelen gençler için yurt işlevi görmüştür.

¹²⁹ Elçibey'in Özel Arşivi: Mısır Günlüğü.

¹³⁰ Murad Bey, a.g.e., s. 85; Abbas Musayev, “Misir Heyatı”, *Olaylar*, 21-22 Ağustos, 2001, No 50 (280), s. 10.

¹³¹ Nerimanov caddesi, 4. Tepe sokağı, 41 numara.

¹³² A. Tahirzade, *Bütövlük ve Gurtuluş Yolu*, s. 179; M. Yusifli a.g.e., C. 2, s. 52, 56.

Ateşli tartışmaların yaşandığı, ülke gündemi başta olmakla çeşitli mevzuların ele alındığı, öğrenciler ve aydınlarla dolup taşan “41” numaralı bu ev ADU’nun öğrenci yurdundaki “41” numaralı odayı aratmamıştı. Aynı zamanda Elçibey’in evi Bakü’de işi olan, köyden gelen tanıdık ve akrabaların da ümit kapısıydı. İki odalı bu mahalle evinin kimi zaman 30 kişiye ulaşan kalıcı misafirleri oluyordu.¹³³ Bu yoğunluktan dolayı Elçibey doktora tezi çalışması için sadece geceleri fırsat buluyor, sabahlara kadar çalışıyordu. Elçibey’in bundan sonra da yaşadığı evlerde hayatı hep bu şekilde devam edecekti.

1965 Ocak ayında doktora eğitimine başlayan Ebülfez Elçibey, aynı yılın sonbaharında St. Petersburg’a 6 aylık doktora stajı için gönderildi.¹³⁴ Stajını tamamladıktan sonra Bakü’ye dönerek tez çalışmalarına hız veren Elçibey’in tez danışmanı olarak Azerbaycan’ın en önemli, en cesur tarihçilerinden Ord. Prof. Dr. Ziya Bünyadov atanmıştı. Elçibey’in doktora tezinin konusu ise Mısır, Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün’ün tamamını, Libya’nın ise bir bölümünü hakimiyetleri altında birleştirerek bağımsız devlet kuran Tolunoğulları adlı Türk hanedanının tarihi idi. Elçibey’in “Tuluniler Devleti (868-905)” isimli tez çalışması Arap, Fars, Rus, Fransız, Alman, İngiliz ve Latin dillerindeki birçok kaynak ve literatür kullanılarak yazılan, alanındaki ilk kapsamlı bilimsel çalışma sayılmaktadır. Çalışma 1997 yılında Türkiye’de “Tolunoğulları Devleti” adı ile yayınlanmıştır.¹³⁵ 30 Eylül 1970 yılında SSCB Yüksek Diploma Kurulu Ebülfez Elçibey’e “Tarih İlimleri Doktoru”¹³⁶ akademik derecesini vermiştir.¹³⁷

1965-1968 yıllarında Elçibey bir yandan doktora eğitimini sürdürürken bir yandan da Azerbaycan’ın bağımsızlığı ideali uğruna mücadelesine kaldığı yerden devam ediyordu. Mısır’dan döndükten hemen sonra Malik Mahmudov, Alim Hasıyev ve Rafik İsmayılov’la birlikte 4 kişilik bir kadro oluşturarak bu kadro üzerinden teşkilatlanmayı tasarlamışlardı. Her biri ayrı ayrı 3 kişi seçecek, sonra bu 3

¹³³ Serkerde Serhanoglu, “Elçibey Haggdır”, **Elçibey-65** (Özel gazete yayını), (t.y.), s. 5.

¹³⁴ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 214.

¹³⁵ Ebülfez Elçibey, **Tolunoğulları Devleti (868-905)**, Haz: Fazil Gezenferoğlu, Çev: Selçuk Alkın, Ötüken, İstanbul, 1997.

¹³⁶ SSCB akademik strüktürüne göre “Tarih İlimleri Adayı” anlamına gelen “Tarih Elmleri Namizedi” unvanı, batılı ülkelerde kullanılan “Doktor” akademik derecesi ile eşdeğer niteliktedir.

¹³⁷ Elçibey Özel Arşivi, bkz: ek 2.

kişi de birbirinden bağımsız olarak 3 kişi seçecek ve böylece üçlü guruplar halinde örgütleneceklerdi. KGB'nin deşifre edememesi adına böyle bir sistemi uygun görmüşlerdi. Fakat hem teşkilatlanma tecrübelerinin olmaması hem de KGB'nin takibi, teşkilatın tam olarak oluşması açısından uygun zemin sunmuyordu.¹³⁸

Malik Mahmudov Irak'tan getirdiği Müsavat Partisi Programı'nı temel alarak el yazısıyla hazırladıkları teşkilat programının Elçibey'in isteği üzerine bir nüshasını daha çıkardı. Nüshanın biri, tutuklanacağı gün yakmak zorunda kalana kadar Elçibey tarafından korunacaktı. Program, varlığından haberdar olan Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nden Ebülfez Elçibey, Rafik İsmayılov ve Alim Hasıyev, Bilimler Akademisi'nin Şarkiyat ve Felsefe Enstitüsü'nden Malik Mahmudov, Dakik İlimler Enstitüsü'nden Abbas Musayev tarafından metot ve amacına uygun prensipler etrafında uygulanmaya çalışılacaktı.¹³⁹

1965 yılında Elçibey'in kendisini akademik hayatına eklemlendirdiği mücadelesine adadığı, sistematik bir şekilde çalışmalarına hız kazandırdığı görülmektedir. Bu dönemlerde sadece yaz tatillerinde kısa süreliğine Keleki'ye gitmiş, zaman zaman da Kelbecer'in Akyatak bölgesindeki jeoloji idaresinde çalışan ağabeyi Murad Bey'in yanında birkaç gün kalmıştır. Yaz tatillerinde bile işlerinin yoğunluğu sebebiyle ailesiyle vakit geçirememiş, örgütlenme çalışmalarını sürdürmek üzere Bakü'ye dönmüştür.¹⁴⁰

Elçibey'in cesur konuşmaları ve davranışları artık ailesini endişelendirmeye başlamıştı. Elçibey'in savaşlar, sürgünler yaşamış, Sovyet baskılarının şahidi olmuş olan annesi Mehrinisa Hanım, doğal olarak oğlunun hayatı için kaygılanıyor, Keleki'ye her gelişinde ona bu sistemin tehlikeli olduğunu, onu öldürebileceklerini anlatmaya çalışıyordu. Annesini davasının haklılığına inandırmak için ona memleketlerinde binlerce aç insanın olduğunu, binlerce insanın haksız yere tutuklandığını, binlerce insanın öldürüldüğünü bildiriyor, aynı zamanda

¹³⁸ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 9.

¹³⁹ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 174.

¹⁴⁰ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 86.

yaşanabilecek her türlü olumsuzluğa karşı da hazırlıklı olmaları gerektiğini söylüyordu.¹⁴¹

Sahiden de bu yıllarda anti Sovyet tavrı iyice keskinleşmeye başlayan Elçibey, kalabalık ortamlarda ve büyük oditoryumlarda bile bu tavrını sergilemekten çekinmiyordu. 1965 yılında, ADU'nun Şarkiyat Fakültesi öğrencilerinin Rus dilinde hazırlayıp sundukları bir gösteriye katılan Elçibey, gösteri başladıktan az sonra sahneye çıkarak: *“Çok güzel etkinlik yapmışsınız fakat niçin Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde Rusça konuşma yapıyorsunuz? Kendi dilimizde olması doğru olurdu.”* diye çıkışmıştır. O gösteriyi seyreden öğrencilerden biri olan ve olayı aktaran Azerbaycan'ın önemli sanatçılarından Akif İslamzade ekliyor:

*“O zamanlar bu sözü söylemenin ne kadar cesaret ve sorumluluk gerektirdiğini siz düşünün. Biz gençler bu gencin eleştirisini alkışladık. Salonda gürültü patırtı koptu. Üniversite yönetiminden biri sahneye çıkarak bundan sonra etkinlikleri ana dilimizde yapmaya çalışacağız demek zorunda kalmıştı.”*¹⁴²

2.3. Öğretmen Elçibey

1968 yılının ocak ayından itibaren Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Asya ve Afrika Ülkeleri Tarihi Kürsüsünde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan Ebülfez Elçibey, esas olarak tarih, şarkiyat ve kütüphanecilik fakültelerinde ders veriyordu. 1969 yılının aralık ayında doktora tezi kabul edilen Elçibey'e, 30 Eylül 1970 tarihinde SSCB Yüksek Diploma Kurulu tarafından “Tarih İlimleri Doktoru” akademik derecesi verildi. 1967-1972 yılları arasında Elçibey'in “Ahmet İbn Tolun ve Tolunoğulları Devleti'nin Kuruluşu”, “9.-10. Asırlar Arap Mısır Edebiyatı Hakkında”, “Abbasiler Hilafetinin Parçalanması ve Feodal Devletlerinin Kuruluşu”, “Abbasiler Hilafetinin Çöküşü ve Parçalanması”, “9. Yy. İkinci Yarısında Mısırda Zanaat ve Ticaret”, “Tolunoğulları Devleti ve Germetiler” başlıklı bilimsel çalışmaları akademik yayın organlarında yayınlandı. Üniversitede baş öğretmen olan

¹⁴¹ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 30-31.

¹⁴² Akif İslamzade, “Men Ebülfez Beye Menevi Tellerle Bağlıyam”, **Yeni Müsavat** Özel Yayını, No 10, Haziran, 1997, s. 14.

Elçibey, 1975 yılının ocak ayına, yani KGB tarafından tutuklanana kadar üniversitedeki görevine devam edecekti.¹⁴³

SSCB'nin ideolojik silah olarak kullandığı tarih ilmi ve akabinde tarih eğitimi, bilimsel gerçeklikten uzak, siyasi amaçlarla uydurulan sahte konseptlerin sıkı sıkıya uygulandığı ve öğretildiği bir bilim dalı haline gelmişti. Bu bakımdan, devlet tarafından tarih ilminin tedris edildiği tarih fakültelerine özellikle önem veriliyordu. İdeolojik bir araç olarak kullanıldığını belirttiğimiz tarih ilmi ve tedris edildiği eğitim kurumları aynı zamanda devletin kilit noktalarında görev yapacak, devlet organlarını yönlendirecek Marksist-Leninist kadroların yetiştirilmesine de hizmet ediyordu. Özellikle ADU'nin tarih fakültesi ideolojik kadrolar yetiştirmekle mükellef idi. Elbette Ebülfez Elçibey gibi istisnai isimler üstlendiği misyon açısından fakültenin işlevselliğini sekteye uğratarıyor, aksinin iddia edilmesi suç sayılan dogmatik tarihi yalanları reddediyor, zihinlerde dolaşması bile korku uyandıran konuları her yönüyle ele alıyorlardı.

Kendine özgü tavra, yenilikçi, özgürlükçü, otoriteye boyun eğmeyen devrimci bir bakış açısına sahip Elçibey'in tarih fakültesine gelişini öğrencisi ve dava arkadaşı Elesger Siyablı böyle hatırlıyor:

“O zamanlar çok genç olan Ebülfez Hoca gelişiyse tarih fakültesinde demokratik bir hava, samimi ve güven veren bir ortam oluşturmuştu. Onun için başka hocalardan farklı olarak tartışmaya kapalı, üzeri yasaklarla örtülü herhangi bir mevzu mevcut değildi; ona tarihin bütün alanlarıyla ilgili soru sorup müzakere yürütmek mümkündü ki bu da biz öğrencilere büyük bir cesaret veriyordu.”¹⁴⁴

Elçibey SSCB'nin emperyalist ve asimilatif politikalarına itirazını her yerde açıkça bildirdiği gibi bu politikaları üniversitede de öğrencilerine anlatmayı kendine borç biliyor, onlara Türk olduklarını tarihi delillerle açıklıyor, Türk Tarihi'ni öğretiyor, Türklük bilincini aşıyor, Türk ulusunun önemli şahsiyetleri hakkında bilgi veriyordu. Yıllardır okul ve yüksekokullarda öğretilenlerin aksine Rusların üstün halk olduğu algısını yıkmaya çalışan Elçibey, Rus dilinin asimilatör olmasına itirazlarını dile getirmekten geri durmuyor, öğrencilerini kendi dillerini sevip sahip çıkmaları için eğitiyordu. Sovyet rejiminin başarısızlığını, sistemin, rüşvetin,

¹⁴³ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 36.

¹⁴⁴ Elesger Siyablı, **Müellimim, Liderim, Prezidentim Ebülfez Elçibey**, Elm ve Tehsil, Bakü, 2018, s. 10.

yalakalığın, haksızlığın sonunun kaçınılmaz olduğunu, Azerbaycan'ın bölünme tarihini, sömürge olarak nitelendirdiği durumunu anlatmakla birlikte, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve birleşmesi gerektiğini savunuyor, okullarda okutulan sahte tarih tezine karşı çıkıyordu.¹⁴⁵

Bu çalışmaları Elçibey'in hangi şartlarda yürüttüğünü öğrencisi Prof. Dr. Rafael Hüseyinov yoruma yer bırakmayacak şekilde anlatmaktadır:

*“Tanıdığım ilk zamanlardan, öğrencilik yıllarımdan ta ömrünün sonuna kadar hep onun dilinden “Güney Azerbaycan” lafını duydum. Bu konuda konuşmak şöyle dursun, düşünmenin, fısıldamanın bile yasak olduğu dönemlerde Ebülfez Bey'in Kuzey’le Güney’in birleşmesi arzularını tekrar tekrar dinledim.”*¹⁴⁶

Elçibey'in korkup çekinmeden fikirlerini herkesi hayrete düşürecek cesaretle ifade etmesi ve savunması öğrencilerini kendisine hayranlık duyacakları noktaya getirmişti. Elçibey'in özelliklerini örnek alan birçok öğrencisi aynı zamanda onun davranışını, konuşmasını hatta giyim tarzını bile taklit etmeye çalışmıştı.¹⁴⁷ Öğrencilerinin hatıralarından anlaşıldığı üzere Elçibey'in karakter özelliklerinin yanı sıra fiziksel özellikleri de onlar için dikkat çekici ve etkileyiciydi. Öğrencilerinin birçoğu sonralar onun hakkında konuşurken bu hususa vurgu yapıyor, hocalarını karizması, keskin bakışları, uzun boyu, duruşu, dik yürüyüşü, uzun saçları, düzenli ve zevkli giyimiyle hatırlıyorlardı.¹⁴⁸

Kadın öğrencilerine “*hanım*”, erkek öğrencilerine “*bey*” diye hitap eden Elçibey'in özellikle erkek öğrencilerine hitap şekli herkes tarafından büyük şaşkınlıkla karşılanmıştır. SSCB tarafından feodal toprak sisteminin ardılları olarak görülen “beyler” büyük çoğunlukla öldürülmüş, sürgün edilmiş veya pasifize edilmişlerdir. Dolayısıyla Elçibey'in “*bey*” ifadesini kullanması her ne kadar göze çarpan tehlikeli bir husus olarak algılansa da Elçibey bu ifadeyi kullanmakta hiçbir sakınca görmeyerek olağanlaştırmış ve bunun bir sonucu olarak başta öğrencileri olmak üzere çevresindeki insanlar da Elçibey'e “*Bey*” diye hitap etmeye

¹⁴⁵ E. Siyablı, a.g.e., s. 16-17.

¹⁴⁶ Rafael Hüseyinov, “Geleceğe dehli olan ADAM!”, <https://turkustan.info/2019/08/23/https-turkustan-info-wp-admin-post-phppost164705actionedit/>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021)

¹⁴⁷ E. Siyablı, a.g.e., s. 18.

¹⁴⁸ E. Siyablı, a.g.e., s. 11; Ogtay Memmedov, “Elçibeyle 30 il”, <https://elcibey.wordpress.com/2007/02/07/%C9%99lcib%C9%99yl%C9%99-otuz-il-cayxana/>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021)

başlamışlardır. Zaman içerisinde Ebülfez Hoca, çevresi tarafından “Bey” diye anılmış, bu ifade kendisine hitap noktasında isminin yerine tercih edilir duruma gelmiştir. Bağımsızlık mücadelesi yıllarında bir arkadaşının teklifi üzerine, öğrencilik döneminde çevresi tarafından takılmış olan “Elçi” lakabının öğretmenlik yıllarında takılan “Bey” lakabıyla entegrasyonundan doğan “Elçibey” adını kullanmaya başlamış, bu ifade Ebülfez Hoca’nın bilinen kimliği olarak herkes tarafından kabul görmüştür.

Elçibey bir öğretmen olarak öğrencileriyle alışılmışın dışında bir bağ kurmuştu. Aralarında zaten çok yaş farkı olmayan öğrencilerine arkadaşça davranır, dertlerini dinler, sorunlarıyla ilgilenirdi. Öğrenciler kendilerinin savunucusu, hamisi olarak kabul ettikleri Ebülfez Hoca’ya çok güveniyor, ondan cesaret alıyor, onu yakınları olarak görüyorlardı. Öğrencilere olan bu münasebeti bazı öğretmenleri, özellikle KGB’nin üniversite kadrolarını rahatsız etmiş, hatta içlerinden biri bununla ilgili KGB’ye, “O öğrencilere kendi yaşatları, arkadaşları gibi davranıyor.”¹⁴⁹ ifadelerinin yer aldığı bir bildiriyle şikayette bulunmuştur. Elçibey’in bu şikayete konu olan tutum ve tavrını öğrencisi Seyran Kazımlı böyle kaleme almıştır:

*“Ebülfez Hoca benzersiz bir insandı. O, öğrencinin yalnız öğretmeni değil, aynı zamanda yakın arkadaşı, kardeşi, güven kaynağıydı. Bey, öğrencinin dersleri, maddi durumu, geçimiyle ilgilenir, ihtiyacı olanlara kabul ederlerse yardımcı olurdu. Tek kelimeyle, Ebülfez Hoca herkesin sevimlisiydi. Biz onu kendimize yakın görür, kalbimizden geçeni anlatır, sırrımızı paylaşırdık...”*¹⁵⁰

Seyran Bey’in de belirttiği gibi Elçibey öğretmen olduğu dönemlerde öğrencilere hem manevi yönden hem de ekonomik durumunun el verdiği kadar maddi yönden destek olmaya çalışmıştır. Maaşının bir kısmını ekonomik durumu iyi olmayan öğrencilere yardım etmek için ayırmış ve bu yardımları kimseyi incitmeden yapmaya özen göstermiştir.¹⁵¹ Arkadaşı Rafik İsmayılov’un KGB sorgusunda Elçibey hakkında verdiği ifade bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır:

¹⁴⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 20.

¹⁵⁰ Seyran Kazımlı, “Ohşarsız İnsan”, **Türküstan**, 4-10 Mayıs, 2008

¹⁵¹ Yelena Semençenko, “Ebülfez Elçibey: Sülh Olar-Biz De Gülümesemeyi Öyrenerek...”, **Hayat Gazetesi**, 22 Eylül, 1992, s. 1-2.

“Yakın arkadaşı olarak onun maddi durumundan çok iyi haberdardım. Maddi yönden çok zorluk çekiyordu. 240 rubleye kadar maaş almasına rağmen bu ona yetmiyordu. Sık sık kiralık ev değiştirmesi, sürekli yaşadığı bir evinin olmaması, evlenememesi, hatta maddi yönden zor durumda olan öğrencilerinin bazılarına aldığı maaştan yardım etmesi ekonomik yönden zorluk çekmesine sebep oluyordu... O, vatanını, halkını sevendir. Eli uzunların, rüşvetçilerin düşmanıdır. Herkesi doğru, temiz ve sade görmek istiyor.”¹⁵²

Birçok rüşvetçi eğitimcinin aksine Elçibey’in rüşvet almaması, hatta öğrencilere yardım etmesi bazıları tarafından tuhaf bir davranış gibi algılanmış olacak ki 1974 yılında bir meslektaşının KGB’ye gönderdiği mektupta Elçibey neredeyse rüşvet almamakla suçlanmıştır:

“...Sonra Ebülfez Aliyev’le ilgili konuştum. Doğru taktik uygulamadığından, yerli komiteye seçilmediğini söyledim. Nüfuzunu kaybetti. Üniversiteye giriş sınavlarına katılması, öğrenci adaylarından rüşvet alması gerekirdi.”¹⁵³ Bu mektup Elçibey’in rüşvete karşı tutumunu açıklarken, Sovyet rejiminin ve öğretmenin içler acısı halini de gözler önüne sermektedir.

Öğrencileri Elçibey’in kendine özgü ders işleme yönteminin olduğunu, müfredatta yer alan esas konuyu anlattıktan sonra mutlaka Azerbaycan Tarihi’nden, Azerbaycan’ın mevcut tarihi-siyasi durumundan bahsettiğini, dersin belli bir kısmını ise her zaman diyalog ve müzakere şeklinde yürüttüğünü belirtmişlerdi. O böylece öğrencilerin müzakerelere katılmasını sağlar, onların düşüncelerini öğrenir, sordukları tüm soruları yanıtlamaya çalışırdı. Öğrencilerin dinlenmesi için *“masaüstü teneffüs”* adı verdiği molada bile Rafael Bey’in de söylediği gibi gençlere vatan ve millet sevgisi aşılama çalışırdı: *“Ebülfez Hoca’nın laf arasında söyleyip geçtiği, “masaüstü teneffüsleri”nin doldurduğu bu latifeler, rivayetler, söylemler genç beyinlerimize ve yüreklerimize vatanseverlik, milletseverlik kıvılcımları saçıyordu.”¹⁵⁴*

¹⁵² A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 22.

¹⁵³ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 22.

¹⁵⁴ Rafael Hüseyinov, “Geleceğe dehli olan ADAM!”, <https://turkustan.info/2019/08/23/https-turkustan-info-wp-admin-post-phppost164705actionedit/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021)

Anlattığı ders içeriğinin zengin ve kapsamlı oluşu, öğrencilerin kendilerini ilgilendiren tarihi, siyasi, ilmi konularda sorularını rahatça sorabiliyor olmaları ve bu konularda öğretmenleriyle müzakere edebiliyor oluşları Elçibey'in derslerini onlar için ilgi çekici kılıyordu.¹⁵⁵ Elçibey diğer öğretmenlerin aksine öğrencilerin devamlılıklarını kontrol etmemesine rağmen öğrenciler onun derslerine katılmaya can atar, sabırsızlıkla ve hevesle onun derslerini beklerlerdi. Elçibey'in derslerinin ünü kısa zamanda diğer enstitüler ve fakültelere ulaşmıştı. Başka bölümlerden öğrenciler sık sık onun derslerine katılmak için gelirlerdi ki ADU'da sadece Elçibey'in ve Bahtiyar Vahapzade'nin derslerine böyle ilgi gösterildiği bilinmektedir.¹⁵⁶

Her fırsatta öğrencilerine tarihi gerçeklikleri açıklamak ve gençlerde ulusal kimlik bilinci uyandırmak için büyük efor ve zaman sarf eden Elçibey, çalışmalarını ders saatleriyle sınırlandırmıyor, hem ders verimliliğini ve kalitesini korumak, hem de daha uygun bir ortamda bilinçlendirme faaliyetlerini yürütebilmek adına üniversitede kurduğu tarih dernekleri bünyesinde öğrencileri yakın gelecekte bağımsız olacağından emin olduğu Azerbaycan'ın yarınlarına hazırlamaya devam ediyor, hatta teneffüsleri bile bunun için kullanıyordu.¹⁵⁷ Henüz üniversitede ders verdiği ilk yılında bu faaliyetleri dekanlıkta tartışmaya açılmış, bunlara son vermesi için kendisi uyarılmıştır. Elçibey bu uyarıları önemsememiş, bilinçli ve programlı olarak başlattığı faaliyetini gittikçe hızlandırmıştır. 26 Ekim 1972 yılında ADU Tarih Fakültesi'nin ilmi şurası Elçibey'e Doçent unvanı vermeyi müzakere etmiş lakin faaliyetleri dolayısıyla erteleme kararı almıştır. Faaliyetleri tutuklanana kadar birkaç kez üniversite toplantılarının müzakere konusu olmuş, derslerde parti ve hükümetin tayin ettiği görevlerin taleplerinin dışına çıkmaması için ikaz edilmiştir.¹⁵⁸

Öğrencilik döneminden itibaren KGB'nin göz hapsinde olan Elçibey, onu KGB zindanlarına götüreceğini bildiği davasından vazgeçmek niyetinde değildi. KGB'nin üniversitedeki elemanları KGB'yi yazılı şekilde bilgilendiriyordu ki bunların içinden seçtiğimiz birkaç cümle Elçibey'in hangi suçlamalarla yüz yüze kaldığını

¹⁵⁵ Heyal, "Ebülfez Elçibey Öz Milletinin Fedaisi İdi", **Azadlıg**, 19 Haziran, 2008, s. 7.

¹⁵⁶ Vagif Elisoy, "Elçibey Hudaferinde", **Müsavat**, 19 Ağustos, 2001, s. 6; Seyran Kazımlı, "Ohşarsız İnsan", **Türküstan**, 4-10 Mayıs, 2008.

¹⁵⁷ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 35.

¹⁵⁸ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 24.

göstermemiz açısından oldukça önemlidir: “...Ebülfez çevresindeki insanlara kendini Türk olarak takdim ediyor ve Azerbaycanlılar Türk’tür diyormuş. ... Azerbaycanlıların Türk olduğunu iddia ederek tarihi belgeleri sahteleştiriyor.”¹⁵⁹

1970 yılında İvan Zolotov adlı Rus bir askeri hazırlık öğretmeni derste bir öğrenciyi azarladıktan sonra Azerbaycanlıların tembel, kabiliyetsiz, beceriksiz, kültürsüz bir halk olduğunu söyleyerek aşağılamıştır. Elçibey bu yaşananları anlatan öğrencilerine: “Siz milli gurur ve milli haysiyet duygunuzu kaybetmişsiniz. “Rus İvan”ın teki Azerbaycan üniversitesinde arkadaşınıza hakaret ediyor, siz ise sesinizi çıkarmıyorsunuz. Eğer hep birlikte onu savunsaydınız “İvan” haddini aşıp arkadaşınıza böyle bir şey söyleyebilir miydi?”¹⁶⁰ diyerek onları tepkisizlikle suçlamıştır. Elçibey’in bu söyledikleri KGB’ye intikal etmiş, sorgusunda ve duruşmasında Rus halkına karşı hakarete bulunduğu söylenmiştir.

28 Şubat 1973 tarihli mektupta meslektaşlarından biri Elçibey’i SSCB halklarının dostluğuna zarar verdiği gerekçesiyle KGB’ye şikayet etmiştir: “Azerbaycan’ın proleter beynelmilelcilik geleneklerine sadık oğul ve kızları, Ebülfez Aliyev’in propagandalarına uymuyorlar. Lakin bana soracak olursanız, ne pahasına olursa olsun Aliyev’in öğrenciler arasındaki propagandaları sonlandırılmalıdır. Aksi taktirde bu, SSCB halklarının beynelmilel dostluğuna büyük ölçüde zarar verecektir.”¹⁶¹ Elçibey’le ilgili KGB’ye yapılan haberdarlık ve şikayetler bunlarla sınırlı kalmamış, kendisinin üniversitedeki faaliyetleri defalarca KGB’ye rapor edilmiştir.

Elbette Elçibey’in çalışmaları üniversite hudutları ve üniversite öğrencileri arasındaki propaganda faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, SSCB’nin çökeceği güne hazırlıklı olmanın gerekliliğine inanan Elçibey, esas tabanı öğrencilerden oluşan gizli teşkilat kurarak başkanlığını yapmıştır ki Azerbaycan’ın SSCB’ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde bu teşkilatın üyeleri büyük aktiflik ve katılım göstermişlerdir. Elçibey tutukluluk süresi bitince eski görevine dönmek istese de işe geri alınmamış, üniversitedeki öğretim üyeliği görevine son verilmiştir. Ancak Elçibey’in hayattaki öğretmenlik görevi asla son bulmamıştır. Kendi duruşmasının

¹⁵⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 21.

¹⁶⁰ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 29.

¹⁶¹ Fazil Gezenferoğlu, **Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe**, Prestij Matbaacılık, İstanbul, 1995, s. 71.

yapıldığı salondan miting meydanlarına kadar bulunduğu her alanı eğitim kürsüsü olarak kullanmış, ömrünün son anlarına kadar öğretmenlik yapmaktan vazgeçmemiştir.

2.4. Teşkilat

Ebülfez Elçibey'in arkadaşlarıyla birlikte oluşturmayı planladığı teşkilattan beklenen sonuç alınamayınca artık bireysel olarak faaliyet göstermeye, özellikle öğrenciler arasında milli bilincin uyandırılması yönünde propaganda çalışmaları yürütmeye karar verdiler. Elçibey bu tür faaliyetlerin yeterli olmayacağını, SSCB'nin çökeceği güne politik açıdan hazırlıklı olmalarının ve belirlenen hedef doğrultusunda planlı bir şekilde ilerlemenin gerekliliğini hayati sayıyordu. Birleşik Azerbaycan idealini gerçekleştirmek amacıyla 1970 yılından itibaren uzun zamandır tasarladığı teşkilatın kuruluş çalışmalarını hızlandırmaya başladı. Gizliliğin korunması amacıyla isimlendirilmeyen teşkilat, Elçibey'in başkanlığında birbirinden bağımsız üçlü, beşli, yedili ve dokuzlu gruplar halinde oluşturuluyordu. Gizliliğin muhafazası ve istenilen sonucun elde edilmesi elbette büyük çaba sarf etmeyi gerektiriyordu. Elçibey'in: *"Ben tüm gücümü lisans ve lisansüstü öğrencileri arasında propagandaya: milli bilincin uyanmasına yönelttim. Artık kimseye hesap vermiyor, birçok şeyi arkadaşlarımdan da saklıyordum. Üçlü, beşli, yedili ve dokuzlu olacak şekilde gruplar oluşturuyordum. Her grupta da yalnız kendim ilgileniyordum. Bu çok zaman ve güç gerektiriyordu."*¹⁶² sözleri de kendisinin teşkilatı yapılandırma mantığını ortaya koyar niteliktedir.

Bu tür bir örgütlenme tekniği KGB'nin teşkilatı deşifre edememesi için düşünülmüştü ve Elçibey'in düşündüğü gibi olmuş, grupların birkaçı deşifre olsa da teşkilatın varlığı kanıtlanamamıştır. Sadece güvenilirliğinden emin olunan üyelerin üçlü grup kurmasına izin veriliyordu ki Elçibey'i yalnız bu grup rehberleri tanıya bilirdi. Belli bir olgunluğa ve güvenilirliğe erişen grupların üye sayıları üçten dokuza kadar aşamalı bir şekilde ikişer ikişer çoğaltılıyordu.¹⁶³ Elbette örgütlenme

¹⁶² E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 9.

¹⁶³ Arif Rehimoğlu, "Bizim Dahil Olduğumuz "Üçlükler" in Rehberi Ebülfez Bey İdi", **Yeni Müsavat** Özel Yayını, Haziran 1997, s. 15.

Elçibey'in çalıştığı fakültelerin öğrencileriyle sınırlanmıyor, ADU'nun diğer fakültelerinde ve başka üniversitelerde eğitim gören öğrencileri de kapsıyordu.¹⁶⁴

Elçibey'in öğrencisi ve aynı zamanda teşkilat üyelerinden olan, AHCP Başdanışmanı Prof. Dr. Cemil Hesenli'nin söyledikleri teşkilatın işleyişi hakkında genel bir tasavvur sahibi olmamıza yardımcı oluyor:

*“Üniversitedeki ortama uyum sağlayınca burada Elçibey'in başında durduğu büyük bir öğrenci teşkilatının faaliyet gösterdiğini gördük. Bu teşkilat gizli öğrenci derneklerinden müteşekkil idi. Bir süre sonra üst sınıflarda okuyan öğrenciler bizleri de bu derneklere celp etmeye başladılar. Bu dernekler genellikle 3-5 kişiden oluşuyordu.”*¹⁶⁵

Temmuz 1974 tarihinde Elçibey'in öğrencilerinden ve teşkilat üyelerinden Ferhat Vahabov, KGB'ye verdiği ifadede bu teşkilatla ilgili bildiklerini anlatmıştır. Teşkilatın örgütlenme sistemini ve görevlerini Elçibey'in bu şekilde belirlediğini söylemiştir:

*“Teşkilat üçlü gruplar esasında oluşturulmalıdır. Teşkilat bütün Azerbaycan çapında gençler arasında milli propaganda yürütmeli ve yukarıda söylediğimiz Azerbaycan'ın birliği fikrini ve bizim Türk olduğumuz fikrini aşılmalıdır... Esas fikir ise şuydu: Kuzey Azerbaycan SSCB egemenliğinden, Güney Azerbaycan ise İran egemenliğinden çıkıp birleşmeli, bağımsız Azerbaycan devleti kurulmalıdır”.*¹⁶⁶

Yine KGB'ye verilen ifadelerden Bağımsız ve Birleşik Azerbaycan'ın sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden nasıl kurulup geliştirileceği, bu amaç doğrultusunda nasıl mücadele verileceğiyle ilgili programlı bir şekilde teşkilatlandıklarını görüyoruz.

Teşkilatın toplantıları için uygun olabilecek her yer kullanılmıştır diyebiliriz. Gizli toplantılar için Elçibey'in, Rafik İsmayılov'un, Mehdi Memmedov'un evleri en çok tercih olunanlardandı. Toplantıların bir kısmı üniversite derneklerinde ve teneffüslerde, kütüphanelerde, yurtlarda yapılıyordu. Toplantı yerlerinin arasında en

¹⁶⁴ Müşfig Elesgerli, “Ebülfez Bey Bakı Hezrisi İdi”, **Cümhuriyet**, 26 Mayıs-1 Haziran 2002, s. 17.

¹⁶⁵ Heyal, “Ebülfez Elçibey Öz Milletinin Fedaisi İdi”, **Azadlıg**, 19 Haziran, 2008, s. 7

¹⁶⁶ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 24.

kullanışlıları olan kafelerin de bu bağlamda rolü azımsanmayacak kadar büyüktü. Dönemin bilim adamlarının, yazarlarının, edebiyatçıların, sanatçıların, mimarlarının, ressamlarının fikir alışverişi yaptığı, siyasi rejimin eleştirildiği, kültürel ve edebi konuların tartışıldığı mekanlar olan çay bahçeleri, toplantılar için en uygun yerdi. “Sahil”, “Lale” ve “Gubernator” bağındaki kafeler Elçibey’in amaç doğrultusunda en sık kullandığı mekanlardandı.¹⁶⁷

Bu yıllarda sayısız insanın hayatına dokunan Elçibey’in düşünsel ürünlerinden faydalanma fırsatı bulan insanlar çoğunlukla bir ömür onun yanında mücadele etmeye karar vermiş, onun öncülüğünde Azerbaycan Türklüğü davasına kenetlenmişlerdir. Elçibey’i kafe toplantılarının birinde tanıma fırsatı yakalayan ve Elçibey ideallerine gönül veren, Azerbaycan’ın ünlü bestecilerinden Prof. Dr. Cavanşir Guliyev, Elçibey’in kendisinin hayatında bıraktığı izleri böyle kaleme almıştır:

*“...Elçibey’le tanıştığımdan beri artık benim vatanım Sovyet Azerbaycanı değildi. Benim vatanım tüm Türkistan oldu! M. Resulzade’yi tanıdım! Türk’ün şanlı tarihi benim tarihim oldu! Türk’ün müziğı de benim müziğim oldu! Özüm de Türk oldu! Özüme döndüm! Saza döndüm! Dede Korkut’a döndüm! Kendime yeni bir tar aldım!.. Bana soluk geldi, bana nefes geldi, heves geldi, arzu geldi. Yeni yazılar yazmak istedim! Ve yazdım! Benim müzik kaderimdeki ‘kırılma noktası’ 1972 yılında bestelediğim ‘1. Telli kuartet’in 2. Bölümüyle 3. Bölümünün arasından geçiyor! Çünkü Ebülfez Bey beni ‘uykudan ayılttığında’ kuartetin iki bölümünü çoktan bestelemiştim. 3. Bölüm benim müzik kaderimi değiştirdi, bana başarılar getirdi, beni Dünya’da dolaştırdı! Ve sonra tüm eserlerim 1. Kuartetin 3. Bölümünün ‘kumaşından’ türeyip, E. Elçibey’in mefkuresinden beslendi! Böylece Elçibey benden bestekar ‘yarattı’. Benim jenerasyonumdan olan birçok yazar, şair, ressam sanattaki başarılarını Elçibey ideasına borçludur ve onlar bunu saklamıyorlar. Bu, bir siyasetçinin sanata yaklaşımının ve etkisinin parlak örneğidir!”*¹⁶⁸

5 Kasım 1972 tarihinde Azerbaycan KGB Başkan Yardımcısı’na Elçibey’le ilgili geniş bir rapor iletilmiş, kendisinin kafelerde gerçekleştirdiğı buluşmalar da bu

¹⁶⁷ E. Siyablı, a.g.e., s. 19.

¹⁶⁸ **Savalanda Görüşenedek, BEY!**, Ed. Adalet Tahirzade, Nurlar Neşriyyatı, Bakü, 2017, s. 60-61.

raporda yerini almış ve Elçibey'den bu raporda “*Azerbaycan gençlerinin gayri resmi lideri*”¹⁶⁹ diye bahsedilmiştir. Elçibey'in liderlik rolü kendisini seven-sevmeyen herkes tarafından kabul edilmiş, mücadele arkadaşları kendisinin liderlik özelliklerine hayranlıkla vurgu yapmış, kendisini genç yaşlardan itibaren önder olarak kabul etmişlerdir.¹⁷⁰ Özetle Elçibey henüz 30'lu yaşlarından itibaren Azerbaycan gençlerinin lideri olarak anılmıştır.¹⁷¹ Türk Dünyası'nın ulusal varlığına kasteden “Sovyet İmparatorluğu”na karşı savaşmayı görev edinmiş olan Elçibey, henüz gençlik yıllarında Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin yarınlara önderlik etmeyi, Azerbaycan'ın devlet başkanı olmayı hedeflemiştir. Bu arzusunu dile getirmekten çekinmeyen Elçibey'in niyeti kendisi aleyhinde KGB'ye verilen başka ifadelerde de yer almıştır.¹⁷²

Elçibey kurduğu teşkilatın faaliyetine ülkenin önemli vatansever aydınlarının katılımını sağlamayı amaçlamış, başlarda teşkilatla ilgili bilgi vermeden hedefe yönelik ilişkiler kurmayı planlamış ve bu kapsamda belirli ölçüde başarı elde etmiştir. Sonraki aşamada Hudu Memmedov, Ziya Bünyadov, Bahtiyar Vahapzade, Süleyman Aliyarov, Nezir Aliyev, Nureddin Rzayev gibi aydınların teşkilatın yönetim kademesine getirilmesi hedeflenmişse de başarılı olunamamıştır. Hatta Elçibey Nezir Aliyev'e böyle bir teşkilat kuracakları takdirde onun rehberlerinden olmak isteyip istemeyeceğini sormuş, karşılığında Nezir Bey bu işlerin düşündükleri kadar kolay olmadığını ama Hudu Memmedov uygun görürse elinden geleni yapabileceğini söylemiştir. İnsanların totaliter SSCB yönetiminden çekiniyor oluşları Elçibey'e göre bu konuda başarıya ulaşılamamasının başlıca nedeniydi.¹⁷³

¹⁶⁹ F. Gezenferoğlu, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁷⁰ E. Siyablı, **a.g.e.**, s. 11, 18.

¹⁷¹ Müşfig Elesgerli, “Esl Demokratiya Türkçülükden Keçir”, **Cümhuriyet**, 02-08 Haziran, 2002, s. 17.

¹⁷² A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 25.

¹⁷³ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 175-176.

2.5. Elçibey'in Tutuklanması

2.5.1. Tutuklanmaya Götüren Süreç

Öğrencilik yıllarından itibaren KGB'nin göz hapsinde olan Elçibey, öğretim üyeliği yaptığı dönemde KGB'nin yakın takibine maruz kalmış, sıkı ve devamlı takipte tutulması için özel bir grup ayrılmıştır. Tutuklanana kadar devam eden sıkı kontrol Elçibey'in zaten kolay olmayan hayatını daha da zorlaştırmış, aynı zamanda kasıtlı olarak oluşturulan yapay engellerle baş etmek zorunda kalmıştır. Kiracısı olduğu evlerden sık sık sebepsiz yere çıkarılması, gittiği yerlerde çeşitli sorunlarla ve tehlikelerle karşılaşması, tehdit edilmesi onun mücadele azmini yıpratamamışsa da insanların mücadeleden çekinmemeleri adına birçok şeyi saklamaya sevk etmiştir. Takip edilmek artık yaşamının bir parçası olmuş, zamanla bu durumu yadırgamamaya başlamıştır. Öyle ki birkaç kere takip edildiği araçlardan onu gideceği yere götürmelerini bile istemiştir: ¹⁷⁴

“Bir keresinde de beni KGB'ye çağırdıkları zaman arabaya yaklaştım ve ‘beni ‘deniz kenarı’na’ götürebilir misiniz?’ diye sordum? ¹⁷⁵ Bu sefer yalnızdı. Oturmamı söyledi. Arabaya oturup KGB'ye gittim. Üç manat verdim. Misafiri olmamı teklif ettiyse de parayı koltuğun üzerine bırakıp gittim. Her ikimiz gülümsedik. Şunu da söyleyeyim ki insanlar da arabalar da sık sık değişiyordu. Çok uzun süre izlendiğinde insanın bu yönde duygusu geliyor; izlenen ve izleyen arasında gıyabi bir ilişki oluşuyor. Bunlar birbirini kaybedince her ikisi rahatsız oluyor. Henüz öğrencilik yıllarımdan beri takip edildiğimden bu duruma bir nevi alışmıştım. Takip edilmeyince istemeden de olsa rahatsız oluyordum. Bu mesele benim hayatımın ağırlı-acılı, acıklı-sevinçli romantizmidir.”¹⁷⁶

Elçibey Mısır'dan geldikten sonra satın aldığı daireyi, 1969 yılında evlenen arkadaşı Malik Mahmudov'a bırakarak kirada kalmaya başlamıştır. Kendisi kirada kalmasına rağmen evi her zaman ihtiyacı olan arkadaşları ve öğrencileri için umut kapısı olmuş, bu evler hep kalabalık ortamlarıyla hatırlanmıştır. 1973'ten itibaren

¹⁷⁴ E. Elçibey, **Bu Menim Taleyimdir**, s. 159-160

¹⁷⁵ KGB'nin binası deniz sahilinde yerleştiği için, ismini telaffuz etmemek adına KGB'ye “deniz kenarı” demişlerdir.

¹⁷⁶ E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 166-167

ağabeyi Murad'ın kızı Seadet Memmedova üniversite sınavlarına katılmak için Bakü'ye gelmiş ve tutuklanana kadar amcasına refakat etmiştir. Aynı zamanda Elçibey'in dayısının oğlu Seyfeddin Ahmedov, ADU'da eğitim aldığı için onlarla birlikte yaşıyordu. Seadet Hanım birlikte yaşadıkları süre zarfında Elçibey'in eve geç saatlerde geldiğini, geceleri uyumadan sabahlara kadar çalıştığını, genel olarak da çok az uyuduğunu belirtmektedir. Özellikle hafta sonları ve geceleri, misafiri eksik olmayan evde her zamanki gibi gece geç saatlere kadar konuşulan esas konu Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve birleşmesi olmuştur.¹⁷⁷

1973'ten 1975 senesine, tutuklanma sürecine kadar amcası Elçibey'le birlikte yaşayan Seadet Hanım, bu iki senede 18 kiralık ev değiştirdiklerini hatırlıyor. Ev sahipleri çeşitli bahaneler üreterek bazen bir aydan daha az, bazen birkaç ay yaşadıkları evlerden çıkmalarını istiyor, kimi zaman eşyalarını yerleştiremeden evi boşaltmak zorunda kalıyorlardı. Bir defasında yine ani bir şekilde evden çıkarılınca zor durumda kalmış, ev bulana kadar Elçibey'in arkadaşı, şair Dilsuz Mustafayev onları misafir etmeyi teklif etmiş, bir ay boyunca Elçibey ve Seadet Hanım Dilsuz Bey'in evinde kalmışlardı. Elçibey göz altına alındığında ifadesine başvurulmuş Dilsuz Bey, bu olayı böyle anlatmıştır:

*“Bizim normal tanışmamız (buna aydın tanışıklığı da denilebilir) 1974 yılının Temmuz-Ağustos aylarında gerçekleşen bir olay sonucunda aile dostluğuna dönüştü. Onu kiracı olduğu evden çıkarmışlardı; daha doğrusu, eşyalarını koridora atmışlardı. O da kardeşinin kızıyla birlikte ev arıyordu. Ev bulamadı. Onları sokakta bırakamazdım; evimizde misafir ettim. Sonra bir ev bulup gittiler. O bir aylık süre zarfında Ebülfez oldukça sinirliydi. Çoğu zaman eve gelmeye utanırdı. Gündüzleri ev bakıyordu. Onlara yaptığımız iyiliğin karşılığında kardeşinin kızı bize köyden armağan gönderdi (elma, ceviz ve s.). Böylece aile dostu olduk.”*¹⁷⁸

Elçibey'in manevi ve psikolojik açıdan nasıl yıpratıcı bir süreç geçirdiği hakkında Dilsuz Bey'in ifadesinden de çıkarımda bulunabiliyoruz. Fakat bu tür zorluklar ve aksilikler Elçibey'i yıldırmıyor, aksine mücadele azmini daha da şiddetlendiriyordu. Seadet Hanım tüm bu olumsuzluklara rağmen yine amcasının, evde çok sevecen, sıcakkanlı, anlayışlı ve sabırlı davrandığını, yoğun programının

¹⁷⁷ Seadet Memmedova, Bakü, 2 Şubat 2020, kişisel görüşme.

¹⁷⁸ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 30.

içine zaman zaman yeğenin dersleriyle ilgilenmeyi, tiyatroya, operaya ve gezmeye götürmeyi de sığdırdığını ifade etmektedir.¹⁷⁹

Keleki Jeoloji İdaresi'nde çalışan Novella Ceferova ve Vilen Applebaum'un köyde tanışarak arkadaşlık kurduğu Elçibey, 1974 senesinin eylül ayında bu çiftin Bakü'deki tek odalı evlerine¹⁸⁰ taşınmıştır. Novella Hanım ve Vilen Bey 1974 yılında tayinleri dolayısıyla Beylegan'da çalıştıklarından boş kalan evlerini oturması için Elçibey'e teklif etmişler. O da yeğeni Seadet Hanım ve kuzeni Seyfeddin Bey'le birlikte bu eve taşınmıştır. Perdeyle ikiye ayrılmış odanın bir tarafında Seadet Hanım, diğer tarafında ise Elçibey ve dayısının oğlu Seyfeddin kalıyordu. Bu ev Elçibey'in tutuklanmadan önce oturduğu son ev olacaktı.¹⁸¹

1971 yılında özellikle ideolojik aşılamanın yüksek olduğu tarih, hukuk, felsefe, bilimsel komünizm gibi bölümlerde eğitim veren öğretmenlerin Komünist Parti üyesi olmaları bir zorunluluk durumuna gelmiş, komünist olmayanların işten atılması şartı getirilmişti. Elçibey önce partiye üye olmak istemese de faaliyet zemini açısından üniversitenin sunduğu ortamdan da vazgeçmek istemiyordu. Aynı kürsüde çalıştığı öğretmen arkadaşı Neriman Hasanzade Elçibey'e, partiye üye olması için ısrarla teklifte bulununca nasıl olsa tutuklanacağını söyleyen Elçibey'i Neriman Bey, tutuklanırsan bile komünist gibi tutuklanacaksın; komünist tutuklamak için Komünist Partisi Merkezi Komitesi işe müdahil olmak zorunda kalacak ve bundan tüm dünya haberdar olacak diyerek ikna ede bilmiştir.¹⁸²

Bu dönemlerde arkadaşlarıyla olduğu gibi ailesiyle de arasında geçen diyaloglardan görüldüğü üzere Elçibey'in tutuklanacağı artık kuvvetle muhtemeldi. Annesi ve kardeşleri kendisinin evlenmesi için sık sık teklifte bulunsalar da Elçibey, her an tutuklanabileceğini ve dolayısıyla evlenmesinin söz konusu olmadığını, ailesinin de buna hazırlıklı olması gerektiğini her zaman söylüyordu. En son 1974 yazında Keleki'de dayısı Ferruh Bey'in, tuttuğu tehlikeli ve zor yoldan geri dönmesi ve evlenmesi yönünde verdiği tavsiyelerin karşılığında Elçibey, ailesine yolundan

¹⁷⁹ Seadet Memmedova, Bakü, 2 Şubat 2020, kişisel görüşme.

¹⁸⁰ Besti Bağirova sokağı, 14 numaralı bina, kat 5, daire 32.

¹⁸¹ Seadet Memmedova, Bakü, 2 Şubat 2020, kişisel görüşme.

¹⁸² E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 34.

dönmeyeceğini, büyük bir olasılıkla tutuklanacağını bildirmiştir. Böyle olası bir durumda ise sabırlı ve temkinli davranmalarını öğütlemiştir.¹⁸³

Çalışmalarını sürdürmekte ısrarcı olan Elçibey'i KGB artık doğrudan uyarmaya başlamış, rektörlüğe Elçibey'in devlet aleyhinde teşkilat kurduğuna dair bilgi göndermişti. ADU rektörü Prof. Dr. Faik Bağırzade, rektör yardımcısı Prof. Dr. Elövset Abdullayev'den bunun doğru olup olmadığını, Elçibey'e sormasını istemişti. Kendisine bir dönem öğretmenlik yapmış olan Elövset Abdullayev'i böyle bir teşkilatın olmadığına inandıran Elçibey, 1992 yılında yazdığı özgeçmişinde bu olayı anarak yalan söylemek zorunda kaldığı için Elövset Hoca'dan özür dileme nezaketinde bulunmuştur.¹⁸⁴ Yine o dönemde üniversitenin, Elçibey'in Moskova'ya 6 aylık staja gönderilmesi adına çıkardığı tayin kararı KGB'nin talimatı üzerine iptal edilmiştir.¹⁸⁵

Elçibey, birkaç kere iş ve ev teklif edilerek davasından vazgeçirilmeye çalışılmış ama kendisi Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Propaganda Şubesi İdeoloji Sekreterliği görevi teklifi gibi birçok teklifi geri çevirmiştir.¹⁸⁶ 1974 yılında üç kez KGB'ye çağrılmış, ifadesine başvurulmuş, öğrenciler arasında anti Rus, anti Sovyet propaganda yürüttüğünden, 6 aylık süreç içerisinde faaliyetini durdurmazsa hapsedileceği söylenmiştir. Elçibey'in KGB'ye çağrıldığı artık etrafta da konuşulmaya başlanmıştır. Öğrencilerinin bu olayla ilgili sorusuna karşın derste açıkça kendisini korkutmaya çalıştıklarını, yolundan dönmeyeceğini söyleyerek adeta SSCB'ye meydan okumuştur.¹⁸⁷

Tutuklanma sürecinin hemen öncesinde oluşan manzarayı daha net görebilmek adına Elçibey'in üniversite hocalarının biriyle olan diyalogunu kısaltılmış biçimde aktarmayı uygun görüyoruz. 1974'ün sonlarına doğru ADU Tarih Fakültesi'nin SSCB Tarihi Kürsü Başkanı Prof. Dr. Aslan Atakişiyev, Elçibey'i odasına çağırarak “*Seni hapsedeceklerini biliyor musun?*” diye sormuş, Elçibey'in “*Biliyorum.*” yanıtına, “*O halde niçin böyle yapıyorsun?*” diye karşılık verince Elçibey'in cevabı

¹⁸³ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 93-94.

¹⁸⁴ **a.g.e.**, Ed. M. Hacıyeva, C. 1, s. 93-97.

¹⁸⁵ **a.g.e.**, Ed. M. Hacıyeva, C. 1, s. 95-97.

¹⁸⁶ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 44.

¹⁸⁷ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 35.

“*Halk için!*” olmuştur. Aslan Hoca Elçibey’in kaldıramayacağı büyüklükte bir işi sırtlandığını ima ederek tek şartla hapsine engel ola bileceğini söylemiş, Sovyet hükümetinin lehine, Türkiye’nin aleyhine olmak üzere Elçibey’den birer tane makale yazmasını istemiştir. Elçibey böyle bir teklifin Aslan Hoca tarafından sadece KGB direktifiyle yapılabileceğini düşündüğü için açıkça Türkiye’ye sevgisini, Sovyetlere nefretini dile getirmemeyi uygun görmüş, bu alanda uzman olmadığını belirterek yazamayacağını söylemiştir. Aslan Hoca: “*Tabii ki yazabilirsin ama... O zaman makaleyi ben yazdırtayım, senin imzanla yayınlattırırım. Ben onlara, bizim eleştiri ve tedbirlerimiz sonucunda senin değiştiğini, fakültemizin seni himayesine aldığını söylerim.*” demiş ve bunun üzerine tutumunu açıkça belirtmek zorunda kalan Elçibey: “*İlginiz için çok teşekkür ederim Aslan Hocam ancak ben hiçbir zaman SSCB’yi öven, Türkiye’yi kötüleyen makale yazmam.*” diyerek son sözü söylemiştir.

188

Elçibey’i yolundan döndürmek için atılan adımlar sonuç vermeyince 1974 yılının sonunda kendisi ve bazı arkadaşları KGB’ye çağrılarak ifadeleri alınmıştır. Elçibey’le birlikte birçok kişinin tutuklanacağına dair haberler dolaşmaya başlamıştır. Malik Mahmudov’un teklifiyle, KGB’nin ulaşması durumunda sakınca doğuracağını düşündükleri belgeleri ve Müsavat Partisinin programı temel alınarak yazdıkları gizli teşkilat programının bir nüshasını yakmışlardır. Elçibey’in elinde bulundurduğu diğer nüshanın da kendisi tarafından yakılmasını kararlaştırmışlar ve sorguda nasıl ifade vereceklerini belirlemişlerdir. Elçibey her şeyi tek başına üstleneceğini, arkadaşlarına ve öğrencilerine ifadelerinde mücadeleleri ve teşkilatlarıyla ilgili hiçbir bilgi vermemelerini tembihlemiş, gerektiğinde onu suçlamaktan çekinmemelerini söylemiştir.¹⁸⁹

1975 yılının ocak ayında arkadaşı Vasim Memmedeliyev’in Tiflis Devlet Üniversitesi’ndeki tez savunmasına katılan Elçibey, savunmanın ardından verilen kutlama yemeğinde Tiflis seferi boyunca kendisini 4 KGB ajanının izlediğini bilmesine ve tutuklanacağı neredeyse kesinleşmiş olmasına rağmen Türklük ve Birleşik Azerbaycan konularını kapsayan bir konuşma yapmış, bu konuşması KGB

¹⁸⁸ E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 169-170.

¹⁸⁹ E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 176-177.

tutanaklarına geçmiş, aleyhinde verilen ifadelerden biri olarak mahkemede dillendirilmiştir.¹⁹⁰

Elçibey'in Tiflis'te olduğu 16 Ocak sabahı yeğeni Seadet Hanım ve kuzeni Seyfeddin Bey'le birlikte yaşadığı Bakü'deki evinde KGB yarbayı İ. Selimzade başkanlığında arama yapılarak tutanak tutulmuştur. Kitap dolabında ve yazı masasının üzerinde bulunan çeşitli kitap, resim ve yazılı kağıtlara el koyulmuştur. Elçibey'in kendi el yazısıyla yazılmış *“Birliğin üyelerine. İlk söz”*, *“Azerbaycan'ın birleştirilmesi üzerine düşünceler”*, *“Yurdun bağımsızlığı ne demektir?”* adlı makalelerinden buldukları bazı sayfaları ve kendi yazdığı birkaç şiiri bulup götürmüş, delil olarak soruşturmaya dahil etmişlerdi. Sorguda Elçibey'in aleyhine kanıt olarak kullanılan yazılardan biri de kitaplarının arasında buldukları Hüseyin Nihal Atsız'ın, oğlu Yağmur Atsız'a yazdığı mektubun Rusça el yazılı kopyası idi. Aynı gün Elçibey'in Keleki'deki baba evi de aranmış, fakat oradan aleyhinde delil olarak kullanılabilecek herhangi bir belge veya nesne bulunamamıştır.¹⁹¹

2.5.2. Tutuklanma Süreci

Uzun süren takip ve tetkikler sonrası KGB, Elçibey'i tutuklama kararı almış, 17 Ocak 1975 yılında Elçibey, yargılanmak üzere KGB tarafından hapsedilmiştir. Elçibey'in takip, yargılanma ve tutukluluk süreçlerini kapsayan dönemi “Bütöv Azərbaycan Yolunda” kitabıyla kendi kaleminden okuma fırsatı buluyoruz. Bu kitapta belirttiğine göre Elçibey, Tiflis'ten sabah saatlerinde Bakü'deki evine döndüğünde dayısının oğlu Seyfeddin Ahmedov, önceki günün sabahı KGB görevlilerinin evde arama yaptığını, bazı yazı ve belgelere el koyup, komşuların şahitliğinde tutanak tutup gittiklerini bildirmiştir. Bu haberi duyan Elçibey, artık işin sonuna gelindiğini anlamış, sakin ve soğukkanlı bir şekilde kendisini takip eden ve daima binanın önünde bulunan arabanın yine orada olduğunu teyit ettikten sonra evin dinleniyor olabileceğini düşünmüş, bu nedenle Seyfeddin Bey'le, söyleyeceklerini kağıda yazmak kaydıyla iletişim kurmuştur. Elçibey'i o an en çok endişelendiren,

¹⁹⁰ E. Elçibey, *Bütöv Azərbaycan Yolunda*, s. 166.

¹⁹¹ E. Elçibey, *Bütöv Azərbaycan Yolunda*, s. 163, 167.

kendi yazı ve belgeleriyle birlikte saklamış olduğu teşkilat programının KGB'nin eline geçmiş olması ihtimali idi. Öyle ki Seyfeddin Bey'den yatak-yorgan yükünün altındaki bavula dokunmadıklarını öğrenince, ilerleyen dönemlerde bu olayı hatırlarken *“Tutuklanacağımı bilmeme rağmen buna çok sevindim.”* diyecektir.¹⁹²

Bakü'deki evin yanı sıra Keleki'deki evde de arama yapılmasıyla durumun ciddiyetini fark eden ve bir gün önce Bakü'ye gelen ağabeyi Almurad Bey de oradaydı. Elçibey ağabeyi ve kuzeninden balkona çıkarak etrafta birileri var mı diye bakınmalarını istemiş, o sırada yorgan yükünün altına sakladığı eski bavulun içinden kendi yazı ve makalelerini, belgelerini ve teşkilat programını çıkararak banyo sobasında yakmış, külünü Seyfeddin Bey'e vererek dışarıdaki çöp kutusuna atmasını ve binanın çevresinde komşuların dışında birilerinin olup olmadığını kontrol etmesini istemişti. Elçibey KGB'nin eline geçerse birçok insanın hapsine yol açabileceğini düşündüğü yazı ve belgeleri imha edince Seyfeddin Bey'e son olarak bunları yazdı: *“Şimdilerde telefon açarlar. Geldiğimi ve oraya bizzat gideceğimi söyle.”* Bundan sonra yola çıkmak üzere hazırlanmaya başlayan Elçibey'in o anki duygu ve düşüncelerini kendi cümleleriyle aktarmak yerinde olacaktır:

*“Banyoya girip yıkandım, tıraş oldum, giysilerimi ütüledim, giyindim ve kravatımı bağlarken Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin baş savcısı Firidun İbrahimli aklıma geldi. İdam öncesi derli toplu giyinmiş ve kravatını bağlarken ona bunu neden taktığını sorup; zaten birazdan asılacağını belirtmişlerdir. O da karşılığında: ‘Her halükarda düşman bizi sinmiş olarak görmemelidir.’ demiştir.”*¹⁹³

Üniversitede sınavı olan Elçibey, ağabeyi Almurad Bey'den üniversiteye kadar ona eşlik etmesini istemişti. Yolda kardeşine kendisini bugün tutuklayacaklarını, 6-7 yıllık bir cezaya çarptırabileceklerini söylemiştir. Almurad Bey'e köye geri dönmesini, kendisi için kimseye minnet etmemelerini, özellikle annesinin rica veya minnet için Bakü'ye gelmesine hiçbir şekilde izin vermemesini tembih etmiştir. Ağabeyinin yanından ayrılarak üniversiteye giden Elçibey, buradaki dolabında bulundurduğu ve KGB'nin eline geçmesinin sakıncalı olacağını düşündüğü materyallerin bir kısmını yırtarak çöpe atmıştır. Sınav bittikten sonra gizli

¹⁹² E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 166-167.

¹⁹³ E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 167

teşkilatın üyesi olan öğrencilere tek-tek talimatını vererek taksiye binip KGB'ye gitmiş ve bugünden itibaren tutukluluk süreci başlamıştır.¹⁹⁴

Tutuklanmasına götüren sürecin karar aşamasını kendisi böyle anlatmıştır: *“Tabii ki KGB’de de iyi insanlar vardı. Beni elbette savunmamakla birlikte canavarlar gibi üzerime üşüşmüşlerdi ama tutuklanmamla ilgili ayrı ayrı zamanlarda bir ay ara verip yeniden oylama yaptıklarını ve ilk seferinde bunu onaylamadıklarını öğrenmiştim. Belirli güçler tutuklanmama razı olmamışlardı. Sonradan faaliyetimi artırmam dolayısıyla beni daha fazla savunmamışlardı. Beni birkaç defa çağırımlarına rağmen faaliyetimi durdurmadığımı görünce beni savunanlar da aciz kalmışlar. Oy sayısı 7 aleyhine, 27 lehine olacak şekilde belirlenmişti. Oy çokluğuyla tutuklanmama karar verilmiş. Ama bazı kişilerin rağbetini hissediyordum. Görüldüğü kadarıyla onlar da benim yazdıklarımı okudukları zaman doğru söylediğimi anlamışlardı.”*¹⁹⁵

2.5.3. Elçibey KGB Zindanında

17 Ocak 1975 tarihinde gözaltına alınan Elçibey, sorgulanmak üzere 6 ay KGB hapishanesinde tutuldu. Aynı zamanda arkadaşları ve öğrencileri de ifadelerine başvurulmak üzere çağrıldı. Elçibey tutuklanacağı takdirde dava arkadaşlarına her şeyi tek başına üstleneceğini, ifadelerde teşkilatın varlığını kabul etmemelerini, gerektiğinde kendisinin aleyhine ifade vermekten çekinmemelerini önceden tembihlemişti. Kendisi sorgusunda tüm suçu üstlenmesine rağmen Vitali Krasilnikov başkanlığındaki KGB, Azerbaycan’da örgütlü bir şekilde ideolojik tahribat yürütüldüğünü merkez Moskova’ya kanıtlayabilmek adına Elçibey’le birlikte birçok aydın ve öğrencinin tutuklanması için çaba gösteriyordu.¹⁹⁶ Elçibey kendisinin ifade ettiği bu gelişmeleri şöyle değerlendiriyordu:

“KGB’de kötü davrananlar, tutuklama taraftarı olanlar da vardı. En kötüsü de benle birlikte öğretmen arkadaşlarımdan, yakın dostlarımdan, öğrencilerimden bazılarını da tutuklamak istiyor oluşlarıydı. Takriben 10-15 kişiyi tutuklamak istiyorlardı. Bense tek başıma tutuklanmayı hedefliyordum. Her şeyi benim yaptığımı

¹⁹⁴ E. Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, s. 168-169.

¹⁹⁵ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 44.

¹⁹⁶ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. 2, s. 236.

söyledim ve tüm sorumluluğu üstlendim. Hatta bana tek başına tutuklanmayı planlıyorsun ama bu olmayacak diyorlardı. İş sıkı tutuyorlardı. Sonra bunun önüne geçildi. Görüldüğü kadarıyla üst kademelerdekilerin de etkisi olmuştu.”^{197 198}

KGB görevlileri bilgi edindikleri teşkilat ve program hakkında devamlı sorular sormuş, Elçibey’den bununla ilgili konuşmasını istemişlerdir. O ise böyle bir teşkilat ve programın varlığını kesin bir şekilde reddetmiştir.¹⁹⁹ Sorguda yüzlerle öğrenciyi zaman, mekan dinlemeden, Sovyet devletinin ve Rus halkının aleyhine konuşarak baştan çıkarmakla itham edilen Elçibey’e, kendisinin Azerbaycan’da neden olduğu ideolojik tahribatı ABD’nin milyonlarca dolarla yapamayacağı bildirilmiştir. Cumhuriyetini tüm SSCB’ye rezil etmekle, cumhuriyetinin yöneticilerini Moskova’ya karşı mahcup etmekle suçlanan Elçibey’e, annesini, kardeşlerini, akrabalarını zor durumda bıraktığını söyleyerek kendisinin arkadaşlarını, öğrencilerini, yoldaşlarını zindanlarda çürütmekle, Sibiry’a sürmekle tehdit etmişlerdir.²⁰⁰

Elçibey KGB zindanında kaldığı sürede psikolojik baskılara maruz kalmışsa da sorgulamalarda hiçbir fiziki işkenceye tabi tutulmadığını, hatta çay ve sigara içtiklerinde kendisine de teklif ettiklerini fakat kabul etmediğini kaydetmiştir. Sorgu esnasında sık-sık odasına gidip düşünmesi, suçunu itiraf etmesi için 3 gün mühlet verdiklerini söyleyen KGB elemanlarına: “*Sonunda KGB, Bakü’de bana bir oda tesis etti. Kiralarda yaşamaktan bıkmıştım.*” diyerek espri yapıyor, bu espri karşısında sorguyu yürüten ekip de gülüyordu.²⁰¹

Elçibey, KGB’nin tam olarak kendisinin ve teşkilatının hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğunu kesinleştirmek için onların soru sormalarını beklediğini, bazen sadece sustuğunu, bazen itirafname diye masala benzer bir şeyler yazıp verdiğini ve

¹⁹⁷ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 45.

¹⁹⁸ 1969 yılında Azerbaycan KP MK Genel Sekreterliği görevine getirilen Haydar Aliyev, ilerleyen yıllarda Sovyet İttifakı KP MK Siyasi Bürosu üyesi olmayı hedeflediğinden, sorumluluğu altında olan Azerbaycan’da Komünizm dışında herhangi bir ideolojik yapılanmanın söz konusu olmadığını, SSCB yönetimine kanıtlayabilmek adına V. Krasilnikov ile karşı karşıya gelmiştir. Aynı zamanda çeşitli bürokratik kademelerde görev yapan vatanseverlerin girişimleriyle geniş kapsamlı tutuklamaların ve sürgünlerin gerçekleştirilmesi engellenmiştir.

¹⁹⁹ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 170.

²⁰⁰ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 164-165.

²⁰¹ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 164.

onların da yırtarak bize masal değil cinayetlerini yaz dediğini belirtmiştir.²⁰² KGB görevlilerinin bu itirafnameleri masal diye nitelendiriyor olmalarında şüphesiz Elçibey'in henüz KGB tarafından hapsedilmeden önce verdiği yazılı ifadelerin de etkisi vardı. Elçibey'in 1974 yılının 25 Kasım'ında yazılı olarak verdiği bir ifadede Azerbaycan'ın bağımsızlığı bağlamında, anti Sovyet görüşüyle ilgili herhangi bir nüansa yer vermediği görülmektedir:

"E. Aliyev: İfade vermem talep edilen meselelerle ilgili aşağıdakileri söyleyebilirim: Ben Turancılığın ne olduğunu, nerede doğduğunu, pantürkistlerin politikalarını, bu konuda bana soru soran öğrencilerime derslerimde açıklayıp, onların ideallerinin nelerden ibaret olduğunu çözümleyerek göstermeye çalıştım.

*Ben Azerbaycan'ın bağımsızlığı meselesi hakkında konuşurken Güney Azerbaycan'ın sömürgelelikten kurtulup Sovyet Azerbaycan'ı ile birleşmesini arzu etmiş, böyle bir arzunun öğrencilerimde de olmasını istemiştım. Çünkü Güney Azerbaycanlılar İran'daki şah yönetiminin çok ağır zulmü altındadırlar. Onların bağımsızlığına kavuşup Sovyet Azerbaycan'ıyla birleşmesi benim için en büyük ideallerden biridir."*²⁰³

28 Ocak tarihinde verdiği yazılı ifadesinde ise Elçibey, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve Turan Devleti'nin kurulmasını dilediğini beyan etmiştir. Aradaki süreçte Elçibey KGB'nin kendisinin söylevleri ve çalışmalarıyla ilgili yeterince bilgi sahibi olduğu kanısına vardığından, ideolojik pozisyonunu daha fazla saklama gereği duymadığı çıkarımı yapılabilir. 28 Ocak tarihli bu ifadeleri mahkemede ona yöneltilen esas suçlamalardan olmuştur: *"Ben Azerbaycan'ın bağımsız olmadığını, onu Rusya'nın egemenliğinden çıkarıp, vahit devlet kurmamız gerektiğini anlattım. Azerbaycan'da bağımsız devlet kurulduktan sonra Türk dilli halkları birleştirip vahit Turan Devleti yaratmak gerekir."*²⁰⁴

Elçibey'i 6 ay boyunca alıkoyan KGB, 3 ay boyunca kendisini sorgulamaya tabi tutmuş ve 19 Mart tarihinde sorgulama süreci sonlandırılmıştır. Azerbaycan SSC Cinayet Yasası'nın 67: *"Milli ve ırki hukuk birliğini bozma"* ve 188-1: *"Kasıtlı olarak Sovyet devleti ve sosyal yapısını lekeleyen uydurmalar yazma"* maddeleriyle

²⁰² E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 165.

²⁰³ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 28-29.

²⁰⁴ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 179.

resmen sanık ilan edilen Elçibey, kendisine avukat atanmasına razı olmamasına rağmen devlet Elçibey'e bir avukat atamıştır.²⁰⁵

2.5.4. Duruşma Süreci

Ebülfez Elçibey'in yargılanma sürecinin, 22 Nisan 1975 tarihine tayin edilen ilk duruşması; Lenin'in doğum gününe denk gelmesi ve devamında da 28 Nisan, 1 Mayıs, 9 Mayıs resmi tatil günleri olması dolayısıyla 11 Mayıs'a ertelendi. Fakat ertelenme kararı duruşma saatinden hemen önce alındığından akrabaları, arkadaşları ve öğrencileri Yüksek Mahkeme'nin önüne toplanmıştı. O anları Elçibey'in ağabeyi Murad Bey böyle hatırlıyor:

*"... Onu KGB'nin kapalı arabasında getirdiler. İçeriye kimseyi almadılar. Her taraf KGB elemanlarıyla sarılmıştı. Hatta polisler de vardı. Onlara yardım için gelmişlerdi. Öğrencilerin sesleri birbirine karışmıştı. Mahkemenin önüne çok sayıda insan toplanmıştı. KGB çalışanları üniversiteyi arayıp, gelip öğrencileri almaları için talimat verdi."*²⁰⁶

Elçibey'in mahkemesinin 11 Mayıs'a tayin edilen ilk duruşması Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi'nin Cinayet İşlerinden Sorumlu Mahkeme Heyeti başkanlığında, SSC Yüksek Mahkeme binasının 30 kişi kapasiteli bir salonunda gerçekleştirildi. Yargıç Hasan Aliyev, devlet ittihamcısı²⁰⁷ Yamen Yusifov, ADU'yu temsil eden içtimai ittihamcı²⁰⁸ Prof. Aslan Aslanov'du.^{209 210} İlk duruşma yarım kapalı olarak gerçekleşti; salona Elçibey'in annesi ve kardeşleriyle birlikte yakınları, öğretmen arkadaşları, az sayıda öğrencisi de kabul edildi. İçeri alınmayan öğrenciler mahkeme binasının etrafını duruşma boyunca sarmışlardı. Duruşma başladıktan sonra Elçibey, annesi Mehrinisa Hanım'ın orada bulunmasını istemediği için duruşma salonundan çıkarılmasını mahkeme heyetinden rica etmiş, aksi takdirde

²⁰⁵ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 31.

²⁰⁶ Murad Bey, **a.g.e.**, s. 103.

²⁰⁷ Savcı.

²⁰⁸ Sanık hakkında mahkemede olumsuz referans vermek üzere gönüllü olan veya olumsuz referans vermesi için devlet tarafından sıkıştırılan kişi.

²⁰⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 31.

²¹⁰ Prof. Aslan Aslanov duruşmaya içtimai ittihamcı olarak katılmış olmasına rağmen Elçibey aleyhine beyanlarda bulunmamış, aksine yapmış olduğu konuşmalarla kendisine destek olmuştur.

ifade vermeyeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Mehrinisa Hanım, salondan çıkmak zorunda kalmıştır.²¹¹

5 gün süren duruşma boyunca mahkeme binasının etrafı, koridorları ve duruşmanın yapıldığı salon bir hayli hareketli ve gürültülü olmuştur. Duruşma günlerini herkese duyurmak için bir grup öğrenci bildiriler ve küçük afişler hazırlayarak dağıtmışlardı. Duruşmaya katılmak isteyen insanlar, özellikle öğrenciler mahkeme boyunca her gün binanın önüne gelmiş, ilk günlerde az sayıda öğrenci içeriye alınmıştır. Bu durum karşısında binanın etrafını çevreleyen öğrenciler, duruşmanın açık şekilde gerçekleştirilmesini talep ediyor, “*Ebülfez*”, “*Azatlık*”, “*Ebülfez Müellim’e azatlık*” gibi sloganlar atıyorlardı. Öğrencilerin sesleri duruşma salonuna kadar geliyordu. Aynı zamanda salona alınan öğrenciler de rahat durmuyor, Elçibey aleyhine şahitlik yapanlara sözlü şekilde sataşarak protesto ediyorlardı. Bu olay sonrasında böyle olayların yaşanmaması adına katılımcıların duruşmaya özel giriş belgesiyle alınmasına ve öğrencilerin duruşma salonuna alınmamasına karar verildi. Fakat bu karar öğrencilerle mahkeme heyeti arasındaki gerginliği artırdı ve itirazlara neden oldu. Gençler hınçlarını Elçibey aleyhine şahitlik yapan öğrencilerden almak istiyor fakat girişimleri askerler tarafından engellenmek istenince şiddetli arbede yaşanıyordu. Binaya girmek isteyen bir kız öğrenciye askerler tarafından yapılan kabalık bardağı taşıran son damla olmuş, binaya girmeyi başaran öğrencilerle askerler kavgaya tutuşmuş, bu esnada binanın birinci katındaki camlar ve merdiven korkuluğu kırılmıştı. Bu olayın ardından beklenmedik bir şekilde sıradaki duruşmanın 1. kattaki büyük salonda herkese açık bir şekilde yapılmasına karar verilmiştir.²¹²

Duruşmanın devam ettiği beş gün boyunca öğrencileri mahkemeye gelmekten caydırmak için türlü tedbirler alınsa da etkili olunamadığı aşıkardır. KGB’nin buraya toplanan öğrencileri listeye aldığı ve listeye alınan öğrencilerin üniversiteden kovulacağı söylentileri dolaşıyordu. Aynı zamanda KGB talimatıyla üniversite yönetiminin Yüksek Mahkeme’nin etrafını sarmış öğrencileri alması için görevlendirdiği fakülte dekanları, öğrencileri üniversiteden kovmakla tehdit ediyorlardı. Öğrencilerin pek çoğu bu tehditleri aldırmanın, yargılanma süreci

²¹¹ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 30.

²¹² E. Siyablı, **a.g.e.**, s. 33-37.

boyunca her gün mahkemeye gelmeye devam etmişlerdi. Duruşma süreci boyunca, özellikle kız öğrenciler yüksek düzeyde aktiflik sergilemiş, yaşanan tüm karışıklıklarda karşılaştıkları her türlü zorluğa ve tehdide göğüs germişlerdi. Burada Elçibey'in de sonradan duyduğunda çok etkilendiği bir olay vuku bulmuştur. Elçibey'in duruşmasının katılımcılarından olan öğrencisi Surhay Alibeyli, kız öğrencilerin başından geçen bu anlamlı olayı böyle aktarmıştır:

*“Bir defasında iki kişi kızlara yaklaşıp buraya neden toplandıklarını sordu. Kızlar, öğretmenlerinin duruşması nedeniyle geldiklerini söylediler. Bu iki kişiden biri öğretmeninizi kurtarmak için para lazım deyince, Kifayet isimli kız öğrenci parmağındaki nişan yüzüğünü çıkararak ‘Benim verebileceğim bir tek bu var, buyurun alın’ dedi. Bu, öğrencilerinin daha o zamanlar, Ebülfez Bey’e olan sonsuz sevgi ve saygılarının bir göstergesiydi.”*²¹³

Mahkeme boyunca Elçibey'in soğukkanlılığı, sakinliği, cesareti, gururu, o gün salonda bulunanların hayrete düşmelerine sebep olmuştur. Elçibey'e mahkeme heyeti büyük saygı göstermiş, kendisine hiçbir şekilde “sanık” diye hitap edilmemiş ve soy adıyla hitap edilmesinin yanında çoğunlukla Ebülfez Hoca diye hitap edilmiştir.²¹⁴ Mahkemede Elçibey'in KGB'ye vermiş olduğu ifadeler okunmuş ve Elçibey bazı düzeltmeler yaparak ifadelerini kabul etmiştir.

Mahkeme salonunu düşüncelerini ifade etmek adına bir platform gibi kullanan Elçibey, duruşmada Sovyetler Birliği'ne karşı, Sosyalizm ve Komünizm'e karşı propaganda yürüttüğünü, Rusçanın asimilatör dil olarak kullanıldığını, Azerbaycan'ın SSCB'nin sömürgesi olduğunu bildirdiğini, Azerbaycan halkının asimile edildiğini, Azerbaycan Türkçesi'nin sıkıştırıldığını söylediğini kabul etmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın sömürge durumundan kurtulup bağımsız olmasını istediğini ve İran işgalindeki Güney Azerbaycan'ın da özgürleşip Kuzey Azerbaycan'a birleşerek tek devlet olması gerektiğini, sonrasında Türk dilli halkların ve başlıca Türkiye'nin de katılımıyla Turan kurulmasını arzuladığını ve tüm bu konularda sohbetler düzenlediğini de itiraf etmiştir.²¹⁵

²¹³ Surhay Alibeyli, “Elçibeyin mehkemesi şahidlerin gözü ile”, **Gündem Heber**, 26-28 Kasım, 2010, s. 10.

²¹⁴ S. Alibeyli, **a.g.m.**, s. 10.

²¹⁵ E. Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, s. 179.

Duruşmada Elçibey aleyhine ifade veren profesörlerden biri kendisini, Türkçülük-Turancılık davasına adanmışlıkla itham etmiş, Sovyet karşıtlığıyla suçlamıştır. Duruşma salonunda bulunanlardan Bahtiyar Vahapzade, o anları böyle kaleme almıştır:

“Mahkemede Şarkiyat Fakültesi’nin profesörlerinden biri 2 saatlik konuşmasında Ebülfez Bey’in koyu milliyetçi, Turancı, Sovyet Rejimi düşmanı, Anti Leninci ve idealist olduğunu ispat etmeye çalışıyordu. Profesörün konuşmasından sonra yargıç Ebülfez Bey’e bu ithamlara cevap vermek isteyip istemediğini sorunca, Ebülfez Bey bunun için bana ne kadar süre veriyorsunuz diye sordu; yargıç yarım saat deyince Ebülfez Bey, ‘Lütfen o yarım saati de bu profesöre verin, yüreğini tamamen boşaltsın, kendini daha da rezil etsin.’ dedi. Ebülfez Bey tam hedeften vurmuştu. Çünkü gerçekten profesör kendi konuşmasıyla herkesin nefretini kazanmış, kendini rezil etmişti. Çünkü profesörün Ebülfez Bey’e yakıştırdığı milliyetçi, Turancı, idealist gibi sıfatlar her kesin gönlünce idi.”²¹⁶

Elçibey’in mahkeme süreci boyunca KGB’ye toplamda 30 ifade veren şahitlerin bir kısmı çeşitli bahanelerle duruşmaya katılmamış, yalnız yazılı olarak ifadelerini doğruladıklarını beyan etmişlerdi. Bir kısmıysa KGB’ye verdikleri ifadelerin tam tersi ifadeler vermiş, KGB’de onlardan zorla, korkutularak, şiddet uygulayarak Elçibey aleyhinde yalan ifade alındığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine yargıç KGB’ye, meselenin açıklığa kavuşması için sorgu göndermiş, KGB’den ise zor ve şiddet uygulamadığına, verilen ifadelerin gönüllülük esasında verildiğine dair yanıt gelmiştir.²¹⁷

Elbette KGB’ye verdikleri ifadeleri mahkemede onaylayıp Elçibey aleyhine şahitlik yapanlar da vardı. Bir kız öğrenci, bu şahitlerden Ferhat Vahabov’un mahkemedeki konuşmasının sonunda, Ebülfez Hoca’nın Sovyet aleyhinde konuştuğunu ve kendisinin Ebülfez Hoca’dan nefret ettiğini söylemesi üzerine ona sözlü hakarete bulunmuş, yargıcın bunu söyleyen kişinin kim olduğunu sormasına karşılık kendisinin söylediğini belirtmiş ve yargıç kızın salondan çıkmasını istemişti. Kız çıkarken boynuna bağlamış olduğu şalını açarak yargıcın önündeki masaya koymuş, Elçibey aleyhinde şahitlik yapanları kastederek: “Onlara verin de başlarına

²¹⁶ Bahtiyar Vahapzade, “Veten ve Millet Mecnunu”, **Yeni Müsavat** Özel Yayını No 4, Eylül, 2000, s. 3.

²¹⁷ S. Alibeyli, **a.g.m.**, s. 10; E. Siyabli, **a.g.e.**, s. 40.

bağlasınlar!” demiştir. Bu öğrenci kızın cesur tepkisi salondakileri şaşırtmış, herkeste unutamayacakları bir etki bırakmıştır. Tıpkı daha önce yaşanan “*nişan yüzüğü*” olayı gibi, bu olay da Elçibey’i derinden etkilemiştir.²¹⁸ Yaptığı konuşmayla salonun tepkisini toplayan F. Vahabov’un suçlayıcı ifadesine karşı Elçibey: “*Ferhad Vahabov’un ifadelerini onaylıyorum. Onun bana şahsi garezi yok. O doğruyu söylüyor. Bana inandı; benim etkim altına girdi. Onun hiçbir suçu yok.*”²¹⁹ açıklamasını yapmıştır.

14 Mayıs’ta duruşma sürecinin tamamlandığı duyurulmuş, aynı gün annesinin yazmış olduğu bağışlanma dilekçesini avukat mahkemeye sunmuş lakin Elçibey’in talebi üzerine dilekçe okunmamış ve tutanaklara geçmemiştir. Devlet ittihamcısı Elçibey’e 3 yıl hapis cezası talep etmiş, 15 Mayıs 1975 tarihinde hüküm okunmuştur. S. M. Kirov adına Azerbaycan Devlet Üniversitesi’nin Baş Öğretmeni, Tarih İlimleri Doktoru Ebülfez Kadirkulu Oğlu Aliyev siyasi görüşlerinden dolayı Azerbaycan SSC Cinayet Mecellesinin 67: “*Milli ve ırki hukuk birliğini bozma*” ve 188-1: “*Bile-bile Sovyet devleti ve sosyal yapısını lekeleyen yalan uydurmalar yayma*” maddeleri esasında 1 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılmıştır.²²⁰

1960-70 yıllarında birçok aydın, Sovyet Devleti aleyhinde konuşmaları ve milli görüşleri sebebiyle baskılara tabi tutulmuş, sorguya çekilmiş, takiplere maruz kalmıştır. Fakat hiçbiri siyasi suçlardan hüküm giymemiş, çoğunlukla statükocu yaklaşım sergilemişlerdir. Elçibey’in SSCB Azerbaycanı’nda 60’lı yıllardan sonra siyasi suçlardan hüküm giymiş ilk insan olması entelektüel ve akademik çevrede büyük yankı uyandırmıştır. Bu yıllarda tüm enerjisini Elçibey’in siyasi suçlu olarak hüküm giymesini sağlayarak SSCB yönetiminin takdirini kazanmaya harcayan Krasilnikov, sonralar Eski KGB Albayı ve sürecin şahidi olan Yasif Nesirli’ye önemli bir itirafta bulunmuştur:

“Biz üniversitede okuduğumuz yıllarda Elçibey, sürekli SSCB’nin dağılacığını söylerdi. Açıkçası buna hiç inanmıyordum. Fakat hayat Elçibey’in hepimizden akıllı olduğunu kanıtladı. V. Krasilnikov çoktan emekliye ayrıldı ve şimdi Moskova’da yaşıyor. Bazen buluştuğumuzda şakayla karışık bir şekilde: ‘O dönem Ebülfez’i

²¹⁸ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. 1, s. 46.

²¹⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 33.

²²⁰ Elçibey Özel Arşivi bkz: ek 3.

serbest bırakmasaydık SSCB dağılmayacaktı; O, şu koca devletin sonunu getirdi.’ diyordu.”²²¹

2.5.5. Karadağ Taş Ocağında Siyasi Mahkum

Elçibey 1 yıl boyunca Bakü’nün Karadağ ilçesindeki İslah ve Emek Kampı’nda tutuldu. Buradaki çeşitli suçlardan hüküm giymiş insanlar arasında tek siyasi mahkum Elçibey’di. Elçibey’in cezaevine nakli öncesinde mahkumlar kendisi hakkında bilgi edinmiş, uzun bir süre KGB zindanında kalmış olması, imparatorluğa karşı savaşı ve kimseyi ele vermeden tüm suçu üstlenmesi mahkumların nazarında Elçibey’in dokunulmaz ve saygı duyulması gereken biri olduğu kanısını oluşturmuştur. Koğuşunda Elçibey’e özel yer hazırlanmış, ısrarla reddetmesine rağmen kendisine hizmet etmek üzere bir Rus mahkum talimatlandırılmıştır.

Mahkumluk sürecinin en zor yanı taş ocaklarında çalışma zorunluluğuydu. Taş ocağında çalıştırılmak üzere tutsaklar her gün cezaevine 2 kilometre uzaklıktaki araziye, askerlerin sıkı kontrolü ve eğitilmiş köpekler eşliğinde götürülüyordu. Elçibey’in kendi dilinden duyduğumuz birkaç cümle durumun vahametini anlamamız açısından önemlidir:

“Yoldan çıkmak kesinlikle yasaktı. Ufak bir itirazda bulununca başımızın üzerinden ateş ediyor, ‘Yere yatın!’ diye bağırıyorlardı. Çok azap, eziyet, vahşiliğe maruz kalıyorduk. Mahkumların üstüne saldıkları köpeklerle tekme attığımdan birkaç defa da bana silah dayamışlardı. Bana silah doğrultmuşlar ve sonrasında çocuklar beni savunmuşlardı. Orada bu tür şeyler yaşıyorduk.”²²²

Taş ocağındaki çalışma prensiplerine göre her tutuklunun kamyonlara günde 900-950 adet civarında taş yükleme gerekti. Fakat diğer mahkumlar Elçibey’in yerine yüklemeyi kendileri yapıyor, bunun karşılığında bildiklerini onlara anlatmasını istiyorlardı. Elçibey de mahkumların ilgisini çeken konuları aydınlatıyor, hayata, dine, siyasete dair sorularını yanıtlıyordu. Elbette hayat da tutukluluk dönemlerinde öğretmen Elçibey’e önemli dersler veriyordu. Kendisi tutukluluk yıllarından öğrendiklerini böyle dile getiriyor:

²²¹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 34.

²²² E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 45-46.

*“Mahpus hayatı çok ağırdır. O da bir derstir. Haklı veya haksız orada ezilen insanlar çoktur. Orada her çeşit insan var; bir nevi hayatın dibidir. Hayatın dibinin nereden başladığını insan görüyor. Toplum daha yakından tanıyorsun, çünkü orada farklı zümreleri temsil eden her türlü insan var. Ancak psikolojik açıdan insanı çok zorluyor.”*²²³

Cezaevindeki adamları vasıtasıyla çeşitli zorluklar çıkararak Elçibey’in tutukluluk süresinin uzatılmasını sağlamaya çalışan KGB, aynı zamanda burada iki kez kendisini öldürme teşebbüsünde bulunmuştu. Bir keresinde, gecenin karanlığında yaşanan bir kavgayı ayırmak için araya giren Elçibey’i, mahkumlardan biri arkadan bıçaklamaya çalışmışsa da başka bir mahkum onun bileğini tutmak suretiyle bıçağı almış ve buna engel olmuştu. Karanlıkta tanıyamadığını söylemişse de sonradan Elçibey’i öldürmesi için görevlendirildiği tespit edilmişti. Elçibey iki defa siyasi mahkum olması gerekçesiyle cezaevinin değiştirilmesi için dilekçe yazmış fakat dilekçe dikkate alınmamıştır. Yine Elçibey’in KGB dosyalarına düşmüş söylemlerinin de içinde bulunduğu, mahkumları ayaklanmaya teşvik ve davet eden bildiriler yazılarak cezaevinde dağıtılmış, bundan dolayı şüpheli durumuna düşen Elçibey bu yazıların kendisine ait olmadığını, meseleden habersiz olduğunu söylemiştir. Elçibey, kendisine kurulan bir komployla tutukluluk süresini artırmak istediklerini ama vatansever insanların bu işin uzamaması için yardım etmiş olabileceğini düşünüyordu.²²⁴

Cezaevinde bulunduğu dönemde Elçibey’in maddi ihtiyaçlarını karşılayan ağabeyleri Murad Bey ve Almurad Bey işçisi oldukları Jeoloji Araştırma İdaresi tarafından Bakü’de evle temin edilecekler listesine çoktan alınmışlardı. Ev tesis etme zamanıyla Elçibey’in tutuklanması aynı döneme denk gelince, idareye kardeşlerinin siyasi mahkum olduğuna dair anonim mektuplar gönderilmişse de bu mektuplar ciddi pürüz yaratmamış, aynı binanın farklı bloklarında her iki kardeşe ev verilmişti. Cezaevinden çıktıktan sonra Elçibey, uzun yıllar ailesiyle birlikte kardeşi Almurad Bey’in Bakü’deki dairesinde²²⁵ yaşayacaktı. Murad Bey ve Almurad Bey’e bu dönemde ev verilmesi onların Bakü’de kalması için kolaylık sağlamıştı. Akrabaları

²²³ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 47.

²²⁴ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 46-47.

²²⁵ Azerbaycan/ Bakü/ Yasamal/ Talıblı sokak/ Jeologlar Binası 7. blok, daire 32.

ve arkadaşları izin verildiği ölçüde Elçibey'i ziyarete gidip geliyorlardı fakat ziyaret günleri sabit değildi. Bazen iki haftada bir, bazen haftada bir görüşmeye izin veriliyor ve ailesi dışındaki kişilerin ziyareti nadiren mümkün oluyordu.²²⁶

2.6. Bilimler Akademisinde Bir Aydın

17 Temmuz 1976 yılında Elçibey'in 6 ayını KGB hapisanesinde, 12 ayını ise Karadağ Islah ve Çalışma Kampı'nda doldurduğu toplam 18 aylık tutukluluk süresi sona ermiş ve aynı gün serbest kalmıştır. Onu cezaevinden almaya ağabeyi Murad Bey'le arkadaşı Rafik Bey gitmiş, diğer akrabaları ve arkadaşları Murad Bey'in Yasamal'daki evinde kutlama hazırlıkları yaparak beklemişlerdir. Akrabalarının ve arkadaşlarının 15 gün gibi bir süre devam eden ziyaretleri sonrasında Elçibey Keleki'ye gitmiştir. Elçibey'in gelişi köy halkına bayram sevinci yaşatmış, serbest kalması dolayısıyla köyde günlerce süren kutlamalar yapılmıştır.²²⁷ Baba ocağında 1 ay kalarak annesi ve yakınlarıyla hasret gideren Elçibey ağustos ayının sonlarına doğru Bakü'ye dönmüştür.

Elçibey Bakü'ye döndükten sonra kanunların tanıdığı olanaklar çerçevesinde eski iş yerinde çalışmaya devam etmek niyetiyle ADU Rektörü Prof. Dr. Faik Bağırzade'yle görüşmüş, Elçibey'in tutuklanmasıyla birlikte denetimin kuvvetlendirildiği üniversitede çalışmasına izin verilmemiştir. Fakat işsiz kalmasının Elçibey'in siyasi faaliyetlerini yoğunlaştırmasına yol açabileceği göz önünde bulundurularak KP MK, Azerbaycan SSC Bilimler Akademisine Elçibey'i işe alması için talimat vermiştir. Buna rağmen Elçibey'in iş başvurusunda bulunduğu Akademinin Şarkiyat Enstitüsü risk almamak adına başvuruyu reddetmiştir. 7 Aralık 1976 yılında Akademi Başkanlığı Elçibey'in Bilimler Akademisinin El Yazmaları Fonunda²²⁸ işe alınması emrini verdi. El Yazmaları Fonunun Başkanı Cahangir Kahramanov, Elçibey'i işe almak için kendisine siyasi faaliyet göstermemesi şartı koşmuş; Elçibey El Yazmaları Fonunun "Arap ve Fars Dilli Kaynakların Tetkiki ve

²²⁶ Murad Bey, a.g.e., s. 112-115.

²²⁷ Murad Bey, a.g.e., s. 119.

²²⁸ 1986 yılından itibaren El Yazmaları Fonu, El Yazmaları Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür.

Neşri” şubesinde iki aylık deneme sürecini tamamladıktan sonra yardımcı araştırmacı olarak işe başlamıştır.²²⁹

“İsmailiyye” binasında yerleşen El Yazmaları Fonunda çalışmaya başlayan; eski ve çağdaş Arapçayı iyi derecede bilen Elçibey’in zor sayılacak el yazılarını bile kolaylıkla okuyup çevirmesi, güçlü analiz kabiliyeti akademi bünyesinde hızlıca yükselmesini sağlamıştır. Tarih, felsefe, edebiyat alanlarındakiengin bilgisi, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin tarihi alanındaki uzmanlığı bir bilim insanı olarak akademi nezdinde saygınlığını artırmıştır. Üniversitedeki akademisyenlik yıllarında “Ahmet İbn Tolun ve Tolunoğulları Devleti’nin Kuruluşu”, “Abbasiler Hilafetinin Çöküşü ve Parçalanması”, “9. Yy. İkinci Yarısında Mısırd a Zanaat ve Ticaret”, “Tolunoğulları Devleti ve Germetiler”, “9.-10. Asırlar Arap Mısır Edebiyatı Hakkında”, “Abbasiler Hilafetinin Parçalanması ve Feodal Devletlerin Kuruluşu” gibi bilimsel çalışmaları yayınlanan Elçibey, burada da akademik araştırmalarına devam etmiştir.²³⁰

Ebülfez Elçibey 1977 yılında SSCB genelinde, Moskova’da, Tiflis’te, Bakü’de yapılan bilimsel toplantılara, “9. Yüzyılda Mısır Ahalisinin Sınıfsal-Toplumsal Yapısı”, “İbn Halikan’ın İlmi Külliyyatı”, “Vefeyatü’l-a’yan’ın Bir El Yazısı Hakkında” konu başlıklı, akademik değeri yüksek çalışmalarla konuşmacı olarak katılmıştır. SSCB Bilimler Akademisi’nin Şarkiyat Enstitüsü başkanlığı, 18 Aralık 1978 yılında Azerbaycan El Yazmaları Enstitüsünün Müdürü Cahangir Kahramanov’a Elçibey’in aktif katılımından dolayı teşekkür mektubu göndermiştir. Daha sonra Elçibey 24 Nisan 1979’da çalıştığı şubede baş araştırmacı görevine terfi etmiştir. Elçibey el yazmalarının araştırılması ve incelenmesindeki uzmanlık deneyimlerini öğretmen kimliğiyle başkalarına aktararak uzman kadrolar yetiştirilmesine öncülük etmiş, ekip çalışmalarına yön vermiştir. 8 Aralık 1980 yılında Arap ve Fars Dilli Kaynakların Tetkiki Şube Müdürlüğü görevine atanmış, 6 Haziran 1986 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Bu sürede Arapça el yazmaları eserlerinin kataloglarının hazırlanması onun başkanlığında sürdürülmüştür.²³¹

Ebülfez Elçibey Azerbaycan Bilimler Akademisi tarafından 9 Nisan 1985 tarihinde, Moskova’da SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde Bilim

²²⁹ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 48.

²³⁰ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 35-36.

²³¹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 36.

araştırmalarının ve bilimlerin sınıflandırılmasının kuramsal temellerini ve 13. Yy. Yakın Doğu'da bilim araştırmaları düşüncesinin tarihsel köklerini incelemek, "Bilim Sınıflandırmaları Tarihi" (10-17. Yüzyıllarda Yakın ve Ortadoğu'da) başlıklı monografi üzerinde çalışmak için görevlendirildi.²³² Bu arada bilimsel araştırma görevi için Moskova'da bulunuyor olmasından dolayı yürütemediği şube müdürlüğü görevinden 6 Haziran 1986 yılında alınarak "Kaynakbilim ve İlim Tarihi" şubesine baş araştırmacı olarak atandı. Aynı yıl El Yazmaları Fonu enstitüye dönüştürüldü ve yeni binaya taşındı. Yeni açılan "Kaynakbilim ve İlim Tarihi" şubesinin kurulmasında büyük emeği olan Elçibey, bu dönemde İslam Hukuku ve İslam Araştırmaları alanında çalışmalara ağırlık vermiş, bir öğretmen olarak birçok bilimsel çalışmaya danışmanlık yapmış, bir bilim adamı ve akademisyen kimliğiyle uzman kadrolar yetiştirmek için çok zaman ve emek sarf etmiştir. Toplamda 50 civarında akademik çalışması yayınlanan Elçibey 17 Şubat 1988'de El Yazmaları Enstitüsünün Yönetici Araştırmacısı görevine terfi etmiştir.²³³

2.7. Elçibey'in Evliliği ve Aile Hayatındaki Başlıca Gelişmeler

Elçibey zorluklarla geçeceğinden emin olduğu hayatına kimseyi ortak etmek istememesi nedeniyle 41 yaşına kadar evlilikle ilgili herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Nihayet 1979 yılının yazında annesi Mehrinisa Hanım'ın yinelenen ısrarları sonucunda evlenmeye ikna olan Elçibey, o zamana kadar evlenmemesinin sebebini böyle açıklamıştır:

*"Geç evlenmemin nedeni yoldaşlarımın da benim de tutuklanma riskimizin olmasıydı. Sonra meselenin temeli değişti. Bazı kişiler meydandan kaçmak için kendilerine bahane bulmuşlardı. 'Ebülfez'in umurunda mı ki? Nasıl olsa kendisi bekar ne ailesi ne çocuğu var. Onun için kolay ama bizim ailemiz ve çocuklarımız var'. Diyorlardı. Bunu söyleyerek birçok insan meydandan çekiliyordu. Bu nedenle bizim de aile kurmamız gerektiğini düşündük. Eğer bu yola çıktıysak aile de çocuk da kurban olsun. Bunu sadece biz değil, bizden önce yüzlerle insan yaptı."*²³⁴

²³² Elçibey Özel Arşivi, bkz: ek 4.

²³³ E. Elçibey, **Bu Menim Taleyimdir**, s. 291.

²³⁴ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. I, s. 49-50.

Mehrinisa Hanım'ın gelin adayı olarak seçtiği Halime Yusifova, Elçibey'e "Ebülfez" ismini veren akrabası Mir Yahya Ağa'nın oğlu olan Mir Baba Yusifov'un kızıydı. Mir Baba Yusifov da babası Mir Yahya Ağa gibi İslam dinini ve Arap dilini çok iyi bilen, derin dini bilgileri ve saygıdeğer kişiliğiyle Ordubad ilinde tanınan ve sevilen insanlardandı. Elçibey "amca" dediği Mir Baba Ağa'ya büyük sevgi ve saygı duyardı. Elçibey'in onayıyla Mehrinisa Hanım, vakit kaybetmeden Almurad Bey ve Abbas Musayev'le birlikte Halime Hanım'ı istemeye gitmiş, Mir Baba Ağa, lise mezunu olan kızının Elçibey'in hayatına ayak uydurmakta zorlanabileceğini düşündüğünü açıkça ifade etse de Halime Hanım'ın rızası üzerine evlenmelerine karar verilmiştir. Ebülfez Elçibey'le Halime Hanım'ın 28 Eylül 1979 yılında Keleki köyünde başlayan düğünü 3 gün 3 gece devam etmiştir.

Bakü ve Nahçıvan'dan Elçibey'in düğününe gelen birçok arkadaşının her zaman güzel bir anı olarak hatırladıkları bu özel gün, hayatı boyunca böyle düğün görmediğini söyleyen Rafik İsmayılov'un anılarında böyle kalmıştır: *"Arkadaşların sevinci öyle bir öfori yaratmıştı ki düğün, orada olanlar şimdi bile bana masal gibi geliyor. Ebülfez Bey'in düğünü "Koroğlu" destanında ve "Dede Korkut" boylarında tasvir olunan şenlik törenlerini hatırlatıyordu."*²³⁵

Evlendikten kısa süre sonra Elçibey, bilimsel araştırmalar yapması için Bilimler Akademisi tarafından 6 aylık süreyle Moskova'ya gönderilmiş, bu sürede Halime Hanım, köyde Mehrinisa Hanım ve Almurad Bey'in ailesiyle birlikte yaşamıştır. Elçibey Moskova'dan döndükten sonra ise Halime Hanım'la birlikte Almurad Bey'in Bakü'deki evinde ikamet etmeye başlamışlardır. Almurad Bey'in eşinin 1978 yılında vefatı sebebiyle annesiz kalan çocukları Hürri, Ayturan ve Aygün bir süre Mehrinisa Hanım'ın gözetiminde köyde yaşamış, 1980 yılında Elçibey'le Halime Hanım 5 yaşındaki Aygün'ün bakımını üstlenerek kendileriyle birlikte Bakü'ye getirmişlerdi. 14 Eylül 1981 yılında Elçibey'le Halime Hanım'ın ilk evlatları Dünya'ya gelmiş, Elçibey kızına Çilenay ismini vermiştir.

Elçibey 1985 yılında Moskova'da araştırma görevinde bulunduğunda Halime Hanım bu yılı köyde geçirmiş, Almurad Bey'in çocuklarının ve 1984 yılında felç geçirerek yürüyemez hale gelen Mehrinisa Hanım'ın bakımından sorumlu olmuştur.

²³⁵ Menseure Settarova, "Ebülfez Bey Peyğember Hisletli İnsan İdi", **Elçibey-65** (Özel gazete yayını), (t.y.), s. 23.

Elçibey Moskova'dan döndükten sonra annesini ve ağabeyi Almurad Bey'in evlatlarını 1986 yılında Bakü'ye getirmiş, burada birlikte yaşamaya başlamışlardır. 14 Ağustos 1987 tarihinde Elçibey'le Halime Hanım'ın oğlu Erturgut Dünya'ya gelmiştir. 1988 yılının mart ayında kendi isteği üzerine Keleki'ye götürülen Mehrinisa Hanım, 16 Nisan'da orada hayata gözlerini yummuştur.

Özellikle 1988'den sonra Elçibey'in meşguliyetleri büyük ölçüde artmış, 1989 yılında AHC'nin kurulması ve kendisinin başkan olmasıyla birlikte tüm zamanını ve enerjisini Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine adanmıştır. Çalkantılı geçen bu yıllarda eşi ve çocuklarının ihtiyaçlarıyla Elçibey'in ağabeyleri ve yeğenleri ilgilenmiş, çoğu zaman Elçibey'den günlerce haber alınamaması Halime Hanım'ın endişe dolu anlar yaşamasına neden olmuştur. Halime Hanım eşine az rastlanır bir özveriyle evlilik hayatlarının ilk dönemlerinden, Elçibey'in ömrünün sonuna kadar yaşadığı türlü zorluklara, karşılaştığı tüm yokluklara, çektiği her sıkıntıya göğüs germiş, çile dolu hayatının tek bir anında bile Elçibey'i, mücadelesinde yalnız bırakmamıştır.

2.8. Elçibey'le Bağımsızlığa Doğru

Cezaevinden çıkarak eve gediği gün yolda aldığı petrol kokusuyla düşüncelere dalarak: *“Böyle zenginliği olan ülkenin halkı bu şartlarda yaşamamalı.”*²³⁶ sözlerini dile getiren Elçibey'i ne hapis hayatı ne uğradığı ihanetler ne de KGB'den çekinerek kendisinden uzaklaşan bazı tanıdıklarının tutumları yıldırnamamıştı. Hedef noktası olduğu tüm olumsuz yaşanmışlıklara rağmen Elçibey kendisini yarı yolda bırakan sözde dava arkadaşlarına ve birkaç kez kendisini öldürmeye teşebbüs etmiş olan KGB görevlilerine kızgın olmadığını bildiriyordu:

“Ben hiçbir şekilde hiçbir hocadan veya öğrenciden katiyen nefret etmiyordum (hatta KGB ajanı olanlardan da). Hatta bazen KGB işçilerini de suçlu saymıyordum. Tek düşmanım vardı: İmparatorluk! Kalanları onun zavallı hizmetçileriydi. Ben bu zavallı generallere ve albaylara da acıyordum. Benim işim

²³⁶ Murad Bey, a.g.e., s. 119.

*zalim imparatorluğa karşı mücadele etmekte. Satılmışları tarih cezalandıracaktı ve cezalandırdı da.”*²³⁷

Eski eğitici konuşma ve söylemlerini devam ettiren Elçibey'in evi, enstitüdeki çalışma odası, öğrenci ve işçi yurtları, çaycılar ve kafeler bu faaliyetler için bir platform, bir kürsü niteliği taşımaya devam ediyordu. Tutukluluk süresi bittikten sonra da daima KGB'nin göz hapsinde tutulması yine zaman zaman sorunlarla karşılaşmasına sebep oluyordu. Öyle ki hapisten yeni tahliye edildiği dönemde arkadaşlarıyla birlikte gittiği lokantada alenen takip edilmesi gerginlik yaratmış, o sırada yanında bulunan arkadaşları İsfendiyar İsgenderov ve Oktay Memmedov, Elçibey'in dinlenmesi için kendisini Göyçay'a götürmeyi teklif etmiş, Göyçay'da geçirdiği günler toparlanmasına yardımcı olmuştu.²³⁸

Bilimler Akademisi'nde araştırmacı olduğu yıllarda Elesger Siyablı'nın çalıştığı Neriman Nerimanov Hatıra Müzesi'nde görüşmeler düzenleyen Elçibey'i, KGB burada da takip etmeyi sürdürmüştür. Elçibey'in sorgulanma sürecini yürüten sorgu hakimlerinden biri birkaç defa müzeye gelmiş, Elçibey'in buraya gelip gitmesi nedeniyle müze yönetimini ikaz etmiştir. Müze yönetimi Elesger Bey'e bu müzenin anti Sovyet propagandalarının toplantı salonu olamayacağını bildirmiş, kendisinden Elçibey'i müzeyi ziyaret etmemesi doğrultusunda uyarması istenmiştir. Bunun üzerine Elesger Bey de buradaki işinden istifa etmiştir.²³⁹ Bu tür gelişmeler ilerleyen dönemlerde de tekrar etmiş, benzer kısıtlamalarla Elçibey'in manevra alanı daraltılmaya çalışılmıştır.

Elçibey 1986 yılında SSCB'nin çökeceğini, o zamana kadar uygun konjonktürün oluşturulması, halkın ihtiyaçlarının temini, altyapısal hazırlıkların tamamlanması için bir an önce siyasi örgütlenmenin gerekliliğini öngörüyordu. Bu nedenle hapisten çıktıktan sonra deşifre olmayan, güvenilirliğinden emin olduğu teşkilat üyeleriyle tekrar bir araya gelmiş, bu sefer yalnız Bakü'de değil, diğer bölgelerde de yapılanma kararı almıştır. Bu yönde başlatılan çalışmalar Azerbaycan Bağımsızlık Harekatı'na öncülük eden AHC'nin kurulduktan sonra kısa süre içinde

²³⁷ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, s. 9-10.

²³⁸ Adalet Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. II, Ay-Ulduz Neşriyyatı, Bakü, 1997, s. 72.

²³⁹ E. Siyablı, **a.g.e.**, s. 46-47.

tüm bölgelerde koordine bir şekilde örgütlenmesine alt yapı oluşturmuştur.²⁴⁰ 1987 yılının aralık ayında Bakü'de Elçibey'in başkanlığında Azerbaycan'da ilk siyasi teşkilat olan Varlık Komitesi kuruluşuna başlanılmış, 1988'de oluşumunu tamamlayan Varlık Teşkilatı miting ve toplantıların aktif katılımcısı, yön vericisi olmuş; AHC'nin kurulma aşamasında çekirdek yapı rolünü üstlenmiştir.²⁴¹

19 Şubat 1988 tarihinde Bakü'de Lenin meydanında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC'den koparılaraq Ermenistan SSC'ye birleştirilmesi girişimlerine ve Ermenistan Türklerine yapılan zulümlere karşı çoğunluğu öğrencilerden oluşan itiraz gösterisi yapıldı.²⁴² Bu durum karşısında özellikle Sumgayıt olaylarından²⁴³ sonra Azerbaycan Bilimler Akademisi inisiyatif alarak halka öncülük ediyor, akademide bu meselelere ilişkin devamlı toplantılar yapıyordu. Bu toplantılarda aydınlar medyada yer bulmayan gündeme ilişkin bilgileri paylaşıyor, ulusal tarihin karanlık noktalarını aydınlatıyor, durumdan kurtulmanın yollarını arıyorlardı. 16 Mart 1988 yılında akademide yapılan toplantıda Adalet Bey'in tuttuğu kayıtları olduğu gibi iletmek kaydıyla Elçibey'in konuşmasını aktarmamız hem durumu net görebilmek hem de

²⁴⁰ Sevda Suner, "Bütöv İnsan", **Cümhuriyet** Özel Yayını, No 87(255), 22 Ağustos, 2001. s. 21.

²⁴¹ E. Siyablı, **a.g.e.**, s. 53.

²⁴² M. S. Garbaçov'un 1985 SSCB KP Genel Sekreteri olmasıyla birlikte "Büyük Ermenistan" hayallerini gerçeğe dönüştürmek adına harekete geçen Ermeniler, aynı yıl Taşnaksutyun Partisinin Atina'da gerçekleşen 23. Kurultayında Ermenistan arazisini genişletmek için harekete geçilmesi kararı almış ve bu amaçla kuvvetlerin birleşmesi yönünde çağrı yapmışlardır. 1987 yılında Azerbaycan SSC'ye bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin, Ermenistan SSC'ye birleştirilmesi için 30'dan fazla ülkeye 300.000 Ermeninin imzasıyla müracaat edildi. 1987 yılının 18 Kasım günü Garbaçov'un Baş Ekonomik Danışmanı Abel Aganbegyan'ın Paris'te "L'Humanite" gazetesinde Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesinin uygun olduğunu ve bunun için teklifte bulunduğunu söylediği röportajı yayınlandı. 12 Şubat 1988 tarihinde Erivan'da "Ermenistan Türklerden temizlenmeli", "Türksüz Ermenistan" sloganları eşliğinde miting yapılmış, Ermenilerin Karabağ ve KRUNK adıyla kurdukları teşkilatlar bu yönde açık faaliyete geçmişti. Ermenistan SSC'den Türklerin ilk göçü 25 Ocak'ta gerçekleşmiş, onu takiben 18-23 Şubat 1988 tarihinden 1991 yılının ağustosuna kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren Ermenistan'da bir tane Türk kalmamıştır. 20 Şubat 1988 tarihinde Dağlık Karabağ'ın Ermeni milletvekilleri olağanüstü oturum düzenleyip, DKÖB'nin Azerbaycan SSC'den alınarak Ermenistan SSC'ye verilmesi hakkında karar kabul etmiş, Moskova'ya, Bakü'ye ve Erivan'a göndererek kararın tanınmasını istemişlerdir. Şubat'ın 21'i Dağlık Karabağ'ın Eskeran ilinde Ermenilerin saldırıları sonucunda iki Azerbaycan Türkünün katledilmesi durumu daha da gerginleştirmiştir. **Azerbaycan Tarihi**, Ed. Tahir Gaffarov, VII Cilt, Elm Neşriyyatı, Bakü, 2003, s. 194-197.

²⁴³ 1988 yılının 28 Şubat'ında Sumgayıt şehrinde Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında çıkan olaylarda her iki taraftan can kaybı yaşanmıştır. Ermeni özel hizmet organlarıyla birlikte SSCB Devlet Tehlikesizlik organlarının organize edip başlattıkları bu hadiselerin, dünya kamuoyunda yankı oluşturmasını sağlamayı başaran Ermeniler, bu olayların hemen ardından Ermenistan SSC'de yaşayan Türklerin evlerine baskınlar düzenlemişlerdir. Yaşanan olaylarda ölen ve yaralananlar olmuş, evleri yakılan Türkler yurtlarından kovulmuşlardır. **Ermenistan-Azerbaycan Münağışesi**, Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresinin Prezident Kitabhanası, Bakü, 2005, s. 60.

Elçibey'in milli sorunları münakaşacı bir tavır yerine çözümleyici bir tutumla ele alışının yarattığı etkiyi kavrayabilmek açısından yerinde olacaktır:

“Saat 13.30’da konuşmaların teması değişmeye başladı. Bu ise bir sonraki konuşmacının, El Yazmaları Enstitüsü’nün yönetici araştırmacısı, tarih ilimleri doktoru Ebülfez Aliyev’in sayesinde oldu. Kendisinden önce konuşanlara minnettarlığını bildirdikten sonra dedi ki: ‘Biz Ermenilerin, taşnakların tarihini okuduk, onların bize ettiği zulümleri öğrendik, faaliyetlerini kınadık. Ancak iş bununla bitmiyor. Düşünmemiz gereken durum çok daha vahim. Ermeniler “Karabağ” komitesi kurmuşlar. Aldığımız haberlere göre burada gençlerden oluşan savunma birimi faaliyet gösteriyor. Bugün cumhuriyetimizin aleyhine tüm Dünya’da güçlü ideolojik ve maddi tahribat çalışmaları yürütülüyor. “Amerika’nın sesi”, “Azadlık”, “BBC” ve başka radyo kanallarını dinleyin ve halkımızla ilgili ne dediklerine bakın. Sumgayıt’taki olayları serserilik ve cinayet olarak değerlendiriyor olmamıza rağmen Dünya radyoları bunu kullanarak halkımızı yağmacı adlandırıyor. Halbuki bu işte düşman eli vardır. New York’ta yayınlanan İngilizce “Glasnost” dergisinin Moskova’da yaşayan muhabiri, kurucularından biri olan Grigoryants’in temsilcisi Andrey Şelkov, çatışma zamanı Sumgayıt’ta bulunarak olayları kayda almış ve yurtdışına ulaştırmış. Onlar bu olayların patlak vereceğini nereden biliyorlardı? İkinci soru: Şehrin güvenlik güçleri neredeydi?’ Bu sözler alkışlarla karşılandı. Ancak neredeyse tüm varlığı yay gibi gerilmiş Ebülfez Hoca, asabi şekilde: ‘Alkışlamayın. Artist miyim ki alkışlıyorsunuz? Derdimizi anlatıyoruz; düşünüp bir çıkış yolu bulalım. Ermeniler Moskova’da mezarlıklarda her pazar günü miting yapıyorlar. Rusları da bu işe celp etmişler. Beyanname yayınlayan taşnaklar, Dağlık Karabağ dışında Nahçıvan, Daşkesen, Gence, Hanlar ve Şamhor’u da istiyorlar. Halkımızın Ermeni saldırılarından korunması için müdafaa cemiyeti kurulmasını teklif ediyorum. Adını sonra da kesinleştirebiliriz.’ dedi.”²⁴⁴

Müdafaa cemiyetini kurmak için çalışmalar başlatan Elçibey, 16 Mayıs 1988 tarihinde Lenin meydanındaki mitingde: *“Azerbaycan toprağı uğrunda son damla kanımız kalana kadar savaşağız.”* diyerek *“Azerbaycan Halkını Müdafaa*

²⁴⁴ Adalet Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 1, Ay-Ulduz Neşriyyatı, Bakü, 1997, s. 56-57.

Cemiyeti” kurduklarını ilan etmiştir.²⁴⁵ O günlerin en yakın şahitlerinden, Elçibey’in Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü’ndeki iş arkadaşı Adalet Bey, kayıtlarında Elçibey önderliğinde yapılan hareketin ulusal ölçüde dinamikleşme sürecini böyle anlatıyor:

“Sonraki gelişmelerin tamamı benim gözlerimin önünde gerçekleşti. Ebülfez Bey’in El Yazmaları Enstitüsü’ndeki karargaha dönüşmüş ofisi, Azerbaycan’ın geleceği için endişe duyan ve onu bu beladan kurtarmaya çalışan insanlarla tüm gün boyunca dolup-boşalıyor, burada durumdan kurtulmak adına çareler aranıyordu. Ülkenin en nüfuzlu insanları sırf Ebülfez Bey’in yanına gelerek fikir alış-verişinde bulunuyorlardı. Oysa kendisi teklif ettiği “müdafaa cemiyetini kimseye bildirmeden, yavaş-yavaş kurmakta, teşkilat için üyeler seçmekteydi.”²⁴⁶

Bağımsız karar alabilme yetisi olmayan, Moskova direktiflerini prensip edinmiş, DK sorununun çözümünde tamamen etkisiz kalmış olan A. Vezirov başkanlığındaki Azerbaycan SSC KP’si halkın tüm desteğini ve güvenini kaybetmiş, halkın itirazı meydanlara taşınmıştı. Entelektüel kesim arasında liderlik özellikleri, siyasi bilgi ve birikimi, teşkilatçılık yeteneği ve mücadeleci kişiliğiyle uzun zamandır tanınan Elçibey’i mitingler aracılığıyla halk da tanımaya başlamış, Elçibey halkın ve entelektüel kesimin müşterek kabul ettiği lider olarak Azerbaycan Bağımsızlık Mücadelesine önderlik etmiştir. KP MK mücadeleye liderlik eden Elçibey’in siyasi nüfuzunun büyüklüğü dolayısıyla kendisinin politik rolünü kabullenmiş ve tüm muhalefet temsil heyetleri onun önderliğinde KP MK ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Elçibey’in bu bütünleştirici tavrı sadece politik anlamda değil, sosyal anlamda da geçerliliğini korumuştur. Onun toplumu kategorize etmeden, sınıflandırmadan özümüyor oluşunun ulusal lidere dönüşmesindeki rolünü Doç. Dr. Vurğun Eyyub bu şekilde kaleme almıştır:

“Şunu da belirteyim ki Ebülfez Bey’in dış görünüşünde, konuşmasında, duruşunda garip bir sihir, cazibe var ki ne kadar uğraşırsan uğraş ne kadar kendini zorlarsan zorla o sihrin, cazibenin etkisinden çok da uzaklaşamıyorsun. İtiraf edeyim ki tanıştığımız zamandan beri ben bu sihri ve cazibeyi daima üzerimde hissettim.

²⁴⁵ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 1, s. 70.

²⁴⁶ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 39.

Ebülfez Bey en cahil insanlarla en ileri düzey entelektüeller arasında köprü olabilen, herkesin kendi dilinden konuşan, her zümrenin hayatında, kalbinde bir şekilde iz bırakabilen bir şahsiyettir. Bu özelliği onun ulusal lidere dönüşmesinde başlıca rol oynamıştır.”²⁴⁷

26 Ekim 1988 yılında birtakım küçük oluşumlar Elçibey’in başkanlığındaki Varlık Teşkilatı çatısı altında birleşerek Bilimler Akademisi’nde haftalık düzenli toplantılar gerçekleştiriyordu. Elçibey aydınlar arasında bile siyasi bilincin olmamasından yakınarak Sovyetlerin Moskova merkezli yönetim politikası nedeniyle Sovyet Azerbaycanı’nda devlet strüktürünün, devlet geleneğinin, milli bilincin, demokrasi anlayışının, ulusal anlamda ideolojik ve siyasi hiçbir altyapının olmamasına, tüm oluşumların birleşerek halk cephesi oluşturmasının gerekliliğine vurgu yapıyordu.²⁴⁸

Elbette bu gerekliliğin vurgulanması, salt bir milli otoriter yapı oluşturma amacı doğrultusunda atılan basit bir adım değildi. Bu gereklilik Azerbaycan’ı içerisinde bulunduğu kompleks bunalımlardan kurtarabilmek, halkın taleplerini politik bir organizasyon vasıtasıyla doğrudan aksettirebilmek ve halkı ulusal çıkarlar doğrultusunda yönlendirebilmek adına ifade edilmiş bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin önemi 17 Kasım 1988 tarihinde başlayan 19 günlük “Meydan Harekatı” ile bir kez daha ortaya çıkmıştı. Meydan Harekatı’nın ikinci gününde yaptığı konuşmasında, Elçibey dikkati sorunların teyit ve çözümlenmesine çekerek bunları belirtmişti: *“Önümüzde üç problem yer almaktadır. 1. Ermenistan SSC’den kovulan Azerbaycanlılar. Belki de ağaçların değil, on binlerle insanın kaderini düşünmeliyiz. 2. Ermenistan SSC’de yaşayan Azerbaycanlıların güvenliği, medeni-milli varlığı savunulmalıdır. 3. Dağlık Karabağ meselesi. Bize karşı iftira kampanyası başlatmışlar. Tüm gücümüzü ve aklımızı kullanarak onlarla mücadele etmeliyiz.”* ²⁴⁹

5 Aralık 1988 tarihinde Meydan Harekatı Sovyet Ordusu tarafından bastırılmış, Elçibey tutuklanarak Bayıl hapisanesine götürülmüştür. Varlığını mücadelesine adayan Elçibey, 19 gün süren Meydan Harekatı boyunca sadece zaruri ihtiyaçlarını

²⁴⁷ Vurğun Eyyub, “Şahsiyetin Cazibesi”, **Yeni Müsavat** Özel Yayını, No 4, Eylül, 2000. s. 7.

²⁴⁸ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 1, s. 101-102.

²⁴⁹ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 1, s. 115.

karşılayabilmek için evine dönmüş, günlerce uykusuz ve aç kalmıştı.²⁵⁰ Meydanın Sovyet güçlerince dağıtıldığını duyan Elçibey'in kardeşleri ve yeğenleri kendisinin yerini öğrenebilmek adına şehir hapishanelerine gitmiş ve Elçibey'in Bayıl hapishanesinde olduğunu öğrenmişlerdi. Aynı gün akşamüstü Elçibey'in evinin aranması için bir Rus subayı, iki Rus asker ve bir Azerbaycanlı polis binbaşısı silahlı bir şekilde intikal etmiş, evde çocuklarıyla yalnız olan ve gergin anlar yaşayan Halime Hanım, telefonla arayarak Murad Bey'i çağırmıştı. Murad Bey'den hemen sonra Almurad Bey ve Murad Bey'in oğlu Adalet Memmedov²⁵¹ da eve varmıştı. Askerler ve polis, Elçibey'in anahtarını hep üzerinde taşıdığı çalışma odasını aramaları gerektiğini söylemiş, kapının ortasındaki camı çıkararak odaya girmiş, birkaç belge ve yazılı dosya kağıtları alıp tutanak tutmuşlardı. Burada Adalet Bey'le askerler arasında ilginç bir diyalog yaşanmış, Elçibey'in çalışma odasının duvarında asılı duran, askeri üniformalı büyük Atatürk portresi askerlerin ve polisin dikkatini çekince bu kişinin kim olduğu sorulmuş, Adalet Bey'in "*Dedemiz.*" Cevabı üzerine Rus askerler kendi aralarında hayretle mareşalin evine gelmiş olduklarını dillendirmişlerdi.²⁵² Sonrasında Elçibey'in akademideki çalışma odası da aranarak tutanak tutulmuş, hakkında soruşturma açılmıştır. Kendisi bir aylık inzibati hapse mahkum edilmiştir. 9 Aralık'ta Elçibey'le birlikte Meydan Harekatı'na katılmalarından dolayı bir grup bilim insanının akademideki görevlerine son verilmiş, ancak akademinin diğer çalışanlarının itirazı üzerine 13 Aralık'ta işlerine geri alınmışlardır.²⁵³

5 Ocak 1989'da bir aylık inzibati hapis cezası bitince serbest kalan Elçibey, tüm gücünü AHC'nin kurulmasına yönlendirdi. Mart ayında AHC'nin teşebbüs grubuyla Varlık Cemiyeti birleşerek AHC'nin Geçici Teşebbüs Merkezi oluşturuldu. Çeşitli oluşum ve teşkilatlar da Geçici Teşebbüs Merkezine katıldılar. 16 Temmuz 1989 yılında Azerbaycan Halk Cephesi resmen kuruldu; program ve tüzüğü onaylandı, Ebülfez Elçibey AHC Başkanı seçildi. Elçibey başkanlığında kısa süre zarfında Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde örgütlenmeyi başaran AHC, ülkede KP

²⁵⁰ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 326.

²⁵¹ Murad Bey'in oğlu Adalet Memmedov, uzun yıllar amcası Elçibey'in yanında bulunmuş, yakın korumalığını yapmıştır.

²⁵² Adalet Memmedov, Bakü, 7 Şubat 2020, kişisel görüşme.

²⁵³ Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 40.

karşısında halkın desteğini alarak tek alternatif güç merkezi haline geldi.²⁵⁴ Artık mitingler AHC'nin başkanlığında yapılıyor, meydanlarda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bayrağı dalgalandırılıyor ve Köroğlu uvertürüyle başlatılıp sonlandırılıyordu. Mitinglerde DKÖB'de faaliyet gösteren Özel İdare Komitesi'nin yerine Azerbaycan merkezli bir karar mekanizmasının tekrar oluşturulması, AHC'nin resmen tanınması, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrak, arma ve marşının devlet sembolleri olarak kabul edilmesi talepleri ileri sürüldü.²⁵⁵

Mitinglerde ileri sürülen taleplerin MK tarafından kesinlikle reddinden dolayı AHC'nin çağrısıyla ülke genelinde grev ve protestolar başlatıldı. 13 Eylül'de Azerbaycan KP MK'sıyla AHC Yönetim Kurulu arasında imzalanan protokolle Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin olağanüstü oturumunun gerçekleştirilmesi, oturumda Dağlık Karabağ sorununun müzakeresi ve Azerbaycan SSC'nin devlet egemenliği ve vatandaşlık hakkında kanunlarının kabul edilmesi kararlaştırıldı. 15 Eylül'de yapılan oturumda A. Vezirov'la yaşanan zıtlasmalar ortamı germiş, canlı yayınlanan oturumda AHC temsilcilerinin toplantıyı terk etmesi üzerine Yüksek Sovyet'in binasının önünde gerilim artmıştır. Elçibey duruma el koyarak olası bir çatışmayı önlemiş, oturumu terk eden temsilcileri tekrar oturuma katılmak üzere çağırması ve oturumu devam ettirmiştir.²⁵⁶

Oturumdaki konuşmasıyla bir demokrasi dersi veren Elçibey'in ertesi gün 16 Eylül mitinginde bu misyonunu devam ettirdiğini görüyoruz:

“Eğer milletim beni kendisi için kurban olarak seçmişse, benim canım buna minnettar olmalıdır. Korkularınızı yenin. Arkasında böyle bir halkı olan korkmamalıdır. Fakat biz şu an siyasi mücadele içerisindeyiz. Burada temkinli olmamız yerinde olur. Eğer mücadelemizde hükümetin taviz vermesi sağlanabilirse

²⁵⁴ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 40.

²⁵⁵ SSCB Yüksek Sovyeti'nin 12 Ocak 1989 tarihli kararı ile DKÖB'de özel yönetim şekli tatbik edildi. Doğrudan Moskova'ya tabi olan Arkadi Volski başkanlığında ÖİK kuruldu. 6 Mayıs kararıyla DKÖB'deki devlet organları ve idarelerin yetkileri Azerbaycan SSC'den alınıp Ermenistan SSC'ye verilerek aşamalı şekilde Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın elinden alınması planı hayat geçirildi. Sovyet ordu birliklerinin de yardımıyla Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları yerlere baskınlar düzenlendi; Türkler yurtlarından sürgün edildi. Bu olaylar Azerbaycan'da büyük gerginliğe neden oldu ve yurt genelinde itiraz gösterileri düzenlenmeye başlandı. **Ermenistan-Azerbaycan Münağışesi**, s. 60.

²⁵⁶ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. I, s. 317-318.

*bu zaferdir. Bu demokratik yoldur ve bizim başka yolumuz yoktur. AHC'den sonra Azerbaycan'da çeşitli partilerin kurulması olası ve pek tabiidir. Eğer Azerbaycan çok partili yaşama geçerse, buradan Azerbaycan Halkının bölüneceği sonucu çıkarılmamalıdır. Bu sadece demokratik yoldur.”*²⁵⁷

23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan SSC'nin Yüksek Sovyeti'nin oturumunda AHC'nin baskıları sonucunda “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Egemenlik Üzerine Anayasa Kanunu” kabul edildi.²⁵⁸ 5 Ekim 1989 tarihinde ülkenin bürokratik lokomotif niteliği taşıyan Azerbaycan Halk Cephesi resmen tanınmış oldu. AHC'nin baskıları sonucunda ÖİK kaldırıldı ve DK'nın Ermenistan'a verilmesinin önüne geçildi.²⁵⁹

31 Aralık 1989'da AHC öncülüğünde bizzat Elçibey tarafından alınan kararla Aras Nehri boyunca Azerbaycan'ın kuzey ve güneyini birbirinden ayıran sınır direkleri söküldü; sınırın her iki tarafından Aras'ın soğuk sularına girerek birbirine sarılan Azerbaycan Türkleri bayram sevinci yaşadı.²⁶⁰ Siyasal anlamda Azerbaycan'ın kuzeyiyle güneyinin birleşmesi adına elde edilen ilk büyük başarı olan bu olay sadece İran'ı değil, SSCB'yi de korkutmuştu. Çünkü Kuzey Azerbaycan Türklerinin henüz bağımsızlıklarına kavuşamamışken Güney Azerbaycan Türkleriyle birleşme vizyonuna sahip olmaları, sonraki adımın bölgesel veya küresel anlamda stratejik bir Türk Birliği için atılacağı düşüncesini akıllara getiriyordu.

Tüm bu gelişmelerle birlikte yerel hakimiyetin fiilen meşrutiyetini kaybetmesi, AHC'nin etki alanının ülkenin doğal sınırlarını zorlaması ve SSCB'de nüfuzlu bir teşkilat olarak tanınması merkez Moskova'yı endişelendirmeye başlamıştı. Merkezin AHC'yi içinden bölme planları, radikal eksene çekme girişimleri, şimdiye kadar coşkun bir hatla devam eden sürecin doğal akışıyla olgunlaşmasını sağlayarak siyasi

²⁵⁷ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. I, s. 324.

²⁵⁸ "Azerbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Suverenliyi Haggında" Azerbaycan SSR-in Konstutsiya Ganunu, <http://ensiklopediya.gov.az/az/terms/9094/cild/14>, (Erişim Tarihi: 19.03.2021)

²⁵⁹ Azerbaycan'ın demokratik oluşumlarının yinelenen talepleriyle SSCB Yüksek Sovyeti 1989'ın Kasım ayının 28'inde Dağlık Karabağ'daki Özel İdare Komitesi'ni kapattırdı. Bölgenin yönetimi SSCB Yüksek Sovyeti özel komisyonunun gözetimi altında Azerbaycan SSC Teşkilat Komitesi'ne devredildi.

Ermenistan-Azerbaycan Münagişesi, s. 60.

²⁶⁰ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 46.

ve demokratik çerçevede yürütülmesini öngören Elçibey'in kararlılığı sayesinde engellenmiştir.²⁶¹

AHC'nin demokratik milletvekili seçimleri düzenlemeye hazırlanması SSCB'yi tedirgin etmişti. SSCB Azerbaycan'da tüm nüfuzunu kaybetmiş olan KP'nin demokratik seçimlerde AHC'ye karşı hiç şansı olmadığını biliyordu. SSCB Bakü'deki Ermenilerin can ve mal güvenliğini gerekçe göstererek, Azerbaycan'da AHC'yi ve bağımsızlıkla sonuçlanacağı kesinleşen tüm bu girişimleri sonlandırabilmek için 1990 yılının 20 Ocak gününde Bakü'ye ordu birlikleri gönderdi. 131 kişinin katledildiği ve 744 insanın yaralandığı bu facianın gerçekleşme nedeni henüz 17 Ocak'ta Ebülfez Bey'le Moskova temsilcisi Yevgeni Primakov arasında geçen konuşmada anlaşılmıştı:

"Primakov amacımızın ne olduğunu sordu. Amacımızın demokratik milletvekili seçimleri gerçekleştirmek olduğunu söyledim. 'Sonrasında Sovyet İttifakı'ndan ayrılmanıza tek aşama kalacak.' dedi ve güldü... Moskova çok iyi biliyordu ki kurulacak olan Azerbaycan demokratik parlamentosu yarınlarda Moskova'yla kafa-kafaya gelebilecek bir güçtür". ^{262 263}

19 Ocak akşamı AHC'nin Ziverbey Ahmetbeyov sokağındaki karargahında bulunan Elçibey sonrasında AHC'lilerin kurduğu gözetleme noktalarını kontrole gitmiş, oradan da arkadaşının güvenli olduğunu düşündükleri evinde birkaç gün kalmak üzere yola koyulmuştur. Elçibey'in ailesini ise aynı akşam ağabeyi Murad Bey kendi evine götürmüştür. 20 Ocak'tan sonraki günlerde Elçibey kendisini aradıklarını söyleyen rütbelilere ve o günlerde Azerbaycan'da bulunan SSCB KGB'sinin başkan yardımcısına telefon açarak kendisinin Bakü'de olduğunu ancak

²⁶¹ E. Elçibey, **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak**, s. 51.

²⁶² A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 44.

²⁶³ 18 Ocak 1990 tarihinde A. Vezirov Moskova'ya götürülmüş, kendisini vekaleten Y. Primakov'un sözlü talimatıyla A. Mütallibov ve V. Polyaniçko ülkeyi yönetmeye başlamıştı. 1990 senesinin 19 Ocak günü SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Kurulu 20 Ocak 00:00'dan itibaren "Bakü şehrinde olağanüstü hal ilan edilmesi hakkında" ferman verdi. Olağanüstü halin ilan edileceği tarih gizli tutuldu. Oysa AHC Yönetim Kurulu olağanüstü hal uygulanması durumunda orduya mukavemet göstermeden mitinglerin sonlandırılması hakkında karar almıştı. Halkın bilgilendirilmemesi için 19 Ocak saat 19:27'de Azerbaycan Televizyonu'nun enerji bloğu patlatılarak kullanılamaz hale getirildi. Olağanüstü halin 20 Ocak saat 00:00'dan başlaması kararlaştırılmışsa da ordu birlikleri 19 Ocak saat 21'de harekete geçti. Ocağın 19'unu 20'sine bağlayan gece "Bakü operasyonu"nu SSCB Savunma Bakanı Dmitri Yazov bizzat yönetiyordu. **Azerbaycan Tarihi**, Ed. Tahir Gaffarov, VII Cilt, s. 211-212.

tutuklayacak olurlarsa askerlerin kendisini almasına müsaade etmeyeceğini, bizzat gidip teslim olacağını belirtmiştir.²⁶⁴

23 Ocak günü AHC karargahı önce Sovyet askerleri tarafından yaylım ateşine tutulmuş, sonrasında iki ay boyunca askeri kışla olarak kullanılmıştır.²⁶⁵ Bir süre karargahsız kalan AHC, Bilimler Akademisi yönetiminin ayırdığı bir odayı kullanmış, fakat ordu mensupları akademiye gelerek bu tür faaliyetlere izin veremeyecekleri konusunda onları uyarmıştır. Bu olay sonrasında toplantılarını yurdun diğer illerinde gerçekleştirmeye başlayan AHC'nin bu vesileyle faaliyet alanı ciddi ölçüde genişlemiş, 20 Ocak direnişi sebebiyle AHC'ye gösterilen yoğun katılım ve ilgi AHC'nin politik gücünün artmasıyla sonuçlanmıştır. 1990 yılının 28 Mayıs gününde Elçibey, eski parlamento binasının²⁶⁶ üzerine “*Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez!*”²⁶⁷ diyerek üç renkli Azerbaycan bayrağını dikmiştir.²⁶⁸

1990 yılının 8 Temmuz’unda AHC öncülüğünde Demokratik Azerbaycan Seçim Bloğu oluşturulmuş, aynı yıl Eylül ayının 30’unda Yüksek Sovyet seçimleri yapılmış ve DASB 23’ü AHC üyesi olmak kaydıyla toplamda 31 koltuk kazanmıştır. Bu seçimlerde Elçibey milletvekilliğine adaylığını koymamış, seçim süreci sonrasında DASB adını Bağımsız Azerbaycan Bloğu olarak değiştirmiştir. 7 Mart 1991’de Yüksek Sovyet, Bağımsız Azerbaycan Bloğu’nun itirazlarına rağmen 17 Mart’ta Azerbaycan’da SSCB egemenliğinin korunması için referandum gerçekleştirdi. AHC bu kararı kınadı, Bağımsız Azerbaycan Bloğu açlık grevi düzenledi ve Elçibey günlerce süren açlık grevlerine bizzat katıldı. KP’nin %95’lik sahte referandum zaferi AHC-Hükümet çatışmasını daha da alevlendirdi.²⁶⁹

Başkentteki politik trafiğin yoğunluğuna rağmen Ermeni esaretindeki toprakların geri alınması ve riskli bölgelerde profesyonel bir savunma mekanizmasının oluşturulması adına faaliyetler yürüten AHC Başkanı Elçibey, sık sık Karabağ ve Karabağ çevresindeki illeri ziyaret ediyor, kendisinin yerli halkla

²⁶⁴ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. II, s. 66.

²⁶⁵ E. Siyablı, **a.g.e.**, s. 99.

²⁶⁶ Şimdiki Bilimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü binası.

²⁶⁷ Bu ifade daha önce Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Kurucusu Mehmet Emin Resulzade tarafından kullanılmıştır.

²⁶⁸ Sevda Suner, Ogtay Güllüliyev, Mügeddes Şahbazov, “Biz Azerbaycan Halk Cebhesiyik” **Cümhuriyet** Özel Yayını (AXC-10), No 86 (254), 15 Temmuz, 1999, s. 9.

²⁶⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 46.

yaptığı görüşmeler buradaki ahali ve gönüllü savunma birlikleri için büyük bir motivasyon kaynağı yaratıyordu. Elçibey öncülüğünde oluşturulan ve gizli şekilde çeşitli zorluklarla silah temin edilen gönüllü AHC birlikleri de cephe bölgelerinde yürütülen vatan savaşının çok ciddi bir parçasını oluşturuyordu. Yoğun geçen bağımsızlık mücadelesi döneminde Elçibey Güney Azerbaycan'ın sorunlarıyla da yakından ilgileniyor, her fırsatta “Bütöv Azerbaycan” idealini dile getiriyordu. 1991 yılının şubat ayında Elçibey, Azerbaycan-İran sınırında yer alan Hudaferin köprüsünün bulunduğu Cebrayıl ilini ziyaret etmiş, SSCB esaretindeki Kuzey Azerbaycan ile İran esaretindeki Güney Azerbaycan'ı birbirine bağlayan Hudaferin köprüsü üzerinde yaptığı yürüyüşte ölümün kıyısından dönmüştü.²⁷⁰ Burada Elçibey'le birlikte bulunan ve Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı olarak görev almış olan İsa Kamber, o anları böyle anlatıyor:

*“Rus subayı bana, ortadaki kırmızı çizgiyi geçecek olanları kurşunlayacağını söyledi. İki asker bağılıyor fakat Elçibey onları duymuyor ve yürümeye devam ediyordu. Kırmızı çizgiye çok az bir mesafe kala subay, askerlerine ateşe hazırlanmaları emrini verdi. Silahları ateşe hazır hale getirdiklerinde şaka yapmadıklarını anladım. Yavaş yavaş ilerlerken adımlarımı hızlandırdım; tam köprüünün ortasında Ebülfez Bey'e yetişip önüne geçtim ve gözüne baktım. Bir nevi önünü kestim. Birkaç saniye öylece kaldık. Dönmemiz gerektiğini söyledim. Bir bana, bir sahile baktı ve geri döndük. Geçti bir taşın üstüne oturdu. Ayakkabılarını çıkarıp ayaklarını Aras nehrine soktu. Biz biraz kenara çekildik ve o an Bey'in ağladığını gördük. 10-15 dakika orada öylece oturdu.”*²⁷¹

1991'in temmuz ayının 13'ünden 17'sine kadar süren AHC I Kurultayı'nın 16 Temmuz tarihindeki 2 saatlik konuşmasında kendisini Atatürk siyasi ekolünün takipçisi olarak gördüğünü, Komünist Partisi'nin artık ölü bir parti olduğunu, Sovyet İttifakı'nın aşama-aşama yıkılacağını söyleyen ve bir kez daha AHC Başkanı seçilen Elçibey: “Azerbaycan'ın birliği istikbalimizin başlıca meselesidir” diyerek AHC'nin “Bütöv Azerbaycan” vizyonunu bir kez daha vurgulamış oldu.²⁷²

²⁷⁰ Arzu Şirinova, “Dağlar ahımı götürmez”, **Halg Cebhesi**, 23 Haziran, 2004, s. 13.

²⁷¹ Sevda Suner, Şahin Bağirov, “Bey Hudaferine Bahib Ağlayırdı”, **Cumhuriyet** Özel Yayını, No 87, 22 Ağustos, 2001, s. 5.

²⁷² A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 47.

19 Ağustos 1991 tarihinde SSCB’de Gorbaçov’u devirmek isteyen Devlet Olağanüstü Hal Komitesi’nin darbe girişimine Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov destek verirken AHC kati surette resmi itirazını bildirmiştir. Ayaz Mutallibov’un “Kardeşlik” ve “Tövbe” cemiyetlerinde toplanan taraftarları ve SSC Azerbaycanı’nın Özel Polis Birliği (OMON) görevlileri 23 Ağustos tarihinde AHC karargahına bir saldırı düzenlemiştir. Saldırının öncesinde Elçibey’e, kendisine suikast girişiminde bulunulacağını istihbaratı verilmiş, ülkeyi terk etmesi veya saklanması önerilmiş fakat Elçibey bu teklifleri çok sert bir şekilde reddederek mücadelesini sonuna kadar sürdüreceğini ve zafere ulaşacağını bildirmiştir.²⁷³ Güvenlik önlemleri sıkılaştırılmışsa da saldırganlar, AHC’nin Sovyet sokağında²⁷⁴ yer alan karargahının kapısını kırarak içeri girmiş, birçok hareket üyesini darp etmiş, öldürmek istedikleri Elçibey’in kafasını yarmış, karaciğerini ezmişlerdir. Yakın korumalarının müdahalesine rağmen yaralanan Elçibey, korumalar eşliğinde güçlkle karargahtan çıkarılmış ve karargahın önünde bulunan halkın müdahalesiyle arabaya bindirilerek oradan uzaklaştırılmıştır. Elçibey bu olayın sonrasında ne saldırgan gruptan ne de AHC tarafından kayıp yaşanmamasına sevindiğini dile getirmiştir.²⁷⁵

Saldırının sonrasında Bakü’de 1 ayı aşkın bir süre geçiren Elçibey’in tedavi süreci evde yürütülmüş, toparlanması uzun zaman almıştır. Bakü’de geçirdiği süre zarfında her açıdan yıpranan Elçibey, tedavi süreci bittikten sonra arkadaşlarının ısrarı üzerine bir süreliğine İsmayilli ilinin Basgal köyüne dinlenmeye gitmiştir.²⁷⁶ Bu dönemde Halime Hanım da güvenlik gerekçesiyle çocukları Çilenay ve Ertugut’u Keleki’de annesinin ve kardeşlerinin yanına bırakarak Bakü’ye dönmüştür. Elçibey cumhurbaşkanı seçilene kadar çocukları burada yaşamışlardır. 23 Ağustos saldırısının sonrasında Elçibey ve ailesi için güvenlik önlemleri sıkılaştırılmıştır.

Mutallibov’un 23 Ağustos saldırısını organize etmiş olması halkın sinir uçlarına dokunmuş, olağanüstü hal ilan edilmiş olmasına rağmen halk 26 Ağustos’da AHC önderliğinde, zırhlı askeri araçların girişini kapattığı Azatlık meydanına akın

²⁷³ Şahnaz Metlebgızı, “Ebülfez Beye Gizlenmeyi Teklif Etdim”, **Müsavat**, No 207 (1449), 21 Ağustos, 2001, s. 6.

²⁷⁴ Şimdiki Nerimanov sokağı.

²⁷⁵ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. I, s. 42.

²⁷⁶ **Savalanda Görüşenedek, BEY!**, Ed. A. Tahirzade, s. 40-41.

edip miting düzenlemişti. Mitingde şu talepler dile getirilmişti: Bakü’de olağanüstü hal kaldırılın; cumhurbaşkanlığı seçimleri askıya alınsın; Komünist Partisi kapatılsın; parlamento feshedilsin; yeni seçim kanunu kabul edilsin; milli ordu kurulsun. Elçibey’in başkanlığıyla AHC’nin baskıları sonucunda Mutallibov mitingin ertesi günü “Komünist” gazetesinin adını “Halk Gazetesi” diye değiştirdi ve “Lenin Meydanı” bu tarihten itibaren “Azatlık Meydanı” adlandırıldı. Yüksek Sovyet’in olağanüstü oturumu gerçekleştirildi ve 30 Ağustos’ta Azerbaycan’ın bağımsızlığını yeniden tesis etmek adına deklarasyon kabul edildi.²⁷⁷

A. Mutallibov 8 Eylül 1991 tarihinde tek aday olduğu sahte seçimle yeniden Azerbaycan cumhurbaşkanı oldu. Bu seçime itiraz amacıyla aynı gün düzenlenen mitingde henüz iyileşmemiş, nefes almakta ve konuşmakta zorlanan Elçibey: *“Yolumuz bağımsız, birleşik Azerbaycan yoludur!.. Yolumuz Demokratik Cumhuriyetimizin yeniden tesisi yoludur. Komünistler onu mahvettiklerinden bizler komünist hükümeti tanımıyoruz!”*²⁷⁸ diyerek SSCB’yi ve Mutallibov hükümetini tanımadıklarını alenen beyan etmiştir.

Moskova’nın diktesiyle Azerbaycan’da düzenli ordu kurulmasını engelleyen ve böylece Dağlık Karabağ’da toprak kaybına yol açan Mutallibov’un faaliyeti AHC’de keskin itirazlara neden oldu. Bu nedenle Elçibey, Azerbaycan hükümetine ultimatoma niteliğinde bir bildirimde bulunarak, devletin milli ordunun kurulması konusundaki tutumunun değişmemesi durumunda AHC’nin bu duruma el koyacağını bildirdi. AHC’nin katılımı ve ısrarlarıyla Ali Sovyet 8-11 Ekim 1991 tarihli oturumunda Milli Meclis kurulması müzakerelerine başladı ve 9 Ekim’de Milli Ordu’nun kurulması kararı kabul edildi. Bu oturumun devamı niteliği taşıyan ve 16-19 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilen oturumda Milli Şura oluşturulması kararı kabul edildi.²⁷⁹ SSCB’yle ekonomik antlaşmalar imzalanması fikri reddedilerek Azerbaycan’ın bağımsızlığı hakkında anayasa kanunu kabul edildi. 21 Aralık 1991’de SSCB’nin yıkılması, 25 Aralık’ta M. Gorbaçov’un SSCB cumhurbaşkanlığından istifa etmesiyle birlikte Azerbaycan’da sosyopolitik açıdan yeniden dalgalanmalar görüldü.

²⁷⁷ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 48.

²⁷⁸ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 2, s. 120-121.

²⁷⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 50.

29 Aralık 1991’de Azerbaycan halkı referandumla Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı hakkında anayasa kanununu onayladı.²⁸⁰

Elçibey’in halk tarafından ulusal lider olarak kabul ediliyor olması belirli güçleri rahatsız etmişti. 11 Şubat 1992’de atıcılık uzmanı Ramiz Babayev’den AHC Başkanı’nı öldürmesi istenmiş ancak o, teklifi kabul ettikten sonra Elçibey’i öldürmekten imtina etmişti. Ağabeyi Almurad Bey’in Yasamal’daki evinde ikamet eden Elçibey’i, Şerifzade ve Kiev sokaklarının kesişim noktasındaki ATS binasının tepesinden keskin nişancı tüfeğiyle vurmayı kabul etmiş olan profesyonel atıcı Ramiz Babayev, Elçibey’in sohbetlerini dinledikten sonra böyle bir insanı katletmeyi Allah’a isyan sayarak bu görevi yerine getirmekten kesin bir şekilde vazgeçmişti. Daha sonra o, Elçibey’le kendi isteği üzerine görüşerek her şeyi itiraf etmişti.²⁸¹

Hükümetin resmi milli savunma birlikleri oluşturmamakta ısrarcı olması, devamında 26 Şubat 1992’de Hocalı halkının 366. Rus alayı ve Ermeni silahlı birlikleri tarafından katledilmesi Azerbaycan halkını derinden etkiledi.²⁸² 6 Mart’ta hem muhalif milletvekillerinin hem de Yüksek Sovyet binasının önüne toplanan halkın baskılarıyla Cumhurbaşkanı A. Mutallibov istifa etmek zorunda kaldı ve cumhurbaşkanı yetkilerini Yagub Memmedov devraldı. AHC cumhurbaşkanı seçimlerinin aceleye getirilmesini desteklemiyordu. Yüksek Sovyet’in 25 Mart’ta gerçekleştirilen olağanüstü oturumundan sonra cumhurbaşkanı seçimlerinin 7 Haziran 1992’de gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Elçibey bu oturumda yaptığı konuşmada öngörülerini bu şekilde dile getirmişti:

“Cumhurbaşkanı seçmek için acele ediyorsunuz. Seçin, fakat üç ay sonra seçeceğiniz cumhurbaşkanını bir yıl sonra devireceksiniz. Bu böyle olacaktır başka türlü mümkün değil. Cumhurbaşkanı yalnızca cumhurbaşkanını elde tutmanın mümkün olduğu ülkelerde seçilir. Halk Cephesi’nin veya herhangi bir gücün onu

²⁸⁰ “Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Kanunu (18 Ekim 1991)”, Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi PREZİDENT KİTABHANASI, https://files.preslib.az/projects/republic/az/azr4_2.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2021).

²⁸¹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 52, 86.

²⁸² 1992 Şubatı’nın 25’ini 26’sına bağlayan gece Hocalı soykırımı yaşanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde 2. Ermeni devleti kurmayı hedefleyen Ermeniler, Sovyet ordusunun Hankendi’deki 366. alayının desteğiyle Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesinde yer alan Hocalı şehrine saldırı düzenlemişlerdir. Bu saldırı sonucunda 613 insan vahşice katledilmiş, 1275 kişi esir alınmış, 487 kişi yaralanmıştır. **Terror: hadiseler, faktlar, sübutlar**, Ed. Rauf Memmedov, Hett Neşriyyatı, Bakü, 2016, s. 18-19.

*devirmeyeceği bir ülkede. Öyle bir altyapı oluşturulmalı ki hem cumhurbaşkanını koruyabilsin hem de cumhurbaşkanı haddini aşıp diktatöre dönüşmek istediğinde onun önüne geçebilsin. Bu, hükümetin alfabesidir... Hakimiyetin üç fonksiyonu vardır: biri kanun kabul eder; biri icra eder, istediği zaman bağımsız bir şekilde icraya itirazını bildirir, tekrar değerlendirilmesini talep eder; biri de bağımsız mahkemelerdir ki diğer ikisinin faaliyetini denetler... Aksi takdirde kimse kimseden, en başta da kanundan korkmaz ve herkes istediğini yapar. Eğer bu altyapı oluşturulmazsa her kimi seçecekseniz seçin; en ruhani kişiyi seçin, o ruhaninin etrafına toplanacak kişiler hep bir ağızdan ‘Sen bizim büyüğümüzsün, sen öne çık.’ diyecek ve böylece onu da yoldan çıkaracaklardır. Bunun önüne geçecek hiçbir enstitü bulunmamaktadır”.*²⁸³

AHC Yüksek Kurulu’nun 27 Mart tarihinde yapılan oturumda AHC’nin cumhurbaşkanlığı seçimine katılması kararı aldı ve 9 Nisan’da AHC Yüksek Kurulu’nun olağanüstü oturumunda Ebülfez Elçibey Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına resmen aday gösterildi. 2 Mayıs’ta Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ve MHP Kurucu Genel Başkanı Alparslan Türkeş bir Bakü ziyareti gerçekleştirdi. Türkeş 3 Mayıs tarihli bu coşkulu AHC mitinginde Elçibey’i desteklediğini bildirmiş ve bu konuşma Azerbaycan’da büyük yankı uyandırmıştı.²⁸⁴

Rusya Elçibey’in cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasının kaçınılmaz olduğunu anlayınca Rusya özel hizmet organları seçimlerin durdurulması için son bir hamle yaptı ve 14 Mayıs 1992’de Ayaz Mütallibov cumhurbaşkanlığı görevine iade edildi. Parlamentoda yaptığı konuşmasında ülkede diktatör bir rejim tesis edeceğini bildiren A. Mütallibov muhalif güçlere meydan okudu. Bunun üzerine birçok kişi Elçibey ve dava arkadaşlarına ülkeyi terk etmeleri önerisinde bulunmuş fakat onlar bu öneriyi katiyetle reddetmişlerdi. Yakın bir tarihte yapılması planlanan itiraz yürüyüşünün sert bir şekilde bastırılması ve AHC yöneticilerinin öldürülmesi durumunda AHC Başkanlığı’nı devralma görevi Tofig Gasimov’a verilmiş, Azerbaycan’da yaşananları tüm gerçekliğiyle uluslararası kamuoyuna duyurmaları adına Necef Necefov ve Sabit Bağirov Türkiye’ye gönderilmişti.

²⁸³ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 53-54.

²⁸⁴ Arif Şahin, “ALPARSLAN TÜRKEŞ VE ELÇİBEY AZADLIK MEYDANINDA”, YouTube (t.y.), <https://www.youtube.com/watch?v=8dY5DvQDDGo>, (Erişim Tarihi: 18.03.2021).

14 Mayıs akşamı 22:00’da Elçibey AHC karargahına gelene kadar devam eden moralsizlik ve kararsızlık onun gelişiyle son bulmuş, karargahın önünde konuşma yapan Elçibey’in müracaatından sonra insanlar sabaha kadar oraya toplanmaya devam etmiştir. 15 Mayıs’ın içeriğini özetlemesi açısından AHC İcra Kurulu Başkanlığı yapmış olan Tofiq Seyidov’un anlatısının şu iki cümlesi son derece isabetlidir:

“15 Mayıs’ta AHC karargahı önünde halkın azametli izdihamını gören ve korkuya kapılan Ayaz Mutallibov AHC’ye elçiler göndermeye başladı. Ebülfez Bey müzakerelerini sonlandırarak “Bu iktidar gitmelidir!” hükmünü verdi.”

AHC karargahının önüne bir gece önceden toplanmaya başlayan yüzbinlerce insan burada miting düzenleyerek toplu yürüyüşe çıktı ve protesto yürüyüşü gerçekleştirerek Yüksek Sovyet’in ve Teleradyo Şirketi’nin binalarını, daha sonra MTN binasını, Cumhurbaşkanlığı Ofislerini ve başka önemli binaları ele geçirdi. Mutallibov Rusya’nın askeri uçağıyla ülkeyi terk etti.²⁸⁵ Elçibey aynı gün devlet televizyonundan bir konuşma yaparak Azerbaycan’da artık yeni bir dönemin başladığını beyan etti: *“Artık Azerbaycan’da tamamen yeni bir devlet kurulmalıdır”; “Böylece biz Azerbaycan’da yasal devlet kurup milletimizi yüzyıllardır çektiği eziyetten kurtarabiliriz.”*²⁸⁶

²⁸⁵ A. Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 2, s. 211- 215.

²⁸⁶ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 56-58.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURBAŞKANLIĞINDAN VEFATINA KADARKİ SÜREÇ

(1992-2000)

3.1. Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı Dönemi

3.1.1. Elçibey ve Tam Bağımsız Azerbaycan

200 yıla yakın bir süre boyunca toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına kastedilen Azerbaycan, Elçibey önderliğinde Rusya-İran kısılcısından kurtulabilmek için eşsiz bir şans elde etmişti. Yine de yıllar süren ulusal mücadelenin bir getirisi ve SSCB'nin dağılma sürecinin bir süreklilik zinciri içerisinde ilerlemesinin sonucu olarak bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'ın önünde aşılması imkansız görünen engeller yer almaktaydı. 7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan'da gerçekleştirilen ilk demokratik seçimle cumhurbaşkanı olan Elçibey, cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü 1 yıllık süre zarfında Azerbaycan'ın politik açıdan çalkantılı, ekonomik ve bürokratik açıdan her türlü altyapıdan yoksun, askeri açıdan tecrübesiz, sosyal açıdan bunalımlı durumda olan ve daha nice komplike sorunlarla dolu statükosunu radikal bir biçimde değiştirebilmek adına sayısız reforma imza attı.

Başta Azerbaycan'ın sınır güvenliğini ve dolayısıyla toprak bütünlüğünü sağlayabilmek amacıyla Azerbaycan Milli Ordusu kuruldu. Gönüllü askeri birliklerin hiyerarşik sınıflandırma çerçevesinde düzenli birliklere dönüştürülmesi adına ciddi adımlar atıldı. Orduya katılımın düzene sokulması ve askeri seferberliğin gerçekleştirilmesi adına başarılı çalışmalar yapıldı.²⁸⁷ Milli ordunun yapılandırılma sürecini en kısa sürede tamamlamayı hedefleyen Elçibey, Rus ordusunun Azerbaycan'dan tamamen çıkarılmasının Azerbaycan'ın bağımsızlığı için bir ölüm-kalım meselesi olduğunu biliyor ve bunun gerçekleşmesi için büyük çaba sarf ediyordu. Tüm kararlılığıyla bu süreci devam ettiren Elçibey, nihayet 26 Mayıs 1993 yılında 90.000 kişilik Rus ordusunun Azerbaycan'dan tamamen çıkarılmasına nail

²⁸⁷ E. Elçibey, "Müstegillik: İkinci Cehd", Elçibey-Bizim Cümhuriyyet Gazetesi Özel Yayını, t.y., s. 44.

oldu.^{288 289} Böylece eski SSCB üyesi ülkeler arasında Rus ordusunu topraklarından çıkarmayı başarabilen ilk ülke Azerbaycan oldu.

Ekonomik reform ve revizyonlar da Elçibey'in başkanlığında istikrarlı bir süreklilik içerisinde devam etti. 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi kuruldu. Çok çeşitli gümrük ödemelerinin tahsilatı organize edildi; devletin gümrük politikasının yürütülmesi bağlamında kontrol mekanizmaları geliştirildi ve uygulandı. Bunun bir getirisi olarak doğal servetlerin ve tarihi eserlerin yurtdışına götürülmesinin büyük ölçüde önüne geçilmiş oldu. Yine bu yılın temmuz ayında Devlet Mücevherat ve Değerli Taş Fonu kuruldu. Ekonomik depresyonun doruğa ulaştığı, değer saklama aracı olarak kullanılabilecek madeni kaynaklarının tamamına yakını elinden alınan Azerbaycan'da kurulan bu Fon'un depolarına bir yıllık süre zarfında 1,5 ton altın ve çeşitli değerli metaller toplandı. 1992 yılının ağustos ayında "*manat*", Azerbaycan'ın milli para birimi olarak piyasa sürüldü. Manat uzun bir süre boyunca Rus rublesine göre 1:10 oranını korudu.²⁹⁰ Eski SSCB üyesi ülkeler arasında yalnızca Elçibey'in başkanlık ettiği Azerbaycan, para biriminin değerini koruyabilmişti. 1993 yılının haziran ayına kadar Azerbaycan Merkez Bankası'nın döviz rezervleri bir yıl öncesine göre 97,5 kat artarak 1,6 milyon dolardan 156 milyon dolara yükseldi. 1993'ün ilk 6 ayı içerisinde Azerbaycan'ın sanayi üretiminde %1200 artış gözlemlendi.²⁹¹

Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminde ekonomik anlamda üst düzey yapısal reformlara imza atıldı. Liberal ekonomik yenilikler gerçekleştirerek Pazar ekonomisinin sistemleştirilmesini sağlayabilmek, ekonomik kalkınma ve büyümeyi kalıcılaştırabilmek adına Ekonomi Bakanlığı, Devlet Emlak Komitesi, Toprak Komitesi, Anti Tekel Politikaları ve Girişimciliğe Yardım Komitesi gibi devlet kurumları oluşturuldu. Yapılan ekonomik yeniliklerin fonksiyonel bir şekilde uygulanabilmesi ve ekonomik anlamda altyapısal sabitliğinin oluşturulabilmesi için çeşitli konularda tam 34 kanun çıkarıldı. Kısa bir süre zarfında onlarca banka,

²⁸⁸ Fazil Gezenferoğlu, **Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe**, Prestij Matbaacılık, İstanbul, 1995, s. 185.

²⁸⁹ A. Tahirzade, **Elçi Bey**, s. 7.

²⁹⁰ 1 Azerbaycan manatı, 10 Rus rublesine eşitti. Bu oran son derece başarılıydı çünkü aynı dönemlerde Belarus rublesi Rus rublesine oranla %300, Ukrayna kuponu ise Rus rublesine oranla %700 değer kaybetmişti.

²⁹¹ E. Elçibey, **a.g.m.**, s. 44-45.

binlerce özel işletme faaliyet hayatına başladı. Birçok özelleştirme çalışmaları gerçekleştirildi ve komünist piyasa mekanizmasının anti özgürlükçü çelik çerçeveleri ortadan kaldırılarak ekonominin dinamizmi büyük ölçüde artırıldı. İmalat sanayisinin gelişim programı kapsamında özellikle boyacılık, iplikçilik, dokumacılık, sigara ve hazır şarap üretimi için onlarca fabrika ve işletme inşaatına başlandı.²⁹²

Askeri ve ekonomik yeniliklerin yanı sıra eğitim sisteminin millileştirilmesi ve modernizasyonu kapsamında köklü değişiklikler gerçekleştirildi. Üniversitelere ve meslek yüksekokullarına yerleştirilmenin test sınavı aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanması, bu alanda yapılan ilk önemli ıslahatlardandı. Azerbaycan'ın SSCB üyesi olduğu yıllarda öğrenciler emsali görülmemiş yarı yazılı, yarı sözlü bir sınava tabi tutuluyor, finansal durumu rüşvet vermeye elverişli olan öğrenciler bir miktar para karşılığında usulsüz yerleştirmelerle lisans eğitimi almaya hak kazanıyor, çeşitli makam sahiplerinin referans olduğu kişiler kolaylıkla üniversitelere yerleştiriliyordu. Bu açıdan test sınavı usulüne geçiş yapılması eğitimde eşitliğin sağlanması açısından büyük bir adımdı.

Yine Elçibey döneminde yüzlerce Azerbaycan gencine çeşitli yabancı ülkelerde eğitim alma imkanı tanındı. Türklüğün ulusal kimlik olarak benimsenmesi, ulusal tarih bilincinin oluşturulması maksadıyla yeni program hazırlandı ve yeni ders kitapları basıldı. Yüzlerce bilim insanı, yöntem bilimci ve öğretmenin katılımıyla okullarda tedris edilen sosyal bilgilerin kapsamındaki derslere ilişkin 7 yeni program hazırlandı ve 60'a yakın yeni ders kitabı basıldı. Bunlar da dahil okullarda ilk kez tedris edilen ve toplamı neredeyse 90'a varan farklı ders kitabı yayınlandı. Bunun öncesinde Azerbaycan tarihinin hiçbir döneminde bir yıl içerisinde 10'u aşkın ders kitabı hazırlanmamış ve basılmamıştı. 1988 yılında başlayan Birinci Karabağ Savaşı'nın yaratmakta olduğu finansal sıkıntılara, ülkedeki ekonomik bunalıma, SSCB'nin Azerbaycan'da bıraktığı bürokratik enkaza, kamusal anlamda yaşanan tüm yıpranmışlıklara ve sözlerle ifade edilmesi güç olan bütün zorluklara rağmen Elçibey, eğitime gereken yatırımı yapmayı ihmal etmedi. Onun emriyle "Öğretmen" adında bir basımevi kuruldu ve yeni ders kitaplarının basılabilmesi için Eğitim

²⁹² E. Elçibey, **a.g.m.**, s. 45-46.

Bakanlığı aracılığıyla Öğretmen Basımevine 110 milyon manatlık bir fon aktarımı yapıldı.²⁹³

1992 yılında Azerbaycan'da Latin alfabesine geçiş yapıldı. Okul ders kitapları Latin alfabesiyle hazırlanmaya başlandı ve devlet dairelerinde Latin alfabesi yoğun şekilde kullanıldı. Dil alanında gerçekleştirilen en önemli yeniliklerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Dili'nin değiştirilmesi idi. Elçibey'in girişimiyle Azerbaycan Devlet Dili'nin Azerbaycan Dili'nden Türk Dili'ne değiştirilmesi için konu mecliste görüşmeye açılmış, meclisin büyük çoğunluğunun eski komünistlerden oluşması nedeniyle birçok kez ciddi tartışmalar yaşanmışsa da karar kabul edilmişti. 22 Aralık'ta kabul edilen ve 28 Ocak 1993 yılında yürürlüğe giren kararla nihayet Azerbaycan'ın resmi dili Türkçe olmuştu.²⁹⁴

Elçibey iktidarı döneminde yaşanan ulusal aydınlanma sonucunda Türk kimliğinin milli kimlik olarak benimsenmesi, demokrasinin toplum tarafından devletin vazgeçilmez bir ögesi olarak kabul edilmesi, Azerbaycan'ın milli stratejik hedefler belirleyebilecek düzeyde bağımsız olması gibi gelişmeler özellikle Rusya ve İran'ı rahatsız ediyordu. Bu gelişmelerin önüne geçebilmek adına Azerbaycan'da yaşayan etnik gruplar devlete karşı kışkırtılmak üzere organize ediliyordu. Bu çalışmaların ve çalışmaların karar merkezlerinin amacını öngören Elçibey, etnik grupların haklarının korunması ve bunun da ötesinde etnik gruplara birçok kolaylık sağlanması için kararname çıkardı. Bu kararnameyle etnik gruplara ait 30 kültür merkezine Bakü şehrinde ofis tesis edildi, kendilerine ait 4 farklı gazeteye Cumhurbaşkanı Fonu'ndan ödenek ayrıldı ve radyo-televizyon kanalı açma imkanı tanındı.²⁹⁵ Etnik gruplara tanınan bu ve diğer çeşitli ayrıcalıklar sayesinde bölücülük faaliyetlerinin tamamı başarısız oldu.

Elbette etnik gruplara tanınan ayrıcalıkların temelinde devletin var olma içgüdüsünden daha öte Elçibey'in yöneticilik anlayışı bulunuyordu. Yalnızca Dünya'nın sayılı gelişmiş ülkelerinde benzerine rastlanılabilecek "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan milli azınlık, az sayılı halk ve etnik grupların hukuk ve özgürlüklerinin korunması, dil ve medeniyetinin inkişafı için devlet yardımı

²⁹³ E. Elçibey, **a.g.m.**, s. 46-47.

²⁹⁴ Adalet Tahirzade, **Prezident Elçibey**, Yeni Müsavat Gazetesin Neşri, Bakü, 2001, s. 192.

²⁹⁵ E. Elçibey, **a.g.m.**, s. 47.

hakkında” başlıklı kararnamenin içeriği dahi bunu açıklar nitelikteydi. Öyle ki BM, Dünya devletlerinin de bu kararname ile benzer içerikli kararlar alması ve uygulaması adına duyuru nitelikli bir tavsiyede bulunmuştu. Etnik gruplara tanınan hakların, ayrıcalıkların ve kolaylıkların yanı sıra Elçibey, 20 Ağustos tarihinde “Dini inanç özgürlüğü hakkında” başlıklı kararnameyi imzalamış, 19 Eylül’de yürürlüğe giren bu kararnameyle Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının inanç özgürlüğü devlet tarafından resmen koruma altına alınmıştı.²⁹⁶

Başlıca vurgulanması gereken tüm bu reformların ötesinde Elçibey iktidarı döneminde çok kısa bir sürede fazlaca sayıda büyük ölçekli reformlar gerçekleştirildi. SSCB bünyesinde bulunduğu yıllarda zaten yok hükmünde olan yapısal prensipleri tamamen ortadan kaldırılan Azerbaycan’da, bir yıllık Elçibey iktidarı döneminde gerçekleştirilen reformların tamamı tam bağımsız demokratik Azerbaycan hedefi üzerinde temellenmişti. Benzerine az rastlanan bir hızla yapılan bu reformlar bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde bugünkü Azerbaycan’ın her anlamda altyapısını oluşturmuş ve en önemlisi yorgun Azerbaycan’a uzun yıllar boyunca mahrum kaldığı ulusal hedef algısını tekrar kazandırmıştı. Demokratikleşmenin vazgeçilmez unsurlardan biri olduğu bu yapılanma süreci Azerbaycan’a, demokrasiyle geçen bir yılın, otokrasiyle geçen on yıllarla nasıl farklılık gösterdiğini anlatmıştı. Her şeyin ötesinde Azerbaycan Türklerine milli mefkurenin ne demek olduğunu hatırlatan Elçibey, Azerbaycan’ın yol haritasını “Bütöv Azerbaycan” ve “Turan” üzerinden çizerek en önemli reformunu gerçekleştirmişti.

3.1.2. Elçibey Dönemi Dış Politikası

3.1.2.1. Elçibey’in Dış Politika Tutumu ve Faaliyetleri

Elçibey’in ulusal liderlik serüveninin Azerbaycan bağımsızlığının da öncesine dayanması, iç politikadaki kararlı tutumunun dış politikaya yansımaları, henüz bağımsızlığını kazanmış olmasına rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti’ni demokratik değerler üzerinde inşa ediyor oluşu ve elbette bunların ötesinde Azerbaycan’ın enerji kaynaklarının zenginliği gibi birçok nedenlerle Elçibey başkanlığındaki Azerbaycan,

²⁹⁶ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 107-108.

diplomatik anlamda muhatapları tarafından büyük saygı ve ilgi görüyordu. Elçibey döneminde Azerbaycan'ın diplomatik dinamizmi ciddi anlamda artmış ve Azerbaycan uluslararası arenada yönlendirme gücü elde etmişti. Azerbaycan, Birleşmiş Milletler, AGİK, Bölgesel Ekonomi İşbirliği Örgütü, İslam Konferansı Teşkilatı gibi birçok uluslararası kuruluşta tam bağımsız ve diğer devletlerle eşit statülü bir ülke olarak varlık göstermeye başlamıştı. Çok sayıda devletle yoğun diplomatik ilişki ağları oluşturulmuş ve bu ilişki ağından yola çıkarak iktisadi büyüme hedefleri doğrultusunda birçok ülkeyle ekonomik iş birliği anlaşmaları yapılmış, birçok proje sözleşmesine imza atılmıştı. Özellikle Elçibey'in demokrat politik kişiliği, Azerbaycan'ın diplomatik ilişkilerinde önemli bir role sahipti. Ekonomide serbestleşme ve bir çeşit milli liberalleşme kapsamında atılan adımlar da ayrıyeten Avrupa devletlerinin ve ABD'nin ilgisini çekebilmek noktasında başarıya ulaşıyordu. Avrupa ülkeleri ve ABD ile Elçibey döneminde kurulmuş olan sıkı diyaloglar, Azerbaycan'da görülen herhangi bir olumsuzluğun taraflı veya tarafsız bir şekilde Batı medyasında yer bulmasına ve Azerbaycan'ın çeşitli yelpazelerde iş birliği potansiyelinin büyümesine olanak sağlıyordu. Bu bağımsızlığına henüz kavuşabilmiş olan genç Azerbaycan'ın, Rusya-İran kısılcısından kurtulabilmesi için gerçekleştirmesi gereken kaçınılmaz bir diplomatik manevranın sonucuydu. Bununla birlikte hem ekonomik hem de diplomatik anlamda Rusya ve İran ile yürütülen ikili ilişkilerde destrüktif bir tutum söz konusu olmamış, bu dönemde her iki ülkeyle de yürütülen çeşitli alanlardaki iş birlikleri büyük ölçüde etkinlik kazanmıştı. Bilinenin aksine Azerbaycan'ın iktisadi-ticari bağlantıları özelinde ilk sırada Rusya ve ikinci sırada İran bulunuyordu.²⁹⁷

Kuzey Kafkasya'nın ezeli sakini Gürcistan ile de yine Elçibey döneminde "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması" imzalanmış, 1992 yılının 18 Kasım'ında iki ülke arasında kurulmuş olan diplomatik ilişkiler, 1993 yılının 3 Şubatı'nda imzalanan bu anlaşmayla bir tür dostluk niteliği kazanmıştır.²⁹⁸ Diplomatik ilişki ağının kapsamı bunlarla da sınırlı kalmamış, Kazakistan, Türkmenistan, Ukrayna, Moldova, Pakistan, Mısır, İsrail, Tacikistan gibi ülkelerle de diplomatik görüşmeler gerçekleştirilmiş, diyaloglar kurulmuş; ayrıca Özbekistan ve

²⁹⁷ E. Elçibey, **a.g.m.**, s. 48.

²⁹⁸ Nâzim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, ASAM, Ankara, 2001, s. 108-109.

Kırgızistan’la da diplomatik ilişkiler kurabilmek adına adımlar atılmıştır. Elçibey’in bağımsız ve kısmen batıya dönük diplomatik girişimlerinin neticesinde kısa bir süre içerisinde Azerbaycan ile British Petroleum, Statoil, Pennzoil, Unical, Amoco gibi küresel ölçekli şirketlerle petrol ticareti bağlamında yüksek getirili sözleşmeler imzalanmış, bununla birlikte ilgili şirketlerin neredeyse hiçbiri bu sözleşmelerden istediğini tam olarak elde edememiştir.²⁹⁹

Elçibey’in önemli diplomatik görüşmelerinden biri 7 Eylül 1992’de kendisinin daveti üzerine BP’yi temsilen Bakü’ye gelen Birleşik Krallık Başbakanı “Demir Leydi” Margaret Thatcher ile gerçekleşti. Bu görüşmenin başlıca amacı Birleşik Krallık ile Azerbaycan arasında petrol ticareti bağlamında iyi ilişkiler oluşturabilmek ve Avrupa’ya Azerbaycan’ın artık bağımsız ekonomik kararlar alabildiğini göstermekti. Aynı akşam, Azerbaycan ve BP / Statoil ortaklığı arasında Çınar petrol yatağının ve Şahdeniz bölgesinin imkanlarını belirlemek adına anlaşma imzalandı. Böylece Azerbaycan yabancı devletlerle petrol ticareti bağlamında ilk büyük girişimini gerçekleştirdi ve buna bağlı olarak resmiyette siyasi bağımsızlığı Birleşik Krallık tarafından tanınan Azerbaycan, artık uygulamada da Birleşik Krallık tarafından bağımsız bir devlet olarak algılandı.³⁰⁰

Petrol alanında yaşanan diğer bir önemli gelişme de 1993 yılının mart ayında gerçekleşti. Azerbaycan ve Türkiye arasında Azerbaycan petrolünü Akdeniz’e ulaştırabilmek adına Bakü-Ceyhan boru hattının yapımı için anlaşma imzalandı.³⁰¹ Bu, Azerbaycan için Avrupa’ya açılan alternatif bir ihracat çıkışı oluşturulması açısından zaruri bir gelişmeydi. Bunun da ötesinde bu gelişmeyi anlamlı kılan asıl mesele, Türkiye ile ortaklaşa düşünülmüş olan bu projenin Orta Doğu’da yeni bir petrol hattı oluşturularak, Türkiye’nin bu petrol hattı üzerinde söz hakkı sahibi olmasını sağlama amacına hizmet etmesiydi. Eğer bu proje tam etkinlik düzeyiyle kullanılabilir ve Türkiye de daha önce deneyimlemekten, ulusal güvenlik, içsel gelişime uygun statik zeminin sağlanması vb. gibi nedenlerle geri durduğu petrol piyasasında aktif varlık gösterebilirse, bu alanda Orta Doğu’da yeni bir çekim merkezi oluşturulabilir, Ankara merkezli yeni bir kontrol mekanizması kurulabilirdi.

²⁹⁹ N. Cafersoy, **a.g.e.**, s. 146-147.

³⁰⁰ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 100.

³⁰¹ N. Cafersoy, **a.g.e.**, s. 126.

Ayrıca Azerbaycan'ın bağımsız varlığını, bağımsız ekonomik temellere dayandırabilme hedefini de kapsayan bu adım, o yıllarda henüz başlamış olan Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkilerinin ölçeğini mümkün olan en üst sınırlardan ilerletmek kaydıyla, iki ülke arasında kapsamlı sermaye aktarımının olağandışı görünümünden kurtulmasına olanak sağlayacak, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini sıkılaştıracaktı. Nitekim bu proje küresel ölçekli petrol şirketlerini rahatsız etmesi ve Elçibey'in iktidarı kaybetmesiyle gereken önemin arz edilmemesi gibi çeşitli nedenlere rağmen belirli bir ölçüde amacına ulaştı.

3.1.2.2. Elçibey'in Resmi Yurtdışı Ziyaretleri

Elçibey ilk resmi ziyaretini, kendisinin deyimiyle “Azerbaycan dış politikasının baş köşesinde yer tutan Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. 25 Haziran 1992'de İstanbul'da gerçekleşen zirveye katılmış, Karadeniz Ülkeleri İşbirliği Anlaşması'nı ve Boğaziçi Deklarasyonu'nu imzalamıştır. 26 Haziran'da TBMM'de yaptığı konuşmada yolunun Mustafa Kemal yolu olduğunu bildiren Elçibey, Türk Dünyası'nın birleşme gerekliliği ve zorunluluğuna, demokrasinin, Türklüğün vazgeçilmez unsuru olduğuna, bağımsızlık mücadelesi veren Türklere ve Müslümanlara yardıma koşmanın zaruretine dikkat çekmiştir. Kendisi, ayakta alkışlanan bu konuşmasında alışılmışın dışında bir konsept benimsemiş, TBMM'deki bütün ideolojik safları tema dışı bırakarak Türk Dünyası'nın birleşme ve çağdaş uygarlıklar düzeyinin üzerine çıkma vizyonunu, bu söyleviyle adeta bürokratik anlamda manifestolaştırmıştır.³⁰²

Türkiye ziyareti süresince birtakım resmi temaslar gerçekleştiren Elçibey, aynı zamanda Doğu Türkistan liderlerinden İsa Yusuf Alptekin'le görüşmüş, Mehmet Emin Resulzade'nin, Zeki Velidi Togan'ın mezarını ve Anıtkabir'i ziyaret etmiş, buradaki anı defterine şunları yazmıştır: “*Ey büyük Türkün büyük komutanı! Seni ziyaret etmekle özüm ve tüm milletim adına şeref duydum. Senin askerin. – Ebülfez*

³⁰² Elçibey'in TBMM Konuşması:

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=177:178&v_meclis=1&v_donem=19&v_yasama_yili=&v_cilt=14&v_birlesim=089, (Erişim Tarihi: 22.04.2021)

Elçibey” 27 Haziran’da resmi ziyaretini sonlandıran Elçibey Azerbaycan’a dönmüştür.³⁰³

Bir süre sonra Finlandiya’nın Başkenti Helsinki’ye resmi ziyarette bulunan Elçibey, burada 1992 yılının 7-11 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı³⁰⁴ 2. Zirve Toplantısı’na katılmış, 8 Temmuz’da Helsinki Danışma Toplantısı Sonuç Bildirisi’ni ve 10 Temmuz’da Avrupa’da Konvansiyonel Silahların Sınırlandırılması Hakkında Antlaşma’yı imzalamıştır. Bu toplantıda Elçibey, 50’ye yakın devlet başkanının önünde Azerbaycan Türkçesi’yle konuşma yapmış, buradaki katılımı Azerbaycan’ın yönünü batıya çevirmesi ve ABD ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük önem arz etmiştir.³⁰⁵

1992 yılının 12-13 Ekim tarihlerinde Rusya’ya yaptığı resmi ziyaretinde Rusya Devlet Başkanı 12 Ekim’de Yeltsin’le birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Dostluk, İşbirliği ve İkili Güvenlik Hakkında Antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma Azerbaycan’ın tarihi boyunca Rusya ile yaptığı eşit haklara dayalı ilk antlaşma olmuştur. Anlaşmanın imzalanmasının ardından Boris Yeltsin, gerçekleştirilen basın toplantısında Rusya ile Azerbaycan arasındaki ağabey-kardeş ilişkisinin zaman aşımına uğradığını, geçmişte kaldığını dile getirmiştir. Ayrıca ziyaretin ilk günü henüz anlaşma safhasına geçilmeden önce Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, Elçibey’le Kremlin Sarayı’nda baş başa bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu görüşmede Yeltsin, Hazar petrolünün Rus şirketleri tarafından çıkarılması, Azerbaycan’da Rus askeri üslerinin kurulması, Rusya’nın sınır güvenlik birimlerinin Azerbaycan’da bulundurulması ve Hazar’da ortak balıkçılık faaliyetlerinin yürütülmesi gibi bir sıra tekliflerde bulunmuş, Elçibey bu tekliflerin tamamını katiyetle reddetmiştir.³⁰⁶

Elçibey 28 Ekim 1992’de Türkiye’ye ikinci resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları dolayısıyla 29 Ekim günü Elçibey, Anıtkabir ziyaretiyle programına başlamış ve ardından Atatürk Kültür Merkezi’nde gerçekleştirilen askeri geçit törenine katılmıştır. Ertesi gün 30-31 Ekim tarihleri

³⁰³ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 34, 38-39.

³⁰⁴ O yıllarda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) diye isimlendirilen bu teşkilat daha sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını almıştır.

³⁰⁵ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 47-51.

³⁰⁶ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 127-128.

arasında, Ankara’da düzenlenen Türk Devletleri Zirve Toplantısı’na katılmış, başta ekonomik iş birliği bağlamında çok sayıda meselenin ele alındığı ve Türk Dünyası ile ilgili çeşitli konuların müzakere edildiği bu toplantı 31 Ekim’de sonlanmış, Elçibey de diğer Türk Devletleri’nin başkanlarıyla birlikte toplantının sonuç beyannamesini imzalamıştır.³⁰⁷

Elçibey’in resmi ziyareti 1-5 Kasım aralığında da devam etti. 1 Kasım günü Elçibey, programına yine Anıtkabir ziyaretiyle başladı. Kendisi, gerçekleştirmiş olduğu Anıtkabir ziyaretinde, anı defterine şu ifadeleri yazdı: *“Artık söylenecek bir söz kalmadı. Hepsini siz, büyük atamız söylediniz. Sizi ziyaret etmekten mutluluk duyuyoruz. Ne mutlu Türk’üm diyene. – Sizin askeriniz Ebülfez Elçibey.”*

Ardından Mehmet Emin Resulzade’nin de kabrini ziyaret eden Elçibey, aynı gün içerisinde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşimi artırmak adına çeşitli anlaşmalar imzaladı. Ertesi gün Ankara’da, Turgut Özal’la birlikte Azerbaycan Büyükelçiliği’nin açılışına katılan Elçibey, 3 Kasım’da birçok fabrika ve şirketin Azerbaycan’daki faaliyet durumunu ele almak, ticari yeniliklere imza atmak amacıyla yine Turgut Özal’la birlikte Kayseri’ye gitmiş, büyük coşkuyla karşılanan Elçibey sonrasında Turgut Özal’la birlikte buradan İzmir’e, İzmir’den de Bursa’ya gitmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra 5 Kasım’a kadar önemli görüşmeler yapan Elçibey, bu tarihte Azerbaycan’a dönmüştür.³⁰⁸

Bir sonraki resmi dış ziyaretini 9-10 Aralık 1992 tarihlerinde Ukrayna’ya yapan Elçibey, başkent Kiev’de Devlet Başkanı Leonid Kravçuk’la görüşmüş, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ukrayna Arasında Dostluk ve İşbirliği Hakkında Anlaşma imzalamıştı.³⁰⁹ Ukrayna ziyareti öncesinde Elçibey’in yapmış olduğu Türkiye ziyaretine karşılık, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal 13 Nisan’da Orta Asya ziyaretini tamamladıktan sonra geniş bir temsilci heyetiyle Bakü’ye gelmişti. Bakü’ye iniş yaptığı gibi gazetecilerin sorularını cevaplayan Turgut Özal, Elçibey’le yapacağı görüşmede asıl müzakere konusunun Ermenistan tarafından Azerbaycan’a yapılan hukuksuz saldırılar olduğunu belirtmişti. Bu görüşmeden 4 gün sonra Turgut Özal hayatını kaybetmiş, bunun üzerine 20 Nisan’da Ankara’ya yolculuk yapan

³⁰⁷ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 142-145.

³⁰⁸ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 146-153.

³⁰⁹ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 176-177.

Elçibey 20-21 Nisan tarihlerinde Turgut Özal'ın cenaze törenine katılmış ve 22 Nisan'da İstanbul'da Turgut Özal'ın defin merasiminde bulunmuştu.³¹⁰

3.1.3. Elçibey'in Karabağ Mücadelesi

Karabağ sorunu Elçibey'in başlıca üzerinde durduğu, geniş arka plana sahip bir meseleydi. Çeşitli komplike sebepler dolayısıyla çözüme kavuşturulmasının önüne geçilen bu sorun, Elçibey iktidarının önündeki en sınırlayıcı engellerden biriydi. Ermenistan'ın aksine Azerbaycan'ın bu savaşı tek başına fonlamak dışında bir alternatifi bulunmadığından, savaşın yalnızca düşman lehine değil, Azerbaycan lehine uzaması dahi ülkeyi finansal açıdan yıpratıyordu. Rusya-İran ikilisinin örtbas edilme gereği duyulmayan askeri-mali yardımlarıyla savaşı sürdürmekte olan Ermeni Ordusu ve bünyesinde görev alan başta Rus asıllı olmak üzere çeşitli etnik mensubiyetlerden olan askeri personeller, zaman zaman Rusya'nın direktifleri doğrultusunda çatışmaları şiddetlendirmek suretiyle Azerbaycan'ın içişleri dinamiklerini doğrudan etkiliyorlardı.³¹¹

Her şeye rağmen Elçibey, Karabağ sorununun çözüm aşamasında büyük yol kat etmişti. Rusya'nın inisiyatifinde bulunan arabuluculuk rolüne AGİK'i de ortak etmeyi başarmış olan Elçibey, Karabağ meselesini uluslararası kamuoyunun gündeminde tutuyor, BM'yi de bu sorunun çözümü için seferber etmeye çalışıyordu. Cumhurbaşkanı seçildiği ilk aylardan itibaren Karabağ'daki askeri operasyonları keskin şekilde hızlandıran Elçibey'in önderliğinde Ağdere bölgesinin tamamı, Laçın'ın 33 köyü ve Cebrayıl'ın 10'u aşkın köyü Ermeni işgalinden tamamen arındırılmıştı. Bunların yanı sıra Hocavend ve Gedebeş illerindeki işgalci güçler de yok edilmişti.³¹² Başkent kasabası ve Serseng su deposu milli ordunun kontrolüne geçmiş, birçok stratejik bölge aralıksız taarruzlar sonucu ele geçirilmişti. Tüm bu askeri başarılar Elçibey'in cumhurbaşkanlığının yalnızca ilk 4 aylık süreci içerisinde elde edilmişti.^{313 314}

³¹⁰ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 284-287.

³¹¹ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 300-301.

³¹² A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 118.

³¹³ Vahid Ezizov, "Uğurların Teferrüatı", **Halg Gazeti**, 26 Ağustos, 1992, s. 1-2.

³¹⁴ F. Gezenferoğlu, **a.g.e.**, s. 182.

1992 yılının kasım ayında Azerbaycan Ordusu Hankendi'nin 10 kilometre yakınlığına kadar ilerlemeyi başardı ve Elçibey'in emri üzerine Laçın koridorunu ele geçirebilmek için harekete geçildi. Ancak Albay Suret Hüseynov'un emrindeki birlikleri geri çekmesi üzerine Laçın koridoru için başlatılan girişimler başarısızlıkla sonuçlandı.³¹⁵ 1993 yılının ocak ayından itibaren Ermeniler saldırıların şiddetini artırmışlardı. Bu şiddetlenme, Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in 2 Ocak 1992 tarihli bir makalesinde "Yakın Çevre" kavramının kullanılmasıyla eşzamanlılık göstermekteydi. Boris Yeltsin'in 1993 yeni yıl konuşmasında "Rusya'nın yakın çevredeki Rusları korumada daha aktif olacağı" ifadesini kullanması gayet net bir ileti niteliğindeydi. Şubat ayında Rus Ordusu'na eski SSCB sınırları dahilindeki çatışmalara "Barış Gücü" adıyla müdahale edebilme yetkisi verilmesi için BM'den talepte bulunan Yeltsin, şubat ayında Rusya Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiş olan "Yakın Çevre" temelli dış politika doktrinini nisan ayında onayladı ve böylece ilgili doktrin yürürlüğe girdi. Anlaşılabileceği gibi her ne kadar "Yakın Çevre" kavramı resmi olarak nisan ayında etki gücüne kavuşmuş olsa henüz ocak ayından itibaren Rusya'nın stratejik hedefleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştı.³¹⁶

Nihayet şiddetli saldırılar sonucunda Ermeni Ordusu, 3 Nisan'da Kelbecer bölgesini ele geçirmeyi başardı. Kelbecer'in işgal sürecinin ardında koca bir organizasyon bulunmaktaydı. AGİT'in ön temsilci heyetiyle 18 Nisan'da bir görüşme gerçekleştiren Elçibey, bu görüşmede, Kelbecer saldırısını gerçekleştiren Vardenis Bölüğü'nün 48 askeri helikoptere, 24 savaş uçağına, 87 tank ve modern savaş teknolojisi ürünlerine sahip olduğunu bildirdi. Daha da önemlisi Elçibey, bu bölüğün 12 farklı millete mensup kişilerden mürekkep olduğunu, eski SSCB 7. Ordu birliklerinin çeşitli rütbeli ve rütbesiz askerlerinin de Vardenis Bölüğü içerisinde yer aldığını beyan etti.³¹⁷ Elçibey'in görüşmede bahsetmiş olduğu bu bölüğün içerisinde faaliyet gösteren 7. Rus Ordusu'nun 6 görevlisi Kelbecer'deki savaşta Azerbaycan

³¹⁵ N. Cafersoy, **a.g.e.**, s. 74.

³¹⁶ N. Cafersoy, **a.g.e.**, s. 104-105.

³¹⁷ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 283.

Ordusu tarafından esir alınmış ve ilgili yargı organı tarafından idam cezasına çarptırılmışlardı.³¹⁸

Batı Karabağ'da elde ettikleri Kelbecer zaferinin ardından Ermeniler, Doğu Karabağ'daki faaliyetlerine yoğunlaştılar. Bunun üzerine Füzuli cephesinde çarpışmaların şiddeti çok büyük ölçüde arttı. 6-7 Nisan 1993 tarihlerinde Cebrayıl, Füzuli, Ağcabedi ve Ağdam bölgelerini ziyaret eden Elçibey, 6 Nisan'da Füzuli'ye yaptığı ziyaretinde kendisine burada bulunmasının son derece tehlikeli olduğunu, birkaç kilometre ötede düşman kuvvetlerinin bulunduğunu ve burayı terk etmesi gerektiğini bildiren Albay Ogtay Memmedov'dan, kendisine bir silah ayırmasını istemiş, gerektiği taktirde burada sonuna kadar savaşaacağını belirtmiştir. Devlet Başkanı Elçibey'in Füzuli'de bulunuyor oluşunun orduya bildirilmesi ve bölgeye getirilen takviye kuvvetlerin şehri savunmak adına teyakkuza geçmesi, şehrin 2 kilometre yakınlığına kadar ilerleyebilmiş Ermeni birliklerinin, 12 kilometre geri püskürtülmesiyle sonuçlanmıştır.³¹⁹

Elçibey ve kadrosunun aralıksız girişimleri sonucunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 30 Nisan 1993 tarihinde almış olduğu 822/93 numaralı karara göre Ermeni birlikleri Azerbaycan'da işgal ettikleri tüm bölgelerden çekileceklerdi. 18 Haziran'dan itibaren 60 günlük ateşkes uygulanacak ve 15-20 Haziran aralığında Ermeni Ordusu Kelbecer'i terk edecekti. 822 numaralı karar doğrultusunda işgal güçleri Kelbecer'den ve Azerbaycan'ın yakın zamanlarda işgal edilmiş olan diğer illerinden çıkacak, insani yardımları engelleyen unsurlar ortadan kaldırılacak, BM GK bu meseleyle aktif bir biçimde ilgilenmeyi sürdürecekti. Ne yazık ki 4 Haziran'da patlak veren Gence isyanı sonrası Elçibey'in 17 Haziran'da Bakü'yü terk etmesiyle Elçibey iktidarı fiili ömrünü doldurmuş oldu ve ardından gelişen süreç içerisinde BM GK-AGİK iş birliğiyle yürütülen bu çözüm planı başarısız oldu.³²⁰

Karabağ sorununun çözüm yolunda Elçibey iktidarının işlevselliğini kısıtlayan en önemli engellerden biri de Elçibey henüz cumhurbaşkanı seçilmeden önce Moskova'nın emri doğrultusunda Azerbaycan Savunma Bakanlığı görevine getirilmiş olan ve Rusya'nın Azerbaycan'daki planları doğrultusunda popülaritesi

³¹⁸ Akil Samedbeyli, **Direnışten Bağımsızlığa Elçi Bey**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2019, s. 198.

³¹⁹ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 269-271.

³²⁰ N. Cafersoy, **a.g.e.**, s. 89-92.

çok ciddi ölçüde artırılan Rehim Gaziyev'di. Rusya Savunma Bakanlığı'nın himayesinde bulunan Gaziyev'in görevden alınması Azerbaycan içerisindeki birçok farklı askeri kanadın şiddetli hesaplaşmalarıyla sonuçlanacağından, Elçibey devletin yapılandırılma sürecinin baltalanmaması, ülkenin kurumsal örgütlenme çabalarının ortaya çıkacak olan askeri-siyasi depremlerden etkilenmemesi, gerçekleştirilen reformların yüksek etkinlik düzeyiyle uygulanabileceği zeminin sağlanması ve en önemlisi Gaziyev'in azledilmesi meselesi üzerinden alınan tehditlerin uygulamaya dökülmesinin önüne geçebilmek adına bir mecburiyet gereği kendisinin Savunma Bakanlığı koltuğunda bulunmasına müsaade etmek durumunda kalıyordu.³²¹

Ne var ki Rusya'ya Azerbaycan içerisinde manevra alanı yaratan tek isim R.Gaziyev değildi. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na bağlı bir alayın komutanlığını yapan Albay Suret Hüseyinov da R. Gaziyev ve 26 Mayıs 1993 tarihine kadar Gence'de bulunan 10.000 kişilik Rus tümeninin komutanı Tümgeneral Valery Vitalieviç Şerbak ile birlikte hareket ediyordu. Gaziyev ve Hüseyinov ikilisi Karabağ'da Azerbaycan Ordusu'nu cephe hattından, stratejik öneme sahip noktalardan, Ermeni Ordusu'nun taarruza geçtiği ve birçok durumda da taarruza geçeceği bölgelerden geri çekmek suretiyle bu bölgelerde savunma açığı oluşturuyor, Ermeni Ordusu'nun ilerlemesine kasıtlı olarak imkan yaratıyorlardı.³²²

Tüm bunların farkında olan iktidar, başta Gaziyev ve Hüseyinov olmak üzere Rusya'nın direktifleriyle hareket eden çok sayıda iş birlikçiyi görevden almak için uygun anı kollamaktaydı çünkü devletin hemiplejik durumda bulunan işlevselliği optimize edilmeden bu kadroların tasfiye edilmesi mümkün değildi. Bunun yanı sıra bu isimlerin tasfiyesiyle ülke içerisinde ortaya çıkarılacak olan ihtilaflar, Karabağ Savaşı'nın kesin yenilgiyle sonuçlanmasına yol açacağından, zorlu bir çıkmazda bulunan milli iktidarın Azerbaycan'ın bu dönemlerdeki kırılgan yapısına uygun bir tutum sergilemekten başka rasyonel seçeneği bulunmamaktaydı.

³²¹ F. Gezenferoğlu, **a.g.e.**, s. 166.

³²² F. Gezenferoğlu, **a.g.e.**, s. 183-185.

3.1.4. Milli Hükümete Darbe

Elçibey'in iktidarı döneminde devletçi politika anlayışının siyasi olarak kültürleştirilmesi, kendisinin olağanüstü bir hızla yürütmekte olduğu demokratikleşme süreci, bağımsız ulusal petrol politikası, dış politikada tam bağımsız milli tutum, sonuna kadar yürütmeye kararlı olduğu Karabağ mücadelesi, Azerbaycan'ın güneyiyle ilgili yürütmekte olduğu faaliyetler, sağlam ideolojik temeller üzerinde gerçekleştirilen kapsamlı altyapısal çalışmalar, zincirleme şekilde bağımsız bir denetleme mekanizması altında varlığını sürdürmeye başlamış olan kurumlar, Türkçü-Turancı ideoloji dayanaklı ulusal hedef yapılanmaları, serbest piyasa ekonomisinin ve liberalleşme atılımlarının sonucunda tekelleştirilme tehlikesinden kurtulup büyük verimlilikle çalışma hayatına başlayan şirketler gibi sayısız unsur Elçibey iktidarını, bölgede kendi çıkarlarını optimize etmek isteyen devletlerin hedefi haline getirdi.

Rusya Elçibey iktidarını sonlandırabilmek adına bir yandan Karabağ Savaşı'nda doğrudan varlık göstererek Ermenistan zaferi için elinden geleni yaparken, bir yandan da Azerbaycan içerisindeki kadrolarını telafisi olmayan iç karışıklıklar yaratabilmeleri için yönlendiriyordu. Elçibey önderliğinde Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuştuğu andan itibaren bu girişimlerini sürdüren Ruslar, sonuçsuz kalan çabalarına karşılık bu meselenin radikal bir çözümlemeyle halledilmesine karar vermişlerdi. Rus Ordusu'nun Azerbaycan'da bulunan son tümeni Gence şehrini bir daha dönmek üzere terk ettiğinde, Tümgeneral V.Şerbak'ın komutasındaki 10.000 kişiden oluşan 104 numaralı tümen elinde bulundurduğu silah ve mühimmatların tamamını Albay Suret Hüseyinov komutasındaki birliğe bırakmıştı.³²³

Bu birlik aynı zamanda Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na bağlı en büyük birkaç birlikten biriydi ve birliğin komutanı Suret Hüseyinov darbe girişimini başlatan birincil isimdi. Ayrıyeten Suret Hüseyinov'a silah ve para yardımıyla bulunan Haydar Aliyev de darbe sürecinde Hüseyinov'la yapmış olduğu ikili görüşmede onu darbe sonrasında Cumhurbaşkanı olma yolunda destekleyeceğini

³²³ N. Cafersoy, a.g.e., s. 98.

açıklamış, kendisinin ise Milli Meclis Başkanı olmayı amaçladığını bildirmişti.³²⁴ Ancak Haydar Aliyev zaten Süleyman Demirel'in referansı üzerine Elçibey tarafından 15 Haziran'da Milli Meclis Başkanlığı görevine atanmış ve buna rağmen darbeci güçlere verdiği desteği sürdürmüştü. Bunun yanı sıra hiyerarşik anlamda Savunma Bakanlığı'nın en üstünden en altına kadar her kademedede bulunan Rus yardakçıları, tamamına yakını komünistlerden oluşan Azerbaycan Milli Meclisi ve teker teker sıralanmaları durumunda upuzun bir liste oluşturacak olan, çeşitli makamlarda görevli iş birlikçiler de Elçibey iktidarına düzenlenen darbede direkt rol oynamışlardı.³²⁵

Darbe girişiminin baş gösterdiği esnada Azerbaycan'ın Rusya Büyükelçisi, Azerbaycan'a gizli bir toplantı tutanağı iletmişti. Bu tutanağa göre 1-4 Haziran tarihleri arasında Moskova'da Rusya Savunma Bakanı Pavel Grachev, Güvenlik Bakanı Viktor Barannikov ve adı belirtilmeyen bir karşı istihbaratçı, Azerbaycan Savunma Bakanı Rehim Gaziyev, Ayaz Mütallibov, Haydar Aliyev'in temsilcisi Natig Aliyev ve Gurban Abilov'la bir araya gelerek Azerbaycan'ın durumunu merkeze alan bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu Elçibey iktidarını hedef alan tek toplantı değildi. 1994 yılının 7 Eylül günü mahkemeye çıkarılan Rehim Gaziyev yaptığı açıklamada, Elçibey iktidarını sonlandırabilmek adına Moskova'da KGB mensuplarıyla toplantılar düzenlediklerini, bu toplantıların sonuncusuna Haydar Aliyev'in bizzat katılım gösterdiğini belirtmiş; duruşmanın halka açık şekilde gerçekleştirilmesi halinde elindeki resimleri ve bantları sunabileceğini açıklamıştı.³²⁶

Ancak Rusya bu tür adımlarda gizlilik ilkesine bağlılığını daha çok bürokratik bir formalite gereği olarak koruyordu. Öyle ki Karabağ sorunu bağlamında Rusya tarafından "Tarafsız Arabulucu" olarak görevlendirilen ve Ermenistan tarafından "Onur Nişanı" ile ödüllendirilmiş olan diplomat Vladimir Kazimirov, iktidarın Kelbecer halkını az bir kayıpla güvenli bölgelere sevk edebilmiş olmasına karşın Azerbaycanlı devlet adamlarına: "Bu belayı atlattınız ancak yarın kendi içinde ortaya çıkabilecek bir isyana nasıl karşı koyacaksınız?" demek suretiyle hem Azerbaycan'ın yüzünü Rusya'ya çevirmesi için örtülü bir uyarıda bulunmuş hem de

³²⁴ F. Gezenferoğlu, a.g.e., s. 215.

³²⁵ A. Samedbeyli, a.g.e., s. 225.

³²⁶ F. Gezenferoğlu, a.g.e., s. 216-218.

Azerbaycan’da ortaya çıkacak olan bir sonraki yapay çalkantının hangi şekilde tezahür edeceğine dair bir ön bildirim vermişti.³²⁷

Elbette bu darbe planında aktörler dışında çok geniş bir yönetmen ve sponsor kadrosu yer almaktaydı. Bu kadronun içerisinde Rusya-İran gibi devletlerin karar mercilerinin yanı sıra birçok ülkede etki gücüne sahip çeşitli güç odakları, farklı ülkelerde varlık gösteren yapılanmalar, önemli siyasi isimler ve Dünya’nın en büyük petrol şirketleri arasında adı geçen firmalar da bulunuyordu. Anlaşıldığı kadarıyla uluslararası ticari anlaşmalara yalnızca ülkesinin çıkarlarını gözetmek kaydıyla sıcak bakan Elçibey’in tavizsiz tutumu, petrol şirketlerinin yönetim kademelerini dahi organize bir kontra atağa yönlendirecek ölçüde rahatsız etmişti.³²⁸

Artık meşru iktidarı gayri meşru yöntemlerle devirmek için her şey hazırды. Hayata geçirilecek olan darbe planının hedeflerinden biri de Elçibey’i ortadan kaldırmaktı. Bu planın birkaç varyasyonu hazırlanmıştı. Olağan seçeneğe göre, darbeci komutanın kontrolündeki askeri birlik, Cumhurbaşkanlığı Sarayı’na hücum gerçekleştirecek ve Elçibey burada öldürülecekti. Elçibey’in kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürüldüğü duyurulacak ve Eski Azerbaycan SSC KP Birinci Sekreteri akademisyen İmam Mustafayev başkanlığında defin komisyonu kurulacaktı.³²⁹ Tabii ki bu ne Cumhurbaşkanı Elçibey’i ortadan kaldırmak ne de Elçibey iktidarını sonlandırabilmek amacı taşıyan ilk girişim değildi. Rusya-İran koalisyonunun talebi üzerine gerçekleştirilen 29 Ağustos 1992, Şubat 1993 ve Mayıs 1993 tarihli suikast girişimleri başarıyla sonuçlanmadığı gibi, yine 1992 yılının 10-20 Temmuz aralığında, 1993 yılının ocak ayının sonlarında ve 1993 yılının mart ayında uygulama safhasına geçilen üç ayrı darbe girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.³³⁰

4 Haziran 1993’te de bir sonraki darbe sürecinin başlatıldığını ve kendisine bağlı kuvvetlerle darbeci kuvvetler arasında tansiyonun hızla tırmandığını gören Elçibey darbe girişimini bastırmak için birtakım yönlendirmelerde bulunuyorsa da bu meselenin uzamasının iç savaşıla sonuçlanacağını, bu iç savaştan doğacak olan karışıklığın Karabağ’da büyük kayıplara yol açacağını, Rusya’nın bu apokaliptik atmosferden yararlanarak Azerbaycan’ı yeniden yapılandırmaya başlayacağını

³²⁷ A. Tahirzade, **Prezident Elçibey**, s. 261.

³²⁸ A. Samedbeyli, **a.g.e.**, s. 225.

³²⁹ Ogtay Gasimov, “Elçibeyin Öldürüldüyü Elan Olunmalı ve...”, **Müsavat**, 25 Haziran, 2010, s. 6.

³³⁰ F. Gezenferoğlu, **a.g.e.**, s. 208-212.

öngörüyordu ki darbe girişiminin gerçekleşmesiyle eş zamanlı olarak Karabağ'a 4 istikametten saldırılar gerçekleştirilmeye başlanmıştı. Darbe planının Rusya tarafından organize edilmiş olduğuna emin olan Elçibey, iş birlikçi mevki sahiplerinin Rusya-İran desteğiyle böyle bir girişimde bulunmuş olduklarını biliyor, darbe girişimi ilk aşamada bastırılsa bile ikinci aşamanın çok daha etkili bir biçimde gerçekleşeceğini düşünüyordu.³³¹ 18 Haziran'da geçici bir süreliğine Bakü'yü terk etme kararı alan Elçibey, çeşitli emniyetli alternatiflere rağmen Keleki köyüne gitmeye karar verdi. Uçuşun güvenliğini sağlayabilmek açısından hazırlatılan iki uçağın biri Türkiye istikametine yola çıktı ve Elçibey'in bulunduğu uçak ise tahminen gece 02:00 civarında Nahçıvan'a gitmek üzere havalandı.

3.1.5. Cumhurbaşkanlığı Dönemi Aile Hayatı

Mücadele hayatının her dönemi büyük yoğunluk içerisinde geçen Elçibey, Cumhurbaşkanı olduğu 1 yıllık süre boyunca günlük 15-16 saatlik çalışma temposuyla görevini sürdürmüştü. Bu 1 yıllık süre zarfında ailesiyle çok az zaman geçirebilmiş, zaman zaman haftalarca görüşemedikleri olmuştu. Önceki yıllarda aile hayatını politik yaşamının dışında tutmuş olan Elçibey, aynı tutumunu Cumhurbaşkanlığı döneminde de sürdürmüştü.³³²

Kendisi Cumhurbaşkanlığı döneminde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde oturuyor, ailesiyse ağabeyi Almurad Bey'in ailesiyle beraber onun evinde yaşamaya devam ediyordu. O, bu dönemde yakınları ve arkadaşları tarafından kendisine yöneltilen ev satın alma teklifini öfkeyle reddetmişti. Kendisine bu teklifi yapan arkadaşı Cabbar Beydilli'ye, ondan bu tür teklifler değil, ülkesinin sorunları bağlamında çözüm niteliği taşıyan teklifler beklediğini söylemiş ve sert bir tavırla: *"Getirip iki kişiyi 800 metre karelik eve koyup, sonra da Hocalı ahalisine sabırlı olmalarını mı söyleyeyim?!"* diye karşılık vermişti.³³³

Sadece bazı hafta sonlarını Halime Hanım evlatları Çilenay ve Erturgut'la birlikte Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde geçiriyordu. Elçibey Cumhurbaşkanı olduğu dönemde ailesi yaz aylarında Zagulba'daki Yazlık Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde

³³¹ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 314.

³³² A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 184.

³³³ Ceyhun Musayev, "Elçibey Gefil Gedişi ile Cıgallıg Etdi", **Hürriyet**, 18-20 Ağustos, 2001, s. 11.

ikamet ediyordu. Tutkulu bir doğa aşığı olan Elçibey burada zaman geçirmeyi çok sevmesine rağmen işlerinin yoğunluğu dolayısıyla sadece 2-3 kere olmak üzere 1-2 gün aralığında burada kalabilmişti. Maaşının %40'ını çocuk esirgeme kurumlarına bağışlayan Elçibey, diğer kısmını da ailesinin ve yakınlarının giderleri için harcıyordu. Devlet çiftliği bünyesinde devlet erkanına özel olarak üretimi yapılan yoğurt, süt, yumurta ve s. gibi ürünleri dahi ücretlerini kendi maaşıyla ödemek kaydıyla kullanan Elçibey, diğer tüm harcamalarını da kendi maaşıyla karşılıyordu.

1993 yılının mayıs ayından itibaren Cumhurbaşkanı yazlığında bulunan ailesi, darbe sürecinin devam ettiği esnada 17 Haziran akşamı elektriklerin aniden kesilmesi üzerine heyecanlı anlar yaşamış, aynı saatlerde aile apar topar yazlıktan alınarak Almurad Bey'in evine getirilmiştir. 18 Haziran'da Elçibey'in Keleki'ye gittiği gün kardeşleri ve arkadaşları ailenin emniyet tedbiri kapsamında Bakü'yü terk etmesinin yerinde olacağını düşünmüşlerdir. Halime Hanım çocuklarıyla birlikte Murad Bey'in oğlu Semeddin Memmedov'un korumalığında, havayolu vasıtasıyla Keleki'ye gitmiş ve 1997 yılının aralık ayına kadar burada yaşamışlardır.

3.2. Keleki'de Geçen 4 Yıl 4 Ay 12 Gün

3.2.1. Elçibey Keleki'de

18 Haziran 1993 tarihinde Nahçıvan havaalanına iniş yapan Elçibey, sabah 05:00 civarında Keleki'ye vardı. Aynı gün 12:00 civarında Haydar Aliyev, Elçibey'in Türkiye'ye gittiğini, bu nedenle cumhurbaşkanının tüm yetki ve sorumluluklarını kendisinin üstlendiğini radyo-televizyon kanalları aracılığıyla duyurdu. Bunun üzerine Elçibey, Haydar Aliyev'i arayarak kendisinin Nahçıvan'da bulunduğunu bildirince Aliyev düzeltme yapmak durumunda kaldı. Ardından Elçibey gerek Aliyev'e gerek basın mensuplarına görevinden istifa etmediğini, yalnızca geçici olarak Bakü dışına çıkmış olduğunu, kendisinin Bakü'ye her an dönebileceğini belirtti.³³⁴

Fakat mevcut siyasi konjonktür sebebiyle Elçibey, 23 Haziran 1993 yılında ülkedeki siyasi krizi sonlandırabilmek adına yetkilerinin %90'ını Haydar Aliyev'e

³³⁴ Elçin Abbasov, "Men Hakimiyyetden Uzaqlaşmamışam, İstefa Vermemişəm, Buna Heç Fikrim de Yohdur", **Azadlıq**, 22 Haziran, 1993, s. 2.

devretmek için kararname çıkardı. Komünist milletvekillerinin büyük çoğunluğunun oluşturduğu Azerbaycan Milli Meclisi, anayasayı ihlal ederek 24 Haziran 1993'te cumhurbaşkanlığı yetkilerinin tamamının Haydar Aliyev'e devredilmesi kararını kabul etti. Elçibey, anayasayı ihlal eden bu kararı tanımadığını beyan etti.³³⁵

Elçibey'in Bakü'ye dönmemesi adına belirli güç odakları ve bu odakların desteklemekte olduğu darbeci kanat büyük çaba sarf ediyordu. Absürt gerekçeler ve girişimlerle alenen Elçibey'in Bakü'ye dönmesinin önüne geçiliyordu. Öyle ki Nahçıvan Havalimanı'nda bulunan Cumhurbaşkanlığı makamına ait uçağın kanadına, orada bulunan güvenlik görevlilerinden biri sözde yanlışlıkla ateş etmiş ve uçuşa elverişsiz duruma getirmişti.³³⁶

29 Ağustos 1993'te gerçekleştirilecek referanduma kadar Türkiye, Elçibey'in Bakü'ye dönebilmesi adına bazı girişimlerde bulundu. Bu girişimler doğrultusunda Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Özdem Sanberk, Elçibey'in Bakü'ye dönüşünü sağlamak amacıyla hem Elçibey'le hem de Haydar Aliyev'le görüşmeler gerçekleştirdi. Yapılan girişimler ne yazık ki sonuçsuz kaldı ve 29 Ağustos'ta yapılan referandumla Elçibey'in cumhurbaşkanlığı yetkileri elinden alındı.³³⁷ Ardından 3 Ekim'de gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Haydar Aliyev cumhurbaşkanı seçildi ve Elçibey görevinden resmi olarak istifa etmeyerek Haydar Aliyev'i yetki gaspıyla suçlayıp, kendisini cumhurbaşkanı olarak tanımadığını açıkladı. Tüm bu süreç zarfında Keleki'de bulunan Elçibey, Bakü'ye dönüş yapacağı tarihe kadar burada kalmaya devam edecek, faaliyetlerini buradan yürütecekti.

3.2.2. Keleki Baskı Altında

Elçibey'in 4 yıl 4 ay 12 günlük süre boyunca bulunmuş olduğu Keleki köyü, Dünya basınına konu olmuş, birçok tarihi olay ve gelişmelere ev sahipliği yapmış olan Keleki köyü bu tarihi sorumluluğun altından layıkıyla kalkmıştı. Elçibey yeni gayrimeşru hükümetin kendisine karşı tutumundan dolayı insanların hayati sorumluluklarının yükünü omuzlarında hissediyor oluşu, içerisinde bulunduğu süreçte çeşitli manevi ve psikolojik baskılara maruz kalıyor oluşu sebebiyle Keleki

³³⁵ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. II, s. 57.

³³⁶ Ogtay Gasimov, a.g.m., s. 6.

³³⁷ Arif Eliyev, "Millet Işık Olsun, Meni Udsun Bu Siyah Hak...", **Gün Seher**, 24 Haziran, 2005, s. 4.

köyünde bulunduğu dönemi “*sürgün*” yılları olarak nitelendirmiş ise de çocukluğunu geçirmiş olduğu köyüne karşı hem sevgi hem minnet doluydu.³³⁸

Elçibey’in Keleki’de geçirdiği yılları, sürgün dönemi olarak nitelendirmesinin bir diğer gerekçesi de burada bulunduğu süre zarfında kendisine Keleki köyünden öteye geçme fırsatı tanınmamasıydı. Yalnızca Keleki’yle komşu olan Unus köyüne, ilaveten Unus köyüyle komşu olan ve Azerbaycan-Ermenistan sınırında bulunan Pezmeri köyüne gidebiliyordu. Keleki’de bulunduğu yıllarda Elçibey’in güvenlik teminini Keleki, Unus, Dırnıs köylerinin ahalisi ve Ordubad gönüllüleri üstlenmişti. Haberleşme olanakları ise köyde teknolojik altyapının bulunmaması nedeniyle büyük ölçüde kısıtlıydı. Bunun yanında teknolojik altyapı yeterli olsa dahi iletişim araçlarının kullanımının mümkün olup olmayacağı da mevcut durum dolayısıyla belirsizdi. Bu iletişim sorununu çözebilmek adına Türkiye’den Keleki köyüne gönderilen görevliler burada Elçibey’e uydu aracılığıyla iletişim sağlama olanağı yaratıyordu.³³⁹

Bu dönemde Nahçıvan’la Keleki arasındaki 85 km’lik mesafe boyunca 13 lokasyonda polis gözetleme noktası kurulmuştu. İlgili gözetleme noktalarında görevli olan polisler tarafından yalnızca Keleki’ye giden yolcular değil, Ordubad’ın Venendçayı havzası etrafında bulunan köylere giden herkes denetleniyor, çoğu insan kasıtlı engellerle köyüne gitmekten alıkonuluyordu. Elçibey’in ülkeyi terk etmesini sağlayabilmek adına baskılar yapılıyor, Keleki’ye gitmek üzere havayolu aracılığıyla Nahçıvan’a gelen çoğu insan ve özellikle de gazeteciler Nahçıvan Havalimanı’ndan geri gönderiliyordu. Nahçıvan-Keleki arasındaki otoyollarda kurulan polis gözetleme noktalarına yakalanmadan Keleki’ye ulaşmak imkansız olduğu zamanlarda, Keleki’ye gitmeyi amaçlayanlar dağ yollarını tercih ediyorlardı.³⁴⁰

1994’ün aralık ayında türlü zorluklar sonrası Keleki’ye ulaşabildiğini belirten bir gazetecinin bu konuda sorduğu soruya Elçibey’in yanıtını hem durumu aksetmek hem de yaşadıklarını kendi dilinden öğrenmek adına vermeyi uygun gördük: “*Biliyorsunuz ki 1.5 yılı aşkın bir süredir Keleki’de bulunuyorum. Mübalağasız şekilde söyleyebilirim ki, Keleki 1.5 yıldır kuşatmadadır. Köyün tecrit edilmesi,*

³³⁸ Azer Ayhan, “Bu Prinsip Vahid Azerbaycan Halgı Uğrunda Aparılan Mübarizedir”, **Yeni Müsavat Özel Yayını**, Haziran, 1997, s. 4.

³³⁹ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 176.

³⁴⁰ Ogtay Gasımov, **a.g.m.**, s. 6.

etrafta polis ve askerlerden mürekkep gözetleme noktalarının kurulması da söylediklerimi kanıtlar nitelikteki gerçeklerdir. Son zamanlar durum biraz yumuşadı. Ancak bundan henüz 3-4 ay önce ise... Düğüne ve cenazeye gelenler dahi yolda durdurulup geri gönderiliyorlardı. Halasını, ninesini ziyaret edemeyenlerin hangi duyguları yaşadığını düşünün. İnanın bana her şeyin ötesinde bu tür şeyler azap veriyordu. Milli adet ananelere, ahlaka, insanlığa yakışmayan bu hareketleri gördükçe insan manen sarsılıyor. Şüphesiz polislerin arasında da çok sağlam dünya görüşüne sahip kişiler de var. Öyle polisler var ki kendilerine ciddi şekilde talimat verilmiş olsa da böyle zalim uygulamalara imza atmamışlardır. Aksine ellerinden gelen ölçüde yardımcı olmuşlardır.”³⁴¹

Elçibey’in dile getirmiş olduğu bu zorluklar, yeni hükümetin uygulamakta olduğu baskıların oldukça basit birer örneğiydi. Bunların dışında Aliyev’in Cumhurbaşkanı yetkilerini ele geçirdiği 24 Haziran 1993’ten itibaren çeşitli bahanelerle Azerbaycan genelinde kitlesel tutuklamalar yapılmış, Elçibey hükümetinin İçişleri Bakanı İsgender Hemidov, Milli Meclis Başkanı İsa Kamber, Tarım ve Köy İşleri Bakanı Tofiq Hüseyinov, Dış İktisadi İlişkiler Bakanı Rauf Garayev, Jandarma Genel Komutanı Fehmin Hacıyev ve çeşitli makamlarda görev alan nice insan hapse mahkum edilmişti.³⁴² Aliyev elbette bunlarla yetinmemiş, Azerbaycan Milli Meclisi’nde alınan kararla cumhurbaşkanlığı yetkilerini kullanmaya başlamasıyla birlikte Elçibey’in Keleki’de silahlı birlikler bulundurduğunu ve devlet kurumlarının faaliyetini engellediğini iddia etmiş, buradan devamla 1993’ün kasımından başlamak suretiyle Nahçıvan genelinde usulsüz tutuklamalar gerçekleştirmişti. Yine Haydar Aliyev’in emriyle AHC karargahlarına baskınlar yapılmış ve Elçibey taraftarı birçok AHC’li tutuklanmış yahut ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı.³⁴³

Elçibey’in ülküdaşlarını ve arkadaşlarını hedef alan bu baskılar akrabalarını da elbette ıskalamamıştır. 4 Ekim 1993’te, ağabeyi Murad Bey’in Bakü’deki evinde arama yapılmıştır. Birkaç günlüğüne Bakü’ye gitmiş olan ve bu birkaç günlük süre zarfında Murad Bey’in evinde bulunan kuzeni Bahadur Ehmedov’la birlikte Murad

³⁴¹ a.g.e., Ed. M. Hacıyeva, C. II, s. 221.

³⁴² F. Gezenferoğlu, a.g.e., s. 231.

³⁴³ Ogtay Gasimov, a.g.m., s. 6.

Bey'in büyük oğlu Semeddin Memmedov gözaltına alınmış, ertesi gün Bahadır Bey serbest kalmış, Semeddin Bey ise 6 gün boyunca gözaltında tutulmuştur. Aynı yıl Elçibey'in akrabası ve dava arkadaşı Dr. Aydın Kasımov, 15 Ekim'de Haydar Aliyev'e suikast planı düzenlemekle itham edilmiş, 12 Mart 2002 tarihine kadar tutuklu kalmıştır. Murad Bey'in ortanca oğlu Bünyat Memmedov da Elçibey Keleki'ye geldikten sonra kendisinin korumalık görevini üstlenmiş, 1994 yılının 7 Haziran günü ruhsatsız silah bulundurduğu gerekçesiyle tutuklanmış, 8 Haziran 1997'ye kadar tutukluluk süresi devam etmiştir.

Elçibey'in ülkeyi terk etmesi, sindirilmesi ve ortadan kaldırılması amacı taşıyan girişimler bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Elçibey'in Keleki'de bulunduğu 4 yıl 4 ay 12 günlük süreçte, kendisine birkaç kere suikast girişiminde bulunulmuş, aynı zamanda Keleki'ye 10 kez saldırı planı yapılmıştır. Bu girişimler Dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ancak Türkiye ve ABD'nin bu gelişmeleri geniş ölçüde duyurmasıyla bu tarz faaliyetler amacına ulaşamamıştır. Özellikle Türkiye'den gelen sert tepkiler dolayısıyla iktidar kesin hamleler yapmaktan geri durmuştur. Yine bu faaliyetlerin önüne geçilebilmesi adına 1994 yılının eylül ayında Elçibey'in Keleki'deki durumunu araştırmak için TBMM tarafından Sadık Avundukoğlu başkanlığında Türk milletvekillerinden oluşan bir heyet, Keleki'ye gönderilmiş ve Elçibey'e bu heyet tarafından *"Demokrasinin Gelişimi Uğruna"* plaketi takdim edilmiştir.^{344 345}

İlgili saldırı girişimlerinin en büyüğü ve en çok tehlike arz edeni, 1995 yılının şubat ayında gerçekleştirilmiştir. Nahçıvan İçişleri Bakanlığı, Keleki'de silahlı birliklerin bulunuyor olmasını gerekçe göstererek Bakü'den alınan talimatla Keleki'ye operasyon planı hazırlamış, bu plan çerçevesinde İran üzerinden Nahçıvan'a askeri helikopter getirilmiştir. Operasyonda yer almak üzere 400 asker ve polis görevlendirilmiş, ayrıca bu ekibe 30 zırhlı askeri araçla birlikte çok sayıda silah ve el bombası tesis edilmiştir. Operasyona komuta etmesi için Azerbaycan İçişleri Bakanlığı İdare Amiri Fetulla Hüseyinov, Bakü'den Nahçıvan'a gelmiş, bir zamanlar Elçibey'in öğrencisi olan polis memurunu, Elçibey'in Keleki'yi terk etmemesi durumunda köyü bombalayacaklarını bildirmesi için görevlendirmiştir. Polis

³⁴⁴ Ogtay Gasımov, **a.g.m.**, s. 6.

³⁴⁵ "Parlament Mükafatı Elçibeye Verilib", **Azadlıq**, 17 Eylül, 1994, s. 1.

memurunun haberi iletmesi üzerine Elçibey, kendilerine ahaliyi incitmemelerini söylemiş, tutuklanmaya razı olduğunu, ancak kendisini öldürmek isterlerse de baba ocağında ölmeye hazır olduğunu bildirmiştir.³⁴⁶ Saldırı planıyla ilgili haberlerin köylerine ulaşması üzerine komşu köylerin yerlileri direniş göstereceklerini, saldırganların tankla gelecek olmaları durumunda tankın önüne yatacaklarını belirtmiş, ahalinin bu tutumu Elçibey'in endişesini iyice arttırmıştır. Fakat bu saldırı da Dünya kamuoyunda çeşitli çevreler tarafından duyurulmuş olması ve özellikle de Türkiye'nin saldırıya kesin şekilde karşı çıkmış olması dolayısıyla hayata geçirilememiştir.³⁴⁷

Ardından yine şubat ayı içerisinde Azerbaycan Milli Meclisi'nin kararı doğrultusunda Bakü'den gelen bir grup milletvekili, Keleki'deki durumu yerinde gözlemlemek, ilgili mercilere kapsamlı bilgi aktarımı yapabilmek, bahsi geçen silahlı çetenin varlığı hakkında malumat edinebilmek amacıyla buraya bir ziyaret gerçekleştirmiş; fakat buradaki durumun hiç de lanse edildiği gibi olmadığını gören ekibin ziyaretinden beklenen verim alınamamıştır. Hem bu tarz rahatsız edici girişimlerin süreklilik halini almış olması hem kendisinin hayati tehlikesinin bulunması gibi bir sürü neden dolayısıyla Elçibey, Türkiye'den ve çeşitli yabancı devletlerden davetler almışsa da bu davetleri kati şekilde reddetmiştir:

*“Benim yerimde kim olsa ya köyde kalp krizinden ölecek ya öldürülecek ya da mecbur kalıp yurtdışına çıkacaktı. Bana defalarca ‘ülkeyi terk et’, ‘yurtdışına git’, ‘öldürüleceksin’ ve s. gibisinden tehditler geldi. Yabancı ülkelerden, beni dilediğim zaman geri dönmem kaydıyla ülke dışına götürülme teklifleri aldım. Dedim ki vatanımdan başka gidecek yerim yok; bu köyde oturacağım, kimin gücü yetiyorsa beni buradan çıkarsın, kimin katiyeti varsa sergilesin.”*³⁴⁸

Keleki'de geçirdiği dönemlerin, tutuklu bulunduğu dönemlerden çok daha ağır olduğunu belirten Elçibey'i, Keleki'de ve civar köylerde yaşayan yerlilerin, kendisini hedef alacak olan herhangi bir saldırıda zarar görmeleri ihtimali çok korkutuyordu. Bölge halkı Elçibey'e yönelik herhangi bir girişimde hızlıca örgütleniyor, kesin şekilde direnişe geçeceklerini beyan ediyorlardı. Bakü'ye

³⁴⁶ Ogtay Gasimov, **a.g.m.**, s. 6.

³⁴⁷ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 168.

³⁴⁸ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 140.

döndükten sonra Elçibey, kendisi için türlü fedakarlıklar yapmış olan bölge halkıyla ilgili duygularını ve onların o dönem zarfında yaşadıklarıyla ilgili düşüncelerini şu ifadelerle belirtmişti:

Sadece Keleki köylüleri değil, tüm Nahçıvan, özellikle de Ordubad ve Şerur benim yüzümden çok zorluklar çekti. Onlar hadsiz zulümlere, mahrumiyetlere duçar oldular. Ancak en ağır darbeler Dırnıs, Keleki, Üstüpi ve Unus olmak üzere 4 köye indirildi. Benim yüzümden bu köyler içinden çıkılmaz durumlara girdiler. Ben o köylerin ahalisinin benim yüzümden çektikleri azap-eziyete nasıl mertçe göğüs gerdiklerini, arkamda nasıl cesurca durduklarını, beni nasıl özenle koruduklarını, kalpten sevdiklerini asla unutmam. Kader bir gün fırsat yaratırsa o köylere gidip, oraların sakinlerinden helallik isteyeceğim.”³⁴⁹

3.2.3. Keleki’de Yaşam

Keleki, yazları kurak geçen soğuk iklime sahip bir köydü. Burada da yaşam şartları, tıpkı çevre köylerdeki gibi zorluydu. Keleki ve civarındaki köylerde doğalgaz yoktu. Keleki de komşu köyler de 1993’ten 1995’e kadar neredeyse hiç elektrikle temin edilmemişti. 1995’ten itibaren aralıklarla olmak kaydıyla günde toplam 2 ila 4 saat arası elektrik verilmişti. Sert geçen kış aylarında odun sobasıyla ısınma sağlanmış, aydınlatma için gaz lambası kullanılmıştı. Yemek yapımı ve sıcak su ihtiyaçları da bu koşulların elverdiği kadar çeşitli yöntemlerle karşılanıyordu. Kış aylarında suların donuyor oluşu sebebiyle su kolayca temin edilemiyor, köyün donmuş olmayan ve ortak kullanılan çeşmelerinden doldurulan veya nehirden taşımak suretiyle getirilen sular günlük ihtiyaçları karşılamak için kullanılıyordu.

Elçibey Keleki’de bulunduğu bu yıllarda çocukluğunu geçirdiği baba ocağında kalmış, küçük bir bahçesi olan eski ve bakımsız bu evin iki odasında ailesi kalırken, diğer iki oda da kendisinin çalışma ve görüşme odası olarak kullanılmıştır. Elçibey her türlü siyasi hırstan uzakta yer alan bu narin ve vakur yuvada bulunduğu yıllarda Halime Hanım başta olmak üzere kendisinin tüm aile üyeleri ve akrabaları zorlu yaşam şartlarına, türlü eksikliklere, yoğun misafir trafiğine rağmen sosyal yaşamlarını ihmal etmek pahasına tüm zorluklara memnuniyetle katlanmışlardır.

³⁴⁹ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 142.

Elçibey'in evlatları Çilenay ve Erturgut burada bulundukları süre zarfında eğitimlerine köy okulunda devam etmişlerdir.

*“Kemki dağı kem olasın,
Sis, dumanda boğulasın,
Volkan kopa, dağılasın,
Görem Tebriz'i, Tebriz'i...”*

Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatı'nın ürünlerinden olan bu şiirde adı geçen Kemki dağı, Elçibey'in odasının penceresinden uzun uzun seyretmekten büyük haz duyduğu bir doğa manzarasının ana ögesi idi. Kemki dağı Azerbaycan'ın İran sınırları içerisinde kalan bölgesinde bulunduğundan, bu manzara Elçibey için anlamlı bir hasretin timsaliydi. Elçibey dinlenme saatlerinin bir kısmını Keleki'de bir dağın eteğinde bulunan ve “Madar Düzü” adlandırılan bölgedeki baba toprağında yer alan küçük bir kulübede geçiriyor, ara sıra Dünya'ya göz açtığı Halil Yurdu yaylasına çıkmayı ve çocukluğundan itibaren çok sevdiği Kaplançay Şelalesi'ne gitmeyi ihmal etmiyordu.

Ancak kısıtlama uygulamaları dolayısıyla bu sınırların dışına pek çıkamamış, burada bulunduğu sürede sadece bir kez Üstüğü ve Dırnis köylerini ziyaret edebilmiş, birkaç kez Unus ve Pezmeri köylerine, bir kereye mahsus olmak üzere de Destebaşı bölgesinde bulunan polis gözetleme noktasına gidebilmişti. Elçibey burada görevli polis memurlarına yaptıkları uygulamalarla halkı zor durumda bırakmamaları yönünde bir uyarıda bulunmuş ve ardından Keleki'ye dönüş yapmıştır.

Elçibey'in Keleki'ye geldikten sonra Murad Bey ve Almurad Bey de buraya yerleşmişlerdi. Kardeşlerin en büyüğü olan İbrahim Bey ise önceden de Keleki'de yaşamaktaydı. Elçibey'le birlikte burada faaliyet yürüten birkaç kişilik bir grup da Elçibey'in ağabeylerinin ve akrabalarının evinde kalıyordu. Azerbaycan'ın güney ve kuzeyinin çeşitli bölgelerinden olan bu insanları köy halkı kendi evlatları, kardeşleri gibi görüyordu. Elbette Keleki'nin misafir grubu yalnızca onlardan ibaret değildi. Elçibey burada bulunduğu müddetçe Dünya'nın farklı bölgelerinden, Türkiye ve Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinden devlet görevlileri, aydınlar, basın mensupları, aktivistler ve sayısız insan kendisini ziyaret etmek için Keleki'ye geliyordu. Bu

ziyaretler dolayısıyla Elçibey'in günleri bir hayli yoğun geçiyordu. Bazen kendisinin burada bulunduğu yıllarda sabahlara kadar devam eden görüşmeleri oluyor, ancak Elçibey bu yoğunluktan şikayetçi olmamakla birlikte büyük memnuniyet duyuyordu. Zaman zaman gün içerisinde 100'e kadar misafiri ağırlayan bu köyün ziyaretçisi Elçibey'in burada bulunduğu yıllarda hiç eksik olmadı. Misafirlerin yeme-içme faslı genellikle Murad Bey'in evinde gerçekleştiriliyordu. Aynı zamanda bu ev yatılı misafirlerin en çok kaldıkları adres olduğundan bazı gazeteciler makalelerinde, bu evi Adalet Memmedov'un lakabıyla "Cocu Hotel" olarak zikrediyorlardı.³⁵⁰

Elçibey burada bulunduğu yıllarda faaliyetlerini yürütmek adına 1995 yılına kadar Keleki Jeoloji İdaresi Müdürü'nün yaşaması için tesis edilmiş olan evin boş durumda olmasından dolayı bu evi Cumhurbaşkanlığı İdaresi olarak kullanmıştı. İdare bünyesinde Teknik Hizmetler, Basın Hizmetleri, Analitik Enformasyon Hizmetleri ve çeşitli alanları kapsayan faaliyetlerden sorumlu birimler oluşturulmuştu. Elçibey ekibiyle birlikte gündüzleri burada çalışıyor ve görüşmelerini gerçekleştiriyordu. Daha sonra 1995 yılında bu idare dayısının kızı Humar Ahmedova'nın hemen yakınlıktaki evine taşınmış ve dolayısıyla faaliyetler de buradan yönlendirilmişti.

3.2.4. Elçibey'in Keleki'deki Siyasi ve Sosyal Faaliyetleri

Elçibey Keleki'de bulunduğu bu dönemde sosyal siyasi faaliyetlerine devam ediyor, imkanların elverdiğince Azerbaycan'ın durumunu Dünya kamuoyunun gündeminde tutmaya çalışıyordu. Yabancı ve yerli gazetecilerle görüşmeler gerçekleştiriyor, röportajlar veriyordu. Azerbaycan'da sesini duyurabildiği tek basın organı olan gazeteler de sansüre tabi tutuluyordu. Tüm bu zorluklara rağmen Elçibey yine de çok geniş bir enformasyon ağına sahipti. Uydu telefonu ile bağlantı kurduğu farklı ülkelerdeki çeşitli meslek gruplarından olan insanlarla irtibatta bulunuyor, özel ve resmi görüşmelerini gerçekleştiriyordu. Bu yıllarda Keleki'de canlı bir istihbarat ağı oluşmuştu. Azerbaycan'ın her yerinden buraya gelen insanlar Elçibey'e devamlı bilgi aktarımı sağlıyorlardı. Keleki'nin bağlı bulunduğu Ordubad ilinin hemen güneyinde Azerbaycan-İran sınırı bulunduğu için, Güney Azerbaycan'da yaşayan

³⁵⁰ Azer Ayhan, "Bir Geder de Cocu ve Onun Hotel'i Hagda", **Yeni Müsavat Özel Yayını**, Haziran, 1997, s. 6.

Türkler de sık sık Elçibey'i ziyaret etmek için Keleki'ye gelmenin bir yolunu buluyorlardı.³⁵¹

Keleki'de elde bulunan imkanlar dolayısıyla en sık kullanılan enformasyon araçları radyolardı. Elçibey'in de en çok dinlediği radyo kanallarından biri Azadlık'dı ve radyo kanallarını sıkı takip eden Elçibey geceleri de radyo dinliyordu. Azadlık Radyosu'nun yanı sıra Elçibey'in dinlediği radyo kanalları arasında "BBC" ve "Amerika'nın Sesi" kanalları da başta geliyordu. Elektriğin temin edildiği yaklaşık birkaç saatlik süre zarfında Elçibey, zaman ayırabildiği durumlarda Türkiye'den çeşitli televizyon kanallarını izliyordu. Bununla birlikte gündeme dair bilgilerinin güncelliğini koruyabilmek adına gazeteleri de takip ediyordu.³⁵²

Elçibey Keleki'de bulunduğu süreçte Azerbaycan muhalefeti yapılandırma çalışmalarına başladı. 23 Mart 1994'te kendisinin isteği üzerine birçok muhalif partiyi çatısı altında birleştiren Demokratik Kongres kuruldu. Kendisinin başkanı olduğu AHC, 1995'te partileşme sürecine girdi ve 1 Eylül 1995 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesi Partisi adıyla siyasi parti olarak resmi kayıtlara alındı. AHCP'nin de üyesi olduğu Demokratik Kongres'in faaliyetlerini Keleki'den yönlendiren Elçibey'le birlikte burada bulunan birkaç kişilik ekip de kendisinin organizasyonel işlerini yürütmekteydi. Bununla birlikte Elçibey, siyasi parti olarak faaliyet göstermeye başlayan AHCP'nin de Genel Başkanlığı'nı yapmak suretiyle Azerbaycan siyasetinde etkinliğini sürdürüyordu.³⁵³

İmkanların kısıtlı olmasına rağmen siyasi faaliyetlerini sürdüren Elçibey, Keleki'de bulunduğu dönemde bu faaliyetleri özellikle Güney Azerbaycan meselesi üzerine yoğunlaştırmıştı. Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan arasındaki düşünsel sınırların kalkması, Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketinin yapılandırılması ve kültürel etkileşimin artması için çalışan Elçibey'le görüşebilmek adına, Güney Azerbaycan'da milli kimlik mücadelesi veren sayısız insan Keleki'ye geliyor, Güney Azerbaycan'daki ulusal bilinçlenme çalışmaları doğrultusunda görüşmeler gerçekleştiriliyordu. Elçibey'in cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü dönemde Güney Azerbaycan'da, oluşumunda doğrudan etkili olduğu örgütlenme

³⁵¹ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 143.

³⁵² A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 144.

³⁵³ Mircelal Yusifli, **Elçibey 70**, Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü, 2008, s. 92.

süreci, Keleki'deki çalışmalar sonucunda azımsanmayacak ölçüde hız kazanmıştı. Bu bağlamda Keleki'de Elçibey'in yapmış olduğu en önemli çalışmalardan biri de 1997 yılında Bakü'de kuracağı Bütöv Azərbaycan Birliğı'nin organizasyonel ve ideolojik altyapısını oluşturmak olmuştur.³⁵⁴

Elçibey Keleki'de bulunduğu süre zarfında kitap okumaya ve özellikle tarih alanında yapmakta olduğu çalışmalara zaman ayırmayı da ihmal etmiyordu. Burada kaldığı yıllarda Bütöv Azərbaycan Yolunda adlı kitabı kaleme alan Elçibey, basımı 1997 yılında Ankara'da yapılmış olan bu kitapta Azerbaycan'ın kadim tarihinden modern tarihine kadar yaşadığı belirli konulardaki evrimsel süreçleri ele alarak, bu süreçlerin Türkmençay anlaşmasıyla bölünen Azerbaycan'ı birleştirme kapsamında ortaya çıkarmış olduğu olumlu ve olumsuz dinamikleri incelemiştir. Bu dinamikler üzerinden Azerbaycan'ın birleşme yönergesini açıklamış, Azerbaycan'ın birleşme hedefini idealize etmiş ve “Bütöv Azərbaycan” olgusunu tam anlamıyla yapılandırmıştır.³⁵⁵

3.3. Elçibey'in Bakü'ye Dönüşü

1997 yılının 30 Ekim'inde Bakü'ye dönüş yapan Elçibey, dönüşü sonrasında yapmış olduğu konuşmasında yurttaşlarına barış ve birlik çağrısında bulundu. Bakü'ye geldiği andan itibaren çalışmalarına başlayan Elçibey'in gelişi, Azerbaycan'ın sönük siyasi atmosferini yeniden canlandırdı. 1998'de AHCP'nin 2. Kurultayında tekrar Genel Başkan seçilen Elçibey'in öncülüğünde, bu yılın başlarında Seçki İslahatları ve Demokratik Seçkiler Uğrunda Herekat bloğu oluşturuldu. 70 kadar siyasi parti ve oluşumun bir araya gelmiş olduğu bu blok, Azerbaycan'da demokratik usullerle iktidara gelebilmek adına seçim faaliyetleri yürüttü. SİDSUH bünyesinde birçok miting yapıldı, çok sayıda protesto yürüyüşü düzenlendi ve anti demokratik seçim zemini sebebiyle 11 Ekim 1998'de gerçekleştirilecek olan Cumhurbaşkanlığı Seçimlerini boykot kararı alındı.³⁵⁶

1997 yılının 20 Aralık günü Azerbaycan'ın birleşmesi utkusu adına bir dönüm noktası niteliği taşıyan BAB'ın kuruluşu resmen ilan edildi. 28 Kasım

³⁵⁴ A. Tahirzade, **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, s. 362.

³⁵⁵ Ebülfey Elçibey, **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, Ecdâd Yayınevi, Ankara, 1997.

³⁵⁶ Mircelal Yusifli, **a.g.e.**, s. 60.

1998’de oluşum konferansı gerçekleştirilen BAB, bu tarihe kadar geçici organizasyon tüzüğüne göre yönetiliyordu. Siyasi-içtimai bir oluşum olan BAB, yapılanma sürecini tamamlar tamamlamaz Azerbaycan’ın birleşmesi adına çalışmalarına başladı. Azerbaycan’ın İran sınırları içerisinde kalan güney bölgesinden gelen sayısız bağımsızlık mücadelecisi BAB ile geniş kapsamlı bir iş birliğı içerisinde bulunuyordu. Azerbaycan’ın güneyindeki bağımsızlık ve bütünleşme taraftarlarının sayısı artıyor, ulusal örgütlenme çalışmaları hız kazanıyordu. Azerbaycan’ın güneyinden çok sayıda hareket önderi Elçibey’le irtibatın sürekliliğine ve milli sosyal yapılanma çalışmalarının sürdürülebilirliğinin korunmasına özen gösteriyor, BAB varlığını Azerbaycan’ın güneyinde etkili bir şekilde açıkça hissettiriyordu. 1998 yılı içerisinde Azerbaycan’ın güneyinde yaşayan Türkler’in haklarının savunulması kapsamında başlatılan imza kampanyasına yaklaşık 1.000.000 insan katıldı ve BM’nin İnsan Hakları Komisyonu’na iletilen bu imza kampanyası sonucunda BM ilk kez kendi bünyesinde Güney Azerbaycan Masası oluşturulması kararı aldı.³⁵⁷

1998 yılının aralık ayında Elçibey’in teşebbüsüyle Aydınlar Birliyi isimli oluşum organize edildi. Azerbaycanlı aydınlardan mürekkep olan bu oluşum, topluma yön verebilecek olan aydın kesimin düşüncelerinin toplumu yönlendirme etkisini artırabilmek ve ortak bir çatı altında birleştirebilmek amacıyla oluşturulmuştu. Yine Elçibey’in teşebbüsüyle 2000 yılının şubat ayında Milli Mügavimet Herekatı teşkilatı kuruldu³⁵⁸ ve Karabağ’ın işgalden kurtarılması amacı özelinde faaliyet yürüten bu teşkilat Elçibey’in vefatı sonrası etkinliğini kaybetti.

6 Kasım 1998’de gerçekleşen bir basın konferansında Elçibey, Haydar Aliyev’in PKK terör örgütünün kurulmasında rolü olduğunu belirtmiş ve bu konuşmasının ieriğıyle ilgili hem Yeni Müsavat hem de Azadlıg gazetesinde birer haber yer almıştır. Yeni Müsavat gazetesindeki makalede Elçibey’in, PKK’nın kurulmasında H. Aliyev’in ve Y. Primakov’un rolü olduğunu ve onların Abdullah Öcalan’ı yakından tanıdıklarını bildirdiğı belirtilmiştir. Elçibey’in, SSCB’nin Türkiye’de ve Yakın Doğı’da böyle bir yapı oluşturma hevesi taşıdığını ve birliğin, bu yapının oluşturulmasında yer alan başrollerden biri olduğunu açıkladığı ifadeleri

³⁵⁷ BAB YK Genel Başkanı Agil Sametbeyli, İstanbul, 21 Nisan 2021, kişisel görüşme.

³⁵⁸ Mircelal Yusifli, **a.g.e.**, s. 61-62.

de ilgili makalede yer almıştı. Azadlıg gazetesinde yer alan makalede ise Elçibey'in ilgili isimlere ek olarak SSCB KP MK'da görev alan Bruntes soyadlı Şube Müdürü'nün de PKK'nın kurulması ve gelişimi adına büyük çaba sarf ettiğini dillendirdiği bildirilmiştir. Yine Azadlıg gazetesine göre Elçibey, PKK'nın 30 yıllık bir plan çerçevesinde oluşturulduğunu beyan etmiştir.

Elçibey'e bu açıklamaları üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 188-6. Maddesi'nin 2. Fıkrası doğrultusunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na hakaret suçlamasıyla dava açılmış, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na basın-yayın organları aracılığıyla hakaret etmek ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı ağır cinayetlerden sorumlu tutmak itham edilmiştir. Elçibey ilgili madde kapsamında 6 yıl hapis cezası istemiyle yargılanmıştır.

12 Aralık'ta hakkında suç duyurusunda bulunulan Elçibey'e mahkeme süreci sonlanana kadar ülke dışına çıkma yasağı getirildi. Elçibey'in avukatlığını kendisinin hükümeti döneminde Adalet Bakanı I Yardımcılığı görevinde bulunmuş olan Aydın Kerimov ve yine kendisinin hükümeti döneminde Adalet Bakanlığı'nda Şube Müdürlüğü görevinde bulunmuş olan Adil Minbaşıyev üstlenmişti. Onların dışında duruşma boyunca Elçibey'in haklarını savunmak için 28 kişi mahkemeye başvurmuş, Elçibey'in haklarının korunması için bir komite oluşturulmuştu.³⁵⁹ Bakü Şehir Mahkemesi'nde duruşma süreci başlatılmış, Elçibey suçlu bulunmamış ve 4 duruşmanın ardından nihayet 11 Şubat'ta mahkeme süreci sonlandırılmıştır.

1998 yılının 8 Kasım günü gerçekleştirilmiş olan bir miting çıkışında çok sayıda katılımcıyla birlikte Elçibey'in koruma ekibinden, yeğeni Adalet Memmedov'un da içerisinde bulunduğu 4 kişilik bir grup mitingde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na hakaret ettikleri gerekçesiyle gözaltına alınmıştır. Adalet Memmedov dışında göz altına alınan isimler şartlı tahliyle serbest bırakılmış, Adalet Memmedov ise 3 yıl hapse mahkum edilmiş, 2000 yılının haziran ayında aftan yararlanarak serbest kalmıştır.

Keleki dönüşü sonrası ağabeyi Almurad'ın evinde ikamet etmekte olan Elçibey, bir süre sonra bir ev kiralamış ve ailesiyle birlikte bu evde yaşamaya başlamıştır. Nihayet Elçibey 1999 yılının nisan ayında bir ev satın almıştır. Aynı

³⁵⁹ Ebülfez Elçibeyin metbuat katibliyi, "Ebülfez Elçibey Cinayet Mesuliyetine Celb Edilib", **Elçibey-65** (Özel gazete yayını), (t.y.), s. 20.

yılın 21 Ekim günü kızı Çilenay, Agil Sametbeyli ile dünya evine girmiştir. Elçibey eski Azerbaycan geleneği doğrultusunda düğüne katılım göstermemiştir. 2000 yılının 21 Temmuz’unda Çilenay ve Agil’in oğlu Dünya’ya gelmiş, bu tarihte Ankara Hastanesi’nde bulunan Elçibey, torununa Elturan ismini vermiş, fakat torununu göremeden hayatını kaybetmiştir.

31 Mart 2000 tarihinde Ankara’ya sağlık muayenesi gerekçesiyle bir yolculuk gerçekleştirmiş olan Elçibey, burada Bülent Ecevit, Devlet Bahçeli, Deniz Baykal, Mesut Yılmaz, Tansu Çiller, Muhsin Yazıcıoğlu, Sabahattin Çakmakoglu, Enis Öksüz, Osman Durmuş ve daha birçok siyasi isimle bir araya gelmişti. Bunun yanı sıra Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Azerbaycan Kültür Derneği, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Türk Demokrasi Vakfı, Atatürk Dil ve Tarih Kurumu’nda görüşmeler gerçekleştiren Elçibey, basın mensuplarını kabul etmiş, röportajlar vermiş, çeşitli konularda açıklamalar yapmıştı.³⁶⁰ Elçibey yapmış olduğu tüm bu görüşmelerle Türkiye-Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkilerin bir çeşit birliğe doğru boyut değiştirmesini, Türk Dünyası’nda kültürel ve ekonomik iş birliğinin artmasını, Azerbaycan’da Türkiye’nin desteğiyle demokratik bir siyasi ortam oluşturulmasını, Azerbaycan’daki Rusya eksenli siyasetin yerini Türkiye eksenli siyasete bırakmasını, Karabağ’ın işgal sorununun kalıcı çözüme kavuşturulmasını amaçlamıştır. Elçibey ayrıca burada geçirdiği günlerde depremde hasar görmüş olan İzmit, Yalova ve Adapazarı bölgelerini ziyaret etmiş, depremzedelerle görüşmeler gerçekleştirmiştir.

Bakü’de geçirdiği son aylarda rahatsızlığı artış göstermiş olan Elçibey’e Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Nusret Akyürek tarafından tektik ve tedavi uygulanmış, kendisine prostat kanseri teşhisi koyulmuştur. Hastalığının herkesçe bilinmesini istemeyen Elçibey, hastalığını ailesinden, yakınlarından saklamış, bu hastalıkla ilgili çok az insanı bilgilendirmiş ve kendisinin hastalığıyla ilgili bilgi sahibi olanlar da bunu kendisinin isteği üzerine gizlemişlerdir. Ankara’da tedavi alan Elçibey, 20 Nisan’da Bakü’ye dönmüştür.

Elçibey Bakü’ye dönüşü sonrasında 15 Mayıs 2000 tarihinde ABD’nin, “Avrupa’da Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu”nun daveti üzerine önce Washington’a

³⁶⁰ Mircelal Yusifli, *a.g.e.*, s. 62-63.

gitmiştir. Sonrasında 20 Mayıs'ta New York'ta Türk Günü yürüyüşüne katılan Elçibey burada ve 24 Mayıs'ta ABD Milli Demokrasi Enstitüsü'nde yapılan toplantıda birer konuşma gerçekleştirmiştir. Ertesi gün ziyaretinin esas amaçlarından birini hayata geçirmek üzere ABD kongresinin Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu'nda, "Azerbaycan'da Seçimler, Demokratikleşme ve İnsan Hakları" içerikli oturuma katılan Elçibey, departman görevlileriyle de bir takım önemli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Elçibey burada yapmış olduğu konuşmasında ABD'nin siyasi prensipleriyle petrol şirketlerinin çıkarları arasında görülen uyumsuzluklar dolayısıyla zaman zaman zor durumlarla karşılaştığını belirtmiş, Bakü-Ceyhan boru hattı projesi nedeniyle petrol şirketlerinin yetkili mercilerinde ortaya çıkan memnuniyetsizliğe değinmiş, Azerbaycan'da yürütülen demokratikleşme sürecinin Rusya'nın Kafkasya hedefleri doğrultusunda nasıl baltalandığını açıklamış ve çok sayıda dikkate değer farklı noktalara parmak basmıştır.³⁶¹ ABD'de bulunduğu süre zarfında Güney Azerbaycan diasporasının liderleriyle de görüşme gerçekleştiren Elçibey, bir araya geldiği bu isimlere, kendilerini ilgilendiren birçok konuda detaylı bilgiler vermiştir. 28 Mayıs'ta Azerbaycan Cumhuriyet Günü dolayısıyla Amerika Azerbaycan Dostluk Şurası'na davet edilmiş, buradaki toplantıya katılım sağladıktan sonra 28 Mayıs'ta Azerbaycan'a dönmüştür.³⁶²

Azerbaycan'a döndükten sonra günlerinin bir kısmını evinde geçirdikten sonra arkadaşının bağ evinde kalma kararı almış, buradaki adresi gizli tutulmuştur. Bu süreçte hızlı gelişen hastalığı nedeniyle durumu ağırlaşmış, 2000 yılının 7 Temmuz'unda tedavi almak üzere tekrar Türkiye'ye dönmüştür. Aynı gün içerisinde Ankara Hastanesi'ne yatmış, tedavi süreci uzun bir süre burada devam ettirilmiştir. Kendisi burada bulunduğu süre zarfında ziyaretçilerini kabul etmiş, görüşmelerini sağlık durumunun elverdiği ölçüde devam ettirmiştir.

9 Ağustos'ta GATA'ya sevk edilen Elçibey, 22 Ağustos 2000 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. Ankara Esenboğa Havaalanı'nda yapılan devlet töreninden sonra Türk Hava Kuvvetleri'ne ait uçakla Elçibey'in naaşı Bakü'ye gönderilmiştir.

³⁶¹ Elçibey'in adı geçen komisyonda gerçekleştirdiği konuşması:

<https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/Testimony%20Abulfaz.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

³⁶² Mircelal Yusifli, **a.g.e.**, s. 65-66.

Elçibey'in naaşı 23 Ağustos'ta İlimler Akademisi'nde devlet başkanının, muhalefet liderlerinin ve devlet erkanının da katıldığı bir resmi törenin ardından halkın omuzlarında "Fahri Hiyaban"a götürülmek üzere yola çıkarılmıştır. Yüzbinlerce insanın Azerbaycan Tarihi'nde eşine rastlanmayan bir veda yürüyüşüyle uğurladığı Elçibey, "Fahri Hiyaban"da ebedi istirahatgahına defnedilmiştir.³⁶³

³⁶³ Melahet Rzayeva, "Elçibeyi 20 Kilometre Çiyinde Gezdirdiler", **Şark Gazetesi**, 24 Ağustos, 2000, s. 5.

SONUÇ

Kuzey Azerbaycan'ın ulus devletleşme ve milletleşme tarihinin 1900'lü yıllarda başlayan gelişim serüveni Rusya tarafından baltalanmış, modernleşme tarihinin inşa sürecinin başlamasının önüne geçilmiştir. Elçibey bu karanlık çerçeveyi ortadan kaldırabilmek uğruna bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır. Ulusunun varlığına endekslemiş olduğu yaşamının her anını mücadele bilinci içerisinde geçirmiş olan Elçibey bu nedenle ailesi ile dilediğince zaman geçirme gibi bir seçeneğe yanaşmamıştır. Dolayısıyla Elçibey'i değerlendirme aşamasında aile hayatını kendisinin yaşamı ile entegre bir biçimde aksetmek oldukça zordur. Bunu göz önünde bulundurarak başlamış olduğumuz çalışmamızda özellikle Elçibey'in çocukluk ve gençlik yılları sonrasında aile hayatı ile kişisel yaşamı arasında siyasi kariyeri dolayısıyla büyük ölçüde kopukluk olduğuna bir kez daha tanıklık ettik. Bu hususun görüntü itibariyle olsa dahi bir eksiklik doğurmaması adına Elçibey'in yaşamını aktardığımız bu çalışmada arkadaşlarının, sosyal çevresinin, sevdiklerinin ve sevenlerinin kendisi hakkındaki görüşlerine, kendisiyle ilgili anlatılarına yer yer baş vurduk.

Elçibey'in özel hayatı ışığında bir değerlendirme yapmanın zorluğunu, o hayatın Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine özel olarak inşa edilmiş olmasıyla bağdaştırmak mümkündür. Bu inşa süreci Elçibey'in siyasi bir lider olarak şekillenmesiyle neticelenmiş ve doğal olarak bu sürecin başarıyla tamamlanabilmesi adına belirli olgular arka planda tutulmuştur.

Elbette tüm bunlar Elçibey'in kendisini çevresinden soyutlayan bir kişilik olarak algılanmasına sebebiyet vermemelidir. Çalışmamızın farklı bölümlerinde de belirtmiş olduğumuz gibi Elçibey sosyal anlamda çok geniş bir ilişki ağına sahiplik etmiş ve liderlik hususunu bir kenara bırakacak olursak ikili ilişkiler bağlamında her zaman çevresi tarafından özel bir sevgiye mazhar olmuştur. Elçibey'in "Siz halkın sevgisiyle hakka ulaşacaksınız." ifadesi kendisinin insan ilişkilerindeki tutumunun manifestosudur.

20. Yy. sonunda Azerbaycan'ın kuzeyinde ve güneyinde Türk varlığının düşünsel ve duygusal olarak yapılandırılmış bir biçimde sürdürülmesinde, Kuzey

Azerbaycan Türkleri'nin devletleşme ve milletleşme sürecinin tamamlanmasında, Güney Azerbaycan Türkleri'nin yaklaşık yarım asır sonra yeniden ulusal kimlik mücadelesine başlamalarında, Türk Birliği idealinin süreklilik içerisinde fikirsel ve eylemsel olarak beslenmesinde Elçibey'in oynadığı rolün değeri açıktır. Henüz öğrencilik yıllarından itibaren Azerbaycan'ın bağımsızlığı hedefi doğrultusunda örgütlenme çalışmalarına başlamış olan Elçibey'in faaliyet kapsamı zaman içerisinde genişlemiş, Azerbaycan gençlerinin liderliğinden Azerbaycan Halk Cephesi liderliğine kadar ilerlemiştir. Milli Bağımsızlık Hareketi'ne liderlik ettiği yıllarda bir taraftan SSCB askerleri, diğer taraftan Ermeni birlikleri yüzlerce masum Azerbaycan Türkü'nün kanını akıtırken mevcut atmosferin tüm gerginliğine rağmen Elçibey rasyonel bir biçimde mücadelesini sürdürmüş ve 7 Haziran 1992'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde yoğun bir tempoyla çalışmalarına devam etmiş, gerçekleştirmiş olduğu aralıksız devrimlerle Azerbaycan'ı modern bir cumhuriyet olarak yapılandırmıştır. Cumhurbaşkanlığı döneminin ardından ana muhalefet liderliğiyle siyasi yaşamına devam eden Elçibey Azerbaycan'da etkin muhalefetin ve etkin muhalefet bloğu geleneğinin oluşturulması için çalışmalar yürütmüş, Güney Azerbaycan'da milli bilinçlendirme faaliyetleri başlatmıştır.

Nitekim bu yaşam çizgisini belirlemiş bir kişiliğin odak noktasının aile hayatı olmamasının anlaşılabilirliği yüksektir. Elçibey bireysel ve ailevi çıkarlarını yaşamından dışlamak suretiyle kendisini ülkelerine adanmış olan, prensiplerinin tamamını halkının çıkarlarını eksen alarak şekillendiren, insani değerlerin muhafazasının zarureti inanan ve ömrünü bu zarureti göz önünde bulundurarak sürdüren, Hakk'a vurgun bir ruhun mühürlendiği bir isim olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Azerbaycan Halg Cümhuriyyeti Ensiklopediyası, C.1, Ed: Yagub Mahmudov, Lider Neşriyyat, Bakü 2004.

Azamat, Nihat: “Erdebîlî Alaeddîn”, **TDV İslam Ansklopedisi**, C. XI, İstanbul 1995.

Azerbaycan Tarihi, Ed. Tahir Gaffarov, C. 7, Elm Neşriyyatı, Bakü 2003.

Azerbaycan Tarihi: En Gedim Zamanlardan XX Esrede, C. 1, Ed. Z. M. Bünyadov, Y.B. Yusifov, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakü 1994.

“Ayçingil Aşırımı”, **Nahçıvan Ensiklopediyası**, C. 1, Azerbaycan Elmler Akademiyasının Nahçıvan Bölmesi, 2. Baskı, Nahçıvan 2005.

Bünyadov, Ziya: **Kırmızı Terör: Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde**, Çev. Sebahattin Şimşir, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

Cafersoy, Nâzim: **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, ASAM, Ankara 2001.

Elçibey, Ebülfez: **Azerbaycandan Başlayan Tarih**, Ed. Mircelal Yusifli, Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü 2003.

Elçibey Bele Deyirdi, Ed. Melekhanım Hacıyeva, C.1, Kitabıstan, Bakü 2018.

Elçibey Bele Deyirdi, Ed. Melekhanım Hacıyeva, C.2, Kitabıstan, Bakü 2019.

- Elçibey, Ebülfez: **Bu Menim Taleyimdir**, Ed. Becan İbrahimoglu, Adalet Tahirzade, Genclik, Bakü 1992.
- Elçibey, Ebülfez: **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, Ecdâd Yayınevi, Ankara 1997.
- Elçibey, Ebülfez: **Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag**, Ed. Mircelal Yusifli, Genclik, Bakü 1992.
- Elçibey, Ebülfez: **Tolunoğulları Devleti: (868-905)**, Haz. Fazil Gezenferoğlu, Çev. Selçuk Alkın, Ötüken, İstanbul 1997.
- Eliyev, Vilayet: **Zengezurda Galan İzimiz**, Nurlar, Bakü 2004.
- Emrahov, Mais: **XX Esrde Azerbaycanda Milli Azadlıg Herekatı**, ADPU-nun Neşriyyatı, Bakü 2009.
- Er, Turgut: **Azadlıktan Tiranlığa**, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010.
- Ermenistan-Azerbaycan Münagişesi**, Azerbaycan Prezidentinin İşler İdaresinin Kitabhanası, Bakü 2005.
- Gezenferoğlu, Fazil: **Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe**, Prestij Matbaacılık, İstanbul 1995.
- Guluzade, Vefa: **Ömrümden Schifeler**, ADA Universiteti, Bakü 2015.

Helilli, Heliyeddin:

Sovet Tarihşünashğı-Milli Ölüm Elmi,

<<MBM>> MMC, Bakü 2010.

Hocalı Soyqırımı-20: Bibliografiya, Ed. Mahire Memmedova, M. F. Ahundov
Adına

Milli Kitabxana, Bakü 2012.

“Keleki”, **Nahçıvan Ensiklopediyası,** C. 2, Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyasının Nahçıvan Bölməsi, 2. Baskı, Nahçıvan 2005.

Memmedzade, Mirze, Bala:

Milli Azərbaycan Hərəkatı, Nıcat, Bakü 1992.

Murad Bey:

Gardaşım Elçibey Həggında Hatirelərim,
Ünsiyyət, Bakü 2012.

Ordubadi, Memmed, Said:

Ganlı İller, Çev. ve Haz. Ekrem Bağirov,
Kafkas, Bakü 2007.

Paşayev, Atahan:

Açılmamış Şəhərlərin İzi İlə, Bakü 2001.

Rehimovlu, Arif:

Bütövlük Gıblesinin Elçibey Yolu, Bakü 2016.

Rıasanovsky, Nicholas, V.

Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze, Çev.

- Steinberg, Mark, D.:

Figen Dereli, İnkılap, İstanbul 2016.

Savalanda Görüşenedek BEY!, Ed. Adalet Tahirzade, Nurlar Neşriyyatı, 2 Baskı,
Bakü 2017.

Sarıbrahimoğlu, Lale:

Kurt Kapanında Kısır Siyaset, İmge Kitabevi
Yayınları, Ankara 1997.

Semedbeyli, Akil:

Direnişten Bağımsızlığa Elçi Bey, Doğu
Kütüphanesi, İstanbul 2019.

- Siyablı, Elesger: **Müellimim, Liderim, Prezidentim Ebülfez Elçibey**, Elm ve Tehsil, Bakü 2018.
- Tağıyeva, Şövkət -Rehimli, Ekrem -Bayramzade, Semed: **Güney Azərbaycan**, Orhan, Bakü 2000.
- Tahirzade, Adalet: **Elçi Bey**, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Bakü 1999.
- Tahirzade, Adalet: **Elçibeyle 13 Saat Üz- Üze**, Tanıtım Gazetesini Yayını, Bakü 1999.
- Tahirzade, Adalet: **Gurtuluş ve Bütövlük Yolu**, Elçibey Kitabhanası Neşriyyatı, Bakü 2003.
- Tahirzade, Adalet: **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 1, Ay-Ulduz Neşriyyatı, Bakü 1997.
- Tahirzade, Adalet: **Meydan: 4 il 4 ay**, C. 2, Ay-Ulduz Neşriyyatı, Bakü 1997.
- Tahirzade, Adalet: **Prezident Elçibey**, Yeni Müsavat Gazetesinin Yayını, 2. Baskı, Bakü 2001.
- Terror: hadiseler, faktlar, sübutlar**, Ed. Rauf Memmedov, Hett Neşriyyatı, Bakü 2016.
- Urud, Musa: **Zengezur**, Nurlar, Bakü 2005.
- “Venend”, **Nahçıvan Ensiklopediyası**, C.2, Azərbaycan Milli Elmler Akademiyasının Nahçıvan Bölmesi, 2. Baskı, Nahçıvan 2005.

- Yagublu, Nesiman: **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**,
“Azerbaycan Kültür Derneği” Yayınları, Ankara
2015.
- Yagublu, Nesiman: **Bak n n Gurtuluğu**, Adiloğlu, Bakü 2008.
- Yusifli, Mircelal: **Elçibey 70**, Adiloğlu Neğriyyatı, Bakü 2008.
- Yusifli, Mir Yehya: **Elçibey**, C. 1, Adiloğlu Neğriyyatı, Bakü 2004.
- Yusifli, Mir Yehya: **Elçibey**, C. 2, Adiloğlu, Bakü 2010.

S REL  YAYINLAR

- Azadlığ**, 22 Haziran, 1993.
- Azadlığ**, 17 Eylül, 1994.
- Azadlığ**, 19 Haziran, 2008.
- Azadlığ Gazetesi**, 21 Ağustos, 2008
- Bizim Cümhuriyyet Gazetesi**  zel Yayını, t.y.
- Cümhuriyyet**  zel Yayını (AXC-10), 15 Temmuz, 1999.
- Cümhuriyyet**  zel Yayını, 22 Ağustos, 2001.
- Cümhuriyyet**, 26 Mayıs-1 Haziran 2002.
- Cümhuriyyet**, 02-08 Haziran, 2002.
- Elçibey-65** ( zel gazete yayını), t.y.
- Gün Seher**, 24 Haziran, 2005.
- Gündem Heber**, 26-28 Kasım, 2010.
- Halg Gazetesi**, 26 Ağustos, 1992.
- Halg Cebhesi**, 23 Haziran, 2004.
- Hayat Gazetesi**, 22 Eylül, 1992.

Hürriyet, 18-20 Ağustos, 2001.
Müsavat, 19 Ağustos, 2001.
Müsavat, 21 Ağustos, 2001.
Müsavat, 25 Haziran, 2010.
Olaylar, 21-22 Ağustos, 2001.
Şark Gazetesi, 24 Ağustos, 2000.
Türküstan, 4-10 Mayıs, 2008.
Yeni Müsavat Özel Yayını, Haziran, 1997.
Yeni Müsavat Özel Yayını, 7 Eylül, 2000.

KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

Adalet Memmedov, Bakü, 7 Şubat 2020, kişisel görüşme.
Seadet Memmedova, Bakü, 2 Şubat 2020, kişisel görüşme.
BAB YK Genel Başkanı Agil Sametbeyli, İstanbul, 21 Nisan 2021, kişisel görüşme.

İNTERNET KAYNAKLARI

Elçibey'in Helsinki komisyonunda gerçekleştirdiği konuşması,
<https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/Testimony%20Abulfaz.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

Hasan Hasanov, "Abulfaz Elchibey Temiz Sohbet 26 11 98 ANS",
<https://youtu.be/Lv9pSqKYCWI>, (Erişim Tarihi: 07.03.2021)

OBYEKTIV tv, "ƏBÜLFƏZ ELÇİBƏY HAQQINDA QARDAŞI
ALMURAD ƏLİYEV LƏ MÜSAHİBƏ", (22 Haziran 2013),
<https://youtu.be/ty1C8PDI6H4>, (Erişim Tarihi: 07.03.2021)

Rafael Hüseynov, "Geleceye dehli olan ADAM!",

<https://turkustan.info/2019/08/23/https-turkustan-info-wp-admin-post-phppost164705actionedit/> (Erişim Tarihi: 23.02.2021)

Ogtay Memmedov, “Elçibeyle 30 İl”,
<https://elcibey.wordpress.com/2007/02/07/%C9%99lcib%C9%99yl%C9%99-otuz-il-cayxana/>, (Erişim Tarihi: 23.02.2021)

Arif şahin, “ALPARSLAN TÜRKEş VE ELÇİBEY AZADLIK MEYDANINDA”,
<https://www.youtube.com/watch?v=8dY5DvQDDGo> , (Erişim Tarihi: 18.03.2021)

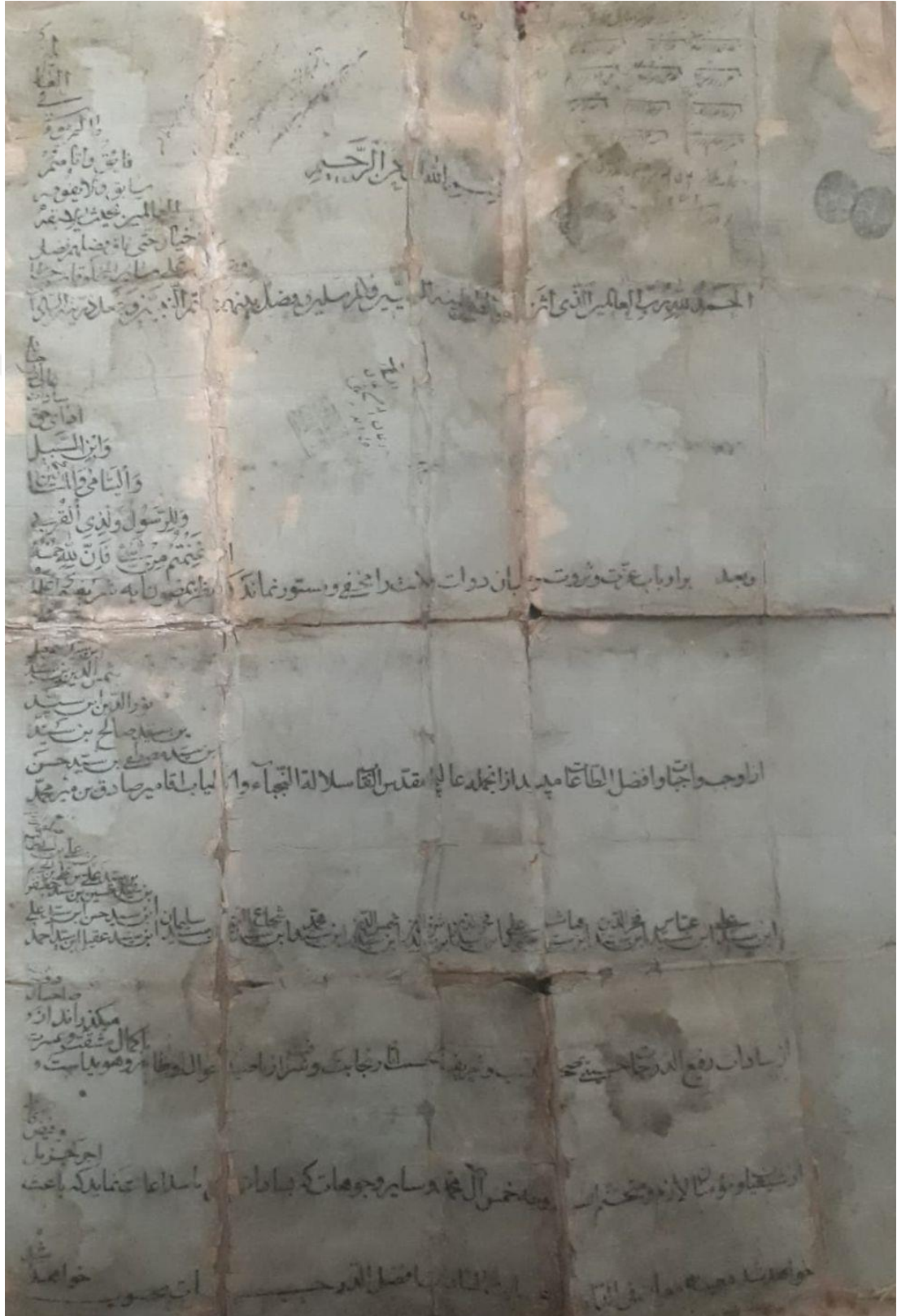
Elçibey’in TBMM Konuşması,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=177:178&v_mecelis=1&v_donem=19&v_yasama_yili=&v_cilt=14&v_birlesim=089, (Erişim Tarihi: 22.04.2021)

“Azerbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Suverenliyi Hakkında” Azerbaycan SSR-in Konstutsiya Kanunu,
<http://ensiklopediy.gov.az/az/terms/9094/cild/14> , (Erişim Tarihi: 19.03.2021)

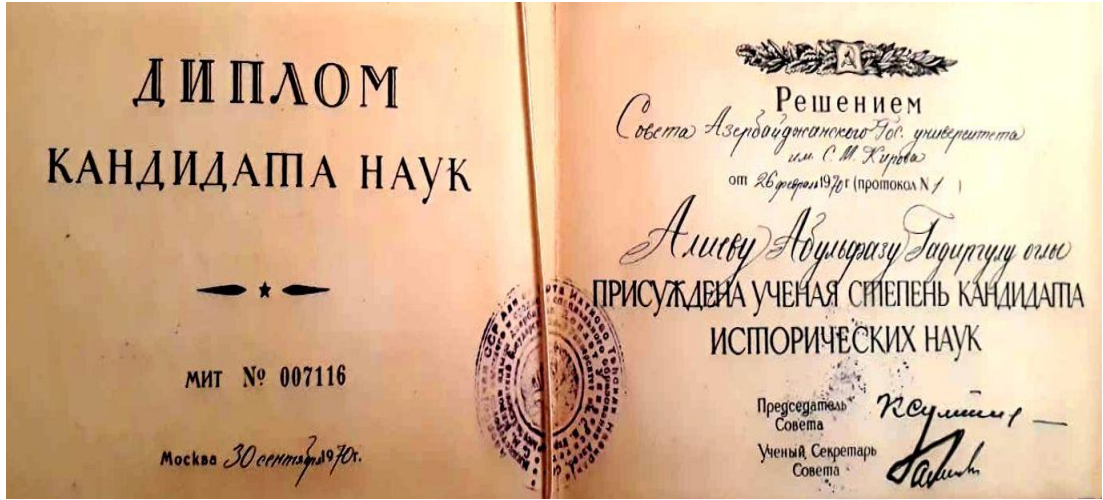
“Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet bağımsızlığı hakkında Anayasa Kanunu (18 Ekim 1991)”, Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi PREZİDENT KİTABHANASI,
https://files.preslib.az/projects/republic/az/azr4_2.pdf , (Erişim Tarihi: 18.03.2021)

Yılmaz Karadeniz, “Erdebil Tarikatı’ndan Safevi Devleti’ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi”, <http://dergipark.gov.tr/matbuat>, (Erişim Tarihi: 25.03.2021)

EKLER

Ek 1: Elçibey'in soyağacı

Ek 2: Elçibey'in “Tarih İlimleri Doktoru” diploması

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ
ДЕЛ

Форма Б

Серия ВБ

СПРАВКА № 036936

№ 4А-38/9

17 " VII 1976 г.

Выдана гражданину (ке) Алиеву
Абулхазу Надыркуши ома
имя (отчество)

дата рождения 1938

уроженцу (ке) с. Мелак, Ордубадского
района Нах. АССР Азерб.
район (село, ул., д. №, обл., край, республика)

национальность азербайджанец

семейное положение холост
(если состоит в браке)

указать, каким органом ЗАГСа, когда и с кем
(фамилия, имя, отчество, год рождения) зарегистрирован брак)

отношение к военной службе обязанной
осужденному (ой) 15.4.75г. Верховным
Судом Азерб. ССР по ст. 67,
188-1, 38 Ук. Азерб. ССР
к 1 году 6 мес. лсв.

имеющему (ей) в прошлом судимости

в том, что он (а) отбывал (а) наказание в местах лишения свободы
с 17 " I 1975 г. по 17 " VII 1976 г.,
откуда освобожден (а) по отбытию срока
наказания

Начальник учреждения
(подпись)

Начальник отдела
(подпись)

Мараганов

Ek 3: Elçibey'in 1 yıl 6 aylık tutukluluk süresini doldurduğuna dair belge

Азәрбајҹан ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ Республика Әлҹазмалар Фонду	АКАДЕМИЯ НАУК Азербайджанской ССР Республиканский Рукописный Фонд	
Бақы, Коммунист күчәһи № 10	Телефон 92-31-97, 92-14-01	Баку, ул. Коммунистическая № 10
239-5000 044-с		8 апреля 1985 г.

ПРОГРАММА РАБОТ
ст.науч. сотрудника к. и. н.
Алиева А.Г. в связи с прикомандированием
в Ин-т востоковедения АН СССР г. Москва
с 9 апреля по декабрь 1985 г.

1. Изучение теоретических основ науковедения и классификации наук.

2. Изучение исторических корней науковедческой мысли на Ближнем Востоке (XIII в.).

3. Работа над монографией " История классификаций наук" (Ближний и Средний Восток X-XVII вв.).

ДИРЕКТОР : *Дж. В. Каграманов* проф. Дж. В. Каграманов

Ek 4: Bilimsel araştırma amacıyla Moskova'ya gönderildiğine dair belge

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Elçibey'in Keleki'de geçirdiği çocukluk yıllarına ait bir fotoğraf. - Soldan ikinci.

Fotoğraf 2: Elçibey üniversiteden arkadaşlarıyla birlikte. Soldan sağa doğru: Zakir Memmedov, Abbas Musayev, Malik Mahmudov ve Elçibey. Bakü-1959.

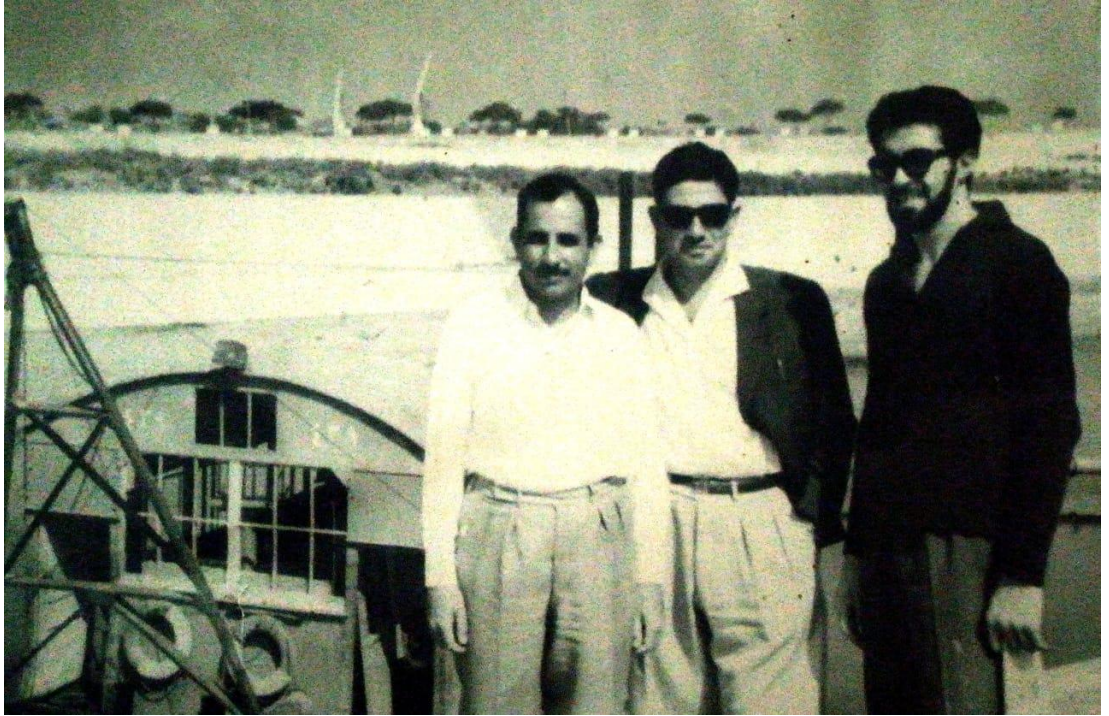
Fotoğraf 3: Elçibey'in öğrencilik yıllarına ait bir fotoğrafı.

Fotoğraf 4: Elçibey'in Mısır'daki çalışma yıllarına ait bir fotoğrafı.

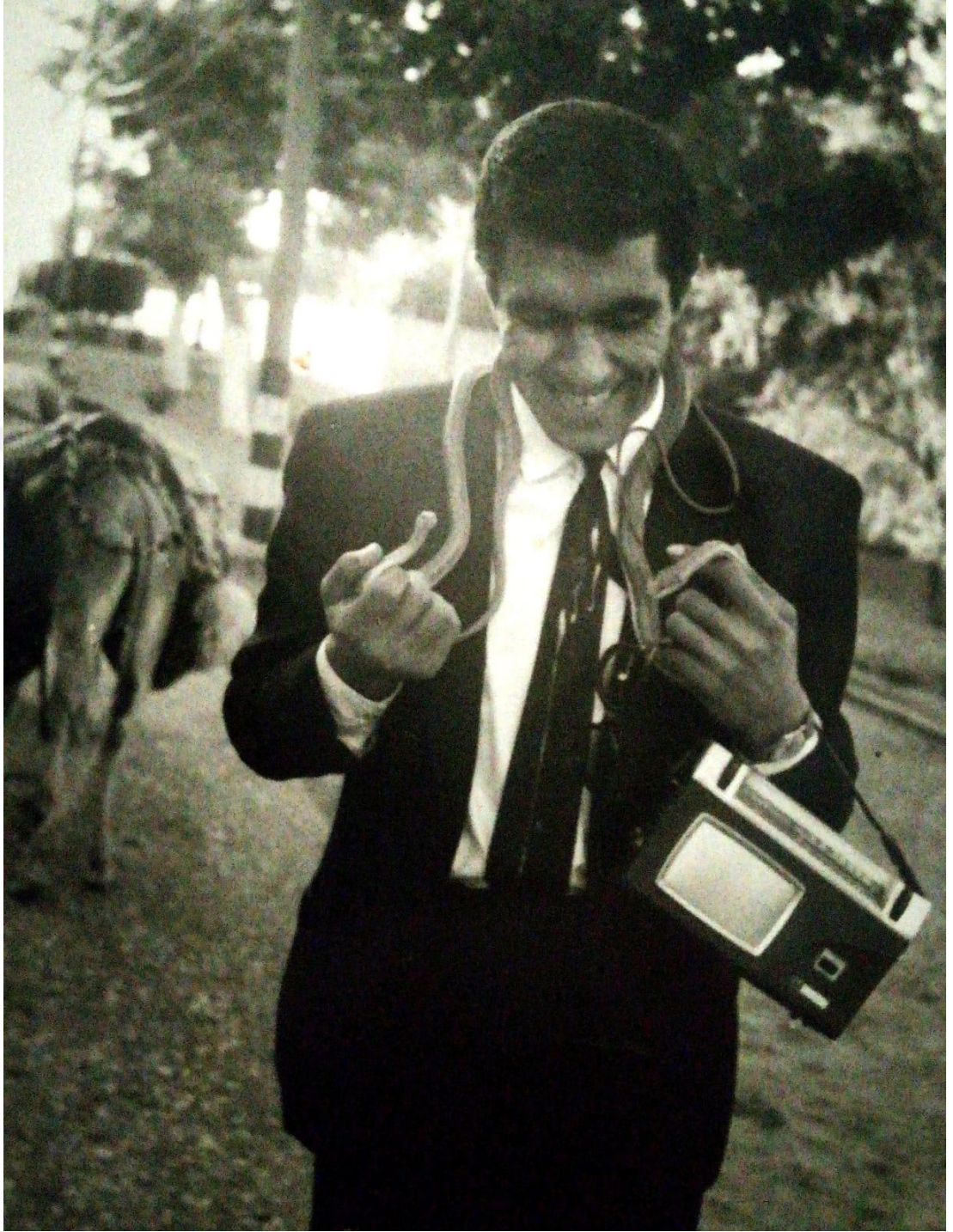
Fotoğraf 5: Elçibey Mısır piramitleri önünde. – Sağdan birinci.

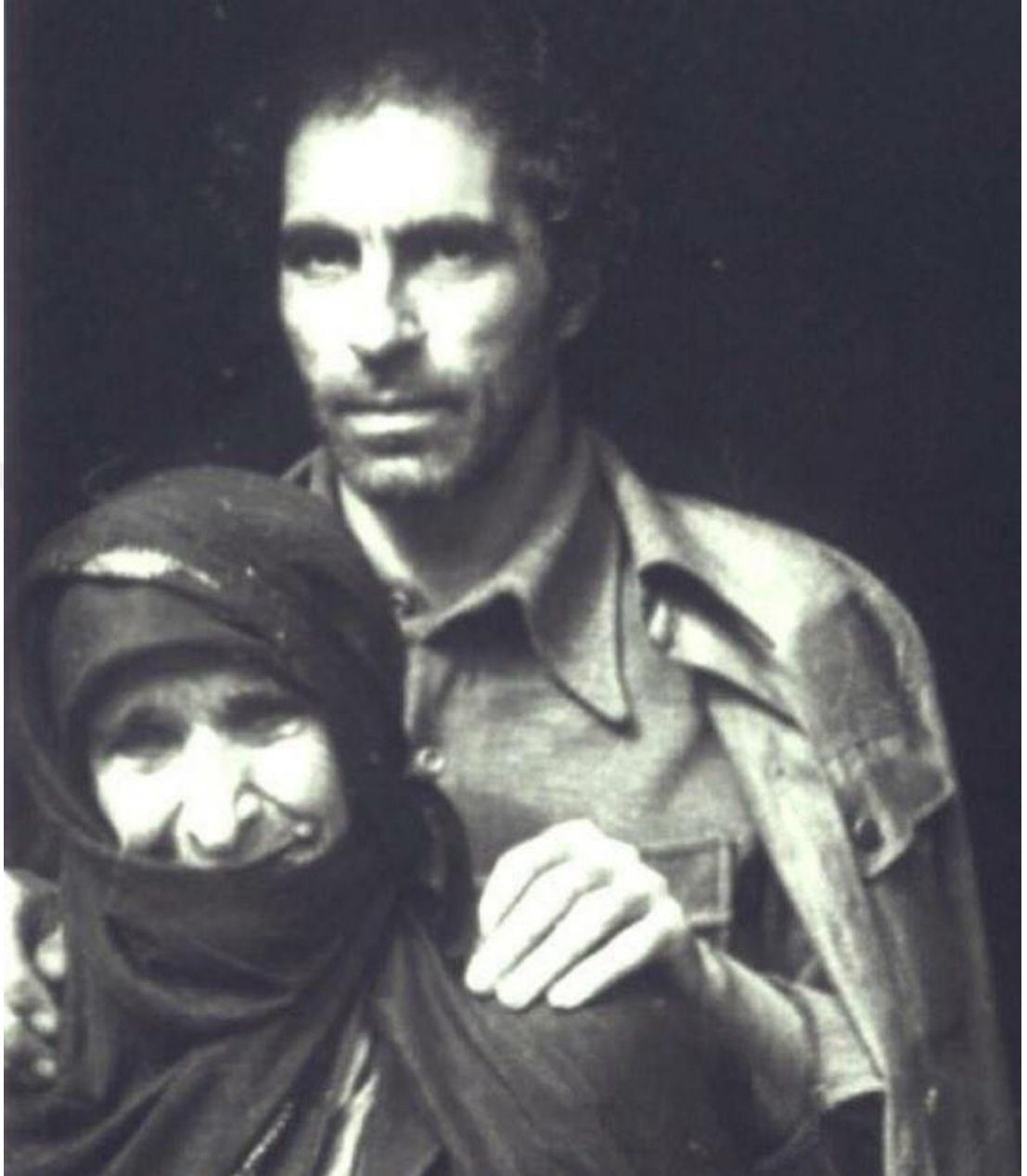
Fotoğraf 6: Elçibey Mısır'da. – Sağdan birinci. – 1963.

Fotoğraf 7: Elçibey Mısır'da. – 1963.

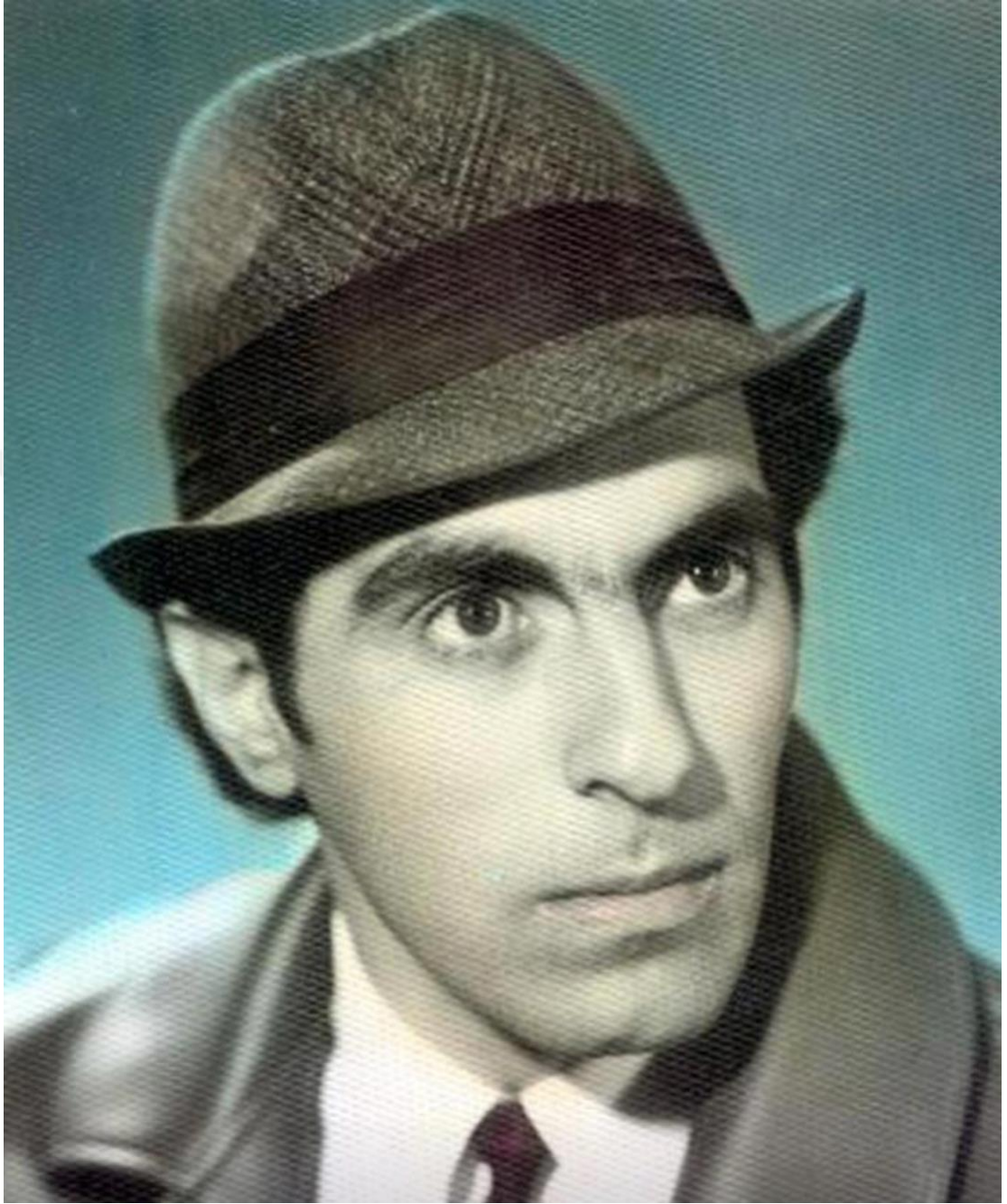
Fotoğraf 8: Elçibey'in sevdiği hayvanlardan olan yılanlarla fotoğrafı.

Fotoğraf 9: Elçibey ve annesi Mehrinisa Hanım.

Fotoğraf 10: Elçibey Bilimler Akademisi'nde. Soldan sağa doğru: Elçibey ve Ziya Bünyadov.

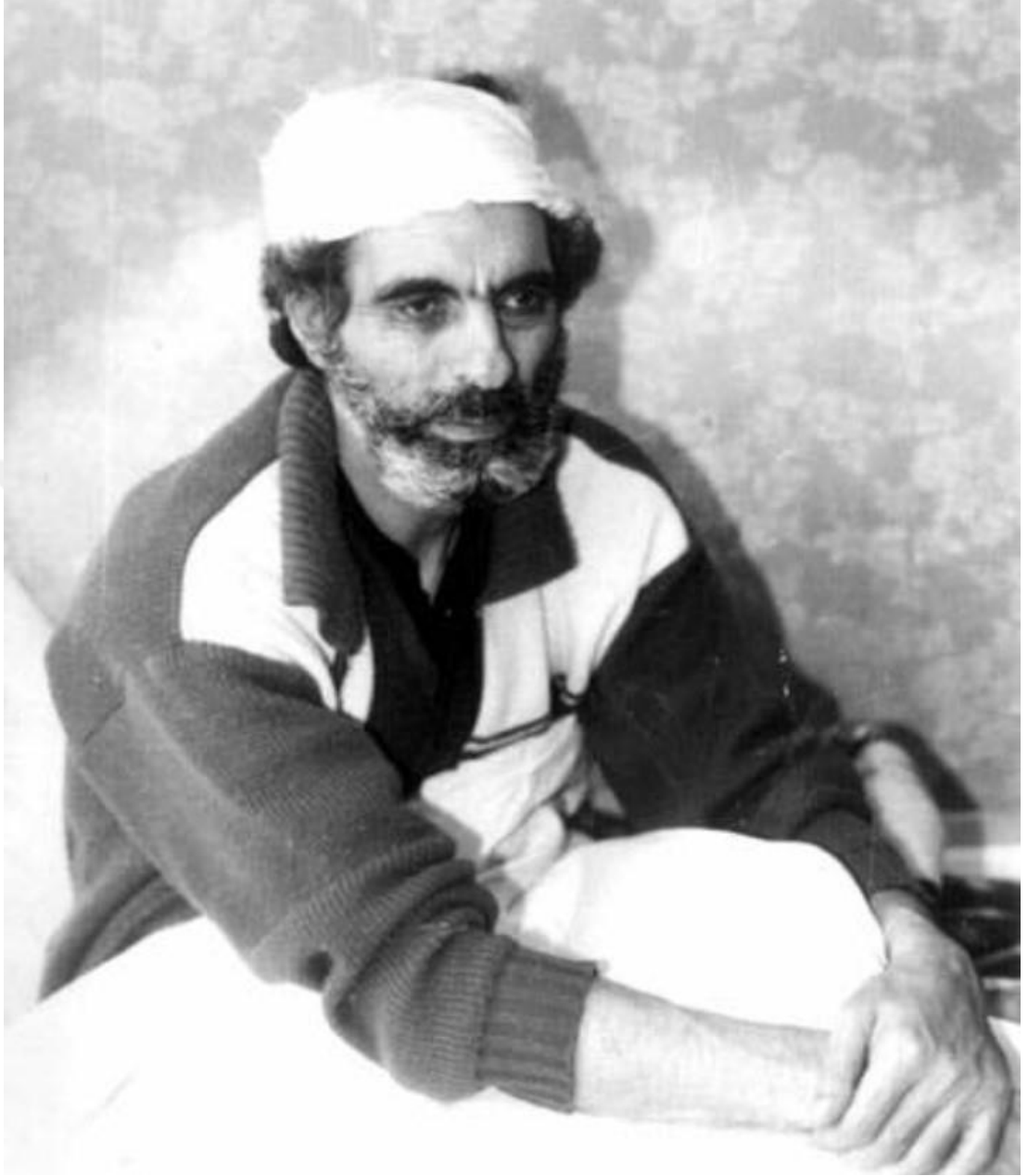
Fotoğraf 11: Elçibey- Bilimler Akademisi Yılları – 1982.

Fotoğraf 12: Elçibey bir çocukla konuşurken.

Fotoğraf 13: Elçibey Yüksek Sovyet'in karşısında. – 15 Mayıs 1992.

Fotoğraf 14: 23 Ağustos 1991 saldırısında yaralanan Elçibey'in tedavi sürecinin devam ettiği günlerden. – 29 Ağustos 1991.

Fotoğraf 15: Elçibey ağabeyi Almurad Bey'in evindeki çalışma odasında. – 1989.

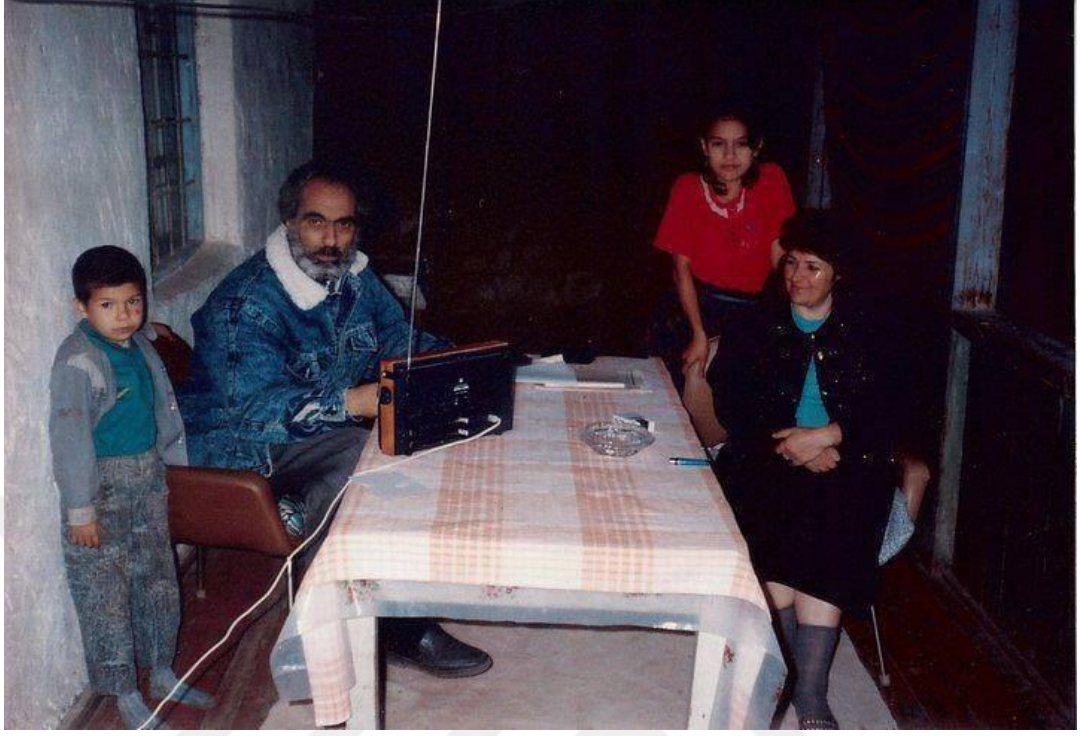
Fotoğraf 16: Elçibey bağımsızlık mitinglerinden birinde.

Fotoğraf 17: Elçibey'in Şehitlik ziyaretinden bir kare. – 20 Ocak 1992.

Fotoğraf 18: Elçibey'in Helsinki'de Devlet Başkanları Zirvesi'nde yapmış olduğu konuşmasından bir kare. – 10 Temmuz 1992.

Fotoğraf 19: Elçibey Keleki’de eşı Halime Hanım, kızı Çilenay ve oğlu Erturgut’la birlikte. – 1994

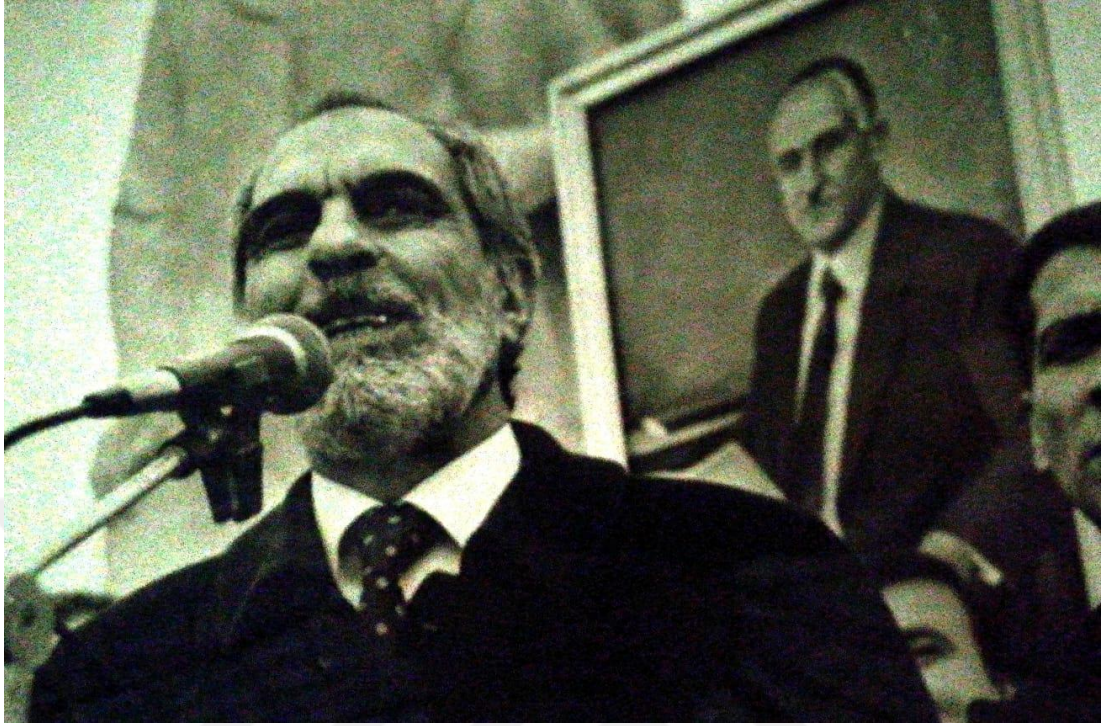
Fotoğraf 20: Elçibey Keleki’de Kaplanay Şelalesi’nde.

Fotoğraf 21: Elçibey Venendçay Nehri'nin kenarında.

Fotoğraf 22: Elçibey Keleki'den ayrılırken. – 30 Ekim 1997

Fotoğraf 23: Elçibey Bakü'ye döndükten sonra Mehmet Emin Resulzade'nin anıt ziyaretinde yapmış olduğu konuşmasından. – 31.01.1999.

Fotoğraf 24: Elçibey'in 1998-1999 yılları arasında yürütülen duruşma sürecinden bir kare.

Fotoğraf 25: Elçibey katıldığı bir düğünde. – 04. 11. 1999.

Fotoğraf 26: Elçibey New York'ta Türk Günü yürüyüşünde. – 20 Mayıs 2000.